

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

Irak Cephesi'ne Yön Veren Komutanlar (1914-1918)

MİHRİBAN SAÇAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ.DR. YAKUP KAYA

KONYA - 2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

Irak Cephesi'ne Yön Veren Komutanlar (1914-1918)

MİHRİBAN SAÇAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ.DR. YAKUP KAYA

KONYA - 2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mihriban SAÇAR		
	Numarası	17810501070		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Irak Cephesi'ne Yön Veren Komutanlar (1914-1918)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mihriban SAÇAR

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MİHRİBAN SAÇAR		
	Numarası	17810501070		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH / TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DOÇ.DR. YAKUP KAYA		
	Tezin Adı	Irak Cephesi'ne Yön Veren Komutanlar (1914-1918)		

Irak Cephesi, başarıların ve yenilgilerin kol kola yürüdüğü, hareketli bir cephe olmuştur. Çanakkale zaferinden sonra en önemli ikinci zafer burada, Kut'ül Amare'de, kazanılmıştır. İngilizler, küçük düşürücü bir yenilgiye maruz kalmış ve bu yenilginin üstünü örtmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Alınan zafer ve yenilgilerde komutanların etkisi ne kadar olmuştur? Komutanların tecrübeleri, Irak Cephesi'nin şekillenmesinde ne dereceye kadar etkili olmuştur? "Irak Cephesi'ne Yön Veren Komutanlar (1914-1918)" isimli tezde, bu sorulara bir cevap aranmıştır. Bu cephede, farklı stratejiler kullanan komutanların olayların seyrinde ne kadar etkili olduğu önemli bir konudur. Alınan kararları etkileyen değişkenler, bölgedeki komutanların nitelikleri, karakterleri ve tecrübeleri incelenmeye çalışılmıştır. Cephede görev yapmış komutanların ve etkinliklerinin incelenmesi sonucunda, bazı önemli sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Objektif ve doğru analizler yapabilmek için farklı kaynaklar taranmış ve özenle incelenmiştir. Birincil kaynaklardan Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi önemli başvuru kaynağı olmuştur. Bunun yanı sıra, komutanlar hakkında bilgi veren hatırat eserlerden de sıklıkla yararlanılmıştır. Telif eserlerle de tez desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Irak Cephesi, Kut'ül Amare, Süleyman Askeri, Nurettin Bey, Goltz Paşa, Halil Bey (Kut), Ali İhsan Bey.

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MİHRİBAN SAÇAR		
	Student Number	17810501070		
		HISTORY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DOÇ.DR. YAKUP KAYA		
Title of the Thesis/Dissertation	The Progression of Iraq Front Wars in Accorting to Commanters (1914-1918)			

The Iraqi Front has been a active front where successes and defeats that had been altogether. After the Çanakkale victory, the second most important victory was won here, in Kut'ül Amare. The British suffered a humiliating defeat and resorted to various ways to cover up this defeat. How much was the influence of the commanders in the victories and defeats? How effective was the experience of the commanders in shaping the Iraqi Front? An answer to these questions is sought in the thesis titled "The Progression of Iraq Front Wars in According to Commanders (1914-1918)". On this front, it is an important issue how effective the commanders, who use different strategies, are in the course of events. The variables affecting the decisions taken, the qualifications, characters and experiences of the commanders in the region are tried to be examined. As a result of the examination of the commanders who served in the front and their activities, it is possible to reach some important results. In order to make objective and accurate analyzes, different sources have been scanned and carefully examined. From primary sources, the Ottoman Archives of the Presidency of State Archives has been an important source of reference. In addition, memoirs giving information about the commanders have been frequently used. The thesis has been also supported by copyrighted works.

Key Words: The Great War, Iraq Front, Kut'ül Amare, Süleyman Askeri, Nurettin Pasha, Goltz Pasha, Halil Pasha (Kut), Ali İhsan Bey.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ	1
I. Birinci Dünya Savaşı'na Doğru Dünya Ve Osmanlı Devleti.....	1
II. Birinci Dünya Savaşı'nı Hazırlayan Etmenler	3
II.I. Bloklaşma ve Silahlanma Yarışı	3
II.II. Sanayi İnkılabı ve Sömürgecilik.....	4
II.III. Fransız İhtilali.....	5
III. Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışı	7
III.I. Osmanlı - Almanya İlişkileri	9
III.II. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi	11
III.III. Cihat İlanı.....	17
III.IV. Irak Cephesinin Açılması ve İngilizlerin Basra'ya İlerlemesi.....	17
I. BÖLÜM	21
SÜLEYMAN ASKERİ BEY	21
1. Ailesi Ve Eğitim Hayatı.....	21
1.1. Süleyman Askeri Bey'in Trablusgarp'a Gidişi	22
1.2. Balkan Savaşlarında Süleyman Askeri Bey	24
1.3. Garbi Trakya Hükümeti ve Faaliyetleri	26
1.4. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Başkanı Olarak Süleyman Askeri Bey	29
1.5. Irak Cephesi'ne Tayini Çarpışmalar ve İntiharı	32
1.6. Süleyman Askeri'nin Kişiliği ve Türk Tarihindeki Önemi	42
II. BÖLÜM	44
ALBAY NURETTİN (SAKALLI) BEY	44
2. Ailesi ve Eğitim Hayatı	44
2.1. Irak Ordu Komutanlığı Görevi Ve Faaliyetleri.....	45
2.2. Irak Cephesi'den Sonraki Faaliyetleri	55
III. BÖLÜM	58

GOLTZ PAŞA	58
3. Ailesi ve Hayatı Hakkında	58
3.1. Osmanlı Devletine Gelişi ve Faaliyetleri	59
3.2. Askerlikle İlgili Çalışmaları	63
3.3. Birinci Dünya Savaşı ve Goltz Paşa	67
3.4. Irak Cephesindeki Ölümü ve Suikast İddiaları	74
3.5. Entelektüel Kimliği ve Osmanlı Devletine Etkisi	75
IV. BÖLÜM	80
ALBAY HALİL (KUT) BEY	80
4. Ailesi ve Eğitimi	80
4.1. Birinci Dünya Savaşı'na Kadarki Askeri Faaliyetleri	81
4.2. Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi'ndeki Faaliyetleri	86
4.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrasındaki Faaliyetleri	101
4.4. Karakteri ve Tarihteki Yeri	102
V. BÖLÜM	106
ALİ İHSAN (SABİS) BEY	106
5. Ali İhsan Bey'in Hayatı	106
5.1. Irak Cephesi'ne Kadarki Faaliyetleri	108
5.2. Irak Cephesine Atanması Ve Faaliyetleri	110
5.3. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması ve Irak Cephesi'nin Kapanması	120
5.4. Malta Sürgünü ve Sonraki Faaliyetleri	123
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	128
EKLER LİSTESİ	142
EKLER	143

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

ATASE: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

BCA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

haz. : Hazırlayan/Hazırlayanlar

s. : Sayfa

S. : Sayı

ss. : Sayfa sayısı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Y. : Yıl

Yay. : Yayın/Yayınları

ÖNSÖZ

Irak Cephesi, farklı değişkenlerin olduğu ve dengelerin değişiklik gösterdiği bir cephe olmuştur. Bu cephede etkili olan unsurlardan biri de komutanlardır. Başarı ve başarısızlıklardaki etkilerini görmek için onların hayatlarına, askeri ve siyasi etkinliklerine bakmak önem taşımaktadır. Muharebelerdeki komutan etkinliği, tezde üzerinde durulan konuyu oluşturmuştur. Türk tarafını idare eden komutanlara yoğunluk verilmiştir. Bu isimlerin kişilikleri ve orduyu komuta etme tarzları, Irak'ta nasıl bir resim çizmiştir?

Bu cephede görev yapmış olan komutanlar hakkında müstakil eserler olmakla birlikte Irak Cephesi'ne beraberlerinde götürdükleri birikimlerin etkisi gölgede kalmıştır. Irak Cephesi kapanana kadar pak çok komutan bu bölgede görev yapmıştır. Irak Cephesi'ndeki gelişmeleri komutanlara göre dönemlere ayırdığımızda, muharebelerin seyri de az çok belli olmaktadır. Komutanların bölgede uygulamayı seçtikleri stratejileri ve düşman karşısında takındıkları tavır, dış etkenler haricinde ne kadar etki göstermiştir? Bunlara cevap aramak için komutanların cephedeki etkinliklerinin incelenmesiyle yetinilmemiş, eğitimleri ve aldıkları görevler ve kişilik özellikleri de değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Birinci Dünya Savaşı öncesi dünyadaki ve Osmanlı Devleti'ndeki durum ele alınmıştır. Böylece Irak Cephesi komutanlarının nasıl bir ortamın içinde oldukları, olası savaş durumunun onları nasıl etkilemiş olduğu gibi konuları görmek mümkün olmuştur.

Irak Cephesi'ne yön veren komutanlar, bölümler halinde incelenmiştir. Bu isimlerin Cephe öncesi ve sonrası etkinliklerine de yer verilmiş ve bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Komutanların bölgede uyguladıkları stratejiler, ortak ve farklı noktaları bakımından değerlendirilmiştir. Bu konu ele alınırken karşılaşılan sınırlılıkların başında, Süleyman Askeri Bey ve Albay Nurettin Bey'in geride bir hatırat eseri bırakmamış olmasıdır. Ayrıca Irak Cephesi açıldığında İngilizlerin karşısına çıkan ve yenilen ilk komutan Cavit Paşa hakkında da yeterli bilgiye ulaşılamaması çalışmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmuştur.

Tezimin konusunu seçerken ve çalışmama yön verirken benden fikirlerini ve tecrübesini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Yakup Kaya'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu zor süreçte bana manevi destek sunan aileme yanımda oldukları için teşekkür ederim. Bana inanan ve hep yanımda olan, ben pes etmek üzereyken beni motive eden arkadaşlarıma da teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

GİRİŞ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ

I. Birinci Dünya Savaşı'na Doğru Dünya Ve Osmanlı Devleti

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irak Cephesi açılmış ve ciddi çarpışmalar yaşanmıştır. Savaş öncesinde de İngiltere'nin Irak ile ilgilenmiştir. Burada nüfuz kazanmak İngiltere'nin öncelikleri arasında yer almıştır. Hindistan sömürgesinin güvenliği, buradaki petrolün varlığı ve stratejik olarak önemli bir noktada olması bu ilgisinin nedenlerini oluşturmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne savaş ilanının ardından ilk açılan cephelerden biri olmuştur. Irak Cephesi farklı komutanların yönettiği bir cephe olduğu için buradaki komutan faktörü başarı ve yenilgileri etkilemiştir. Komutanların birikimlerinin ve izledikleri stratejilerin cephede nasıl bir etki yaptığını görmek önemlidir. Ayrıca bu isimlerin yetiştikleri dönemi ve tecrübe kazandıkları yerlerdeki faaliyetlerini de bilmek gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dünyanın ve Osmanlı Devleti'nin genel durumunu anlamak, komutanların içindeki şartları görmek açısından konuya yardımcı olmaktadır.

Alman yazar Basıl Liddell Hart, Birinci Dünya Savaşı'nın temel sebeplerini üç kelimeyle özetlemiştir: “Korku, açlık ve gurur.” Basıl'e göre, 1871 ve 1914 yılları arasındaki gelişmeler nedenden ziyade bir belirti niteliğindedir¹. Öte yandan terim olarak Birinci Dünya Savaşı'nın seçilmiş olması oldukça anlamlı olmuştur. Bu savaşın sonrasında başka bir savaşın daha olacağı imasını taşımıştır. Bu endişeler, Versay Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da hayli yaygınlaşmıştır².

Birinci Dünya Savaşı'na doğru hızla sürüklenen dünyada, dengeler ve buna bağlı olarak ülkelerin takip ettikleri politikalar değişmeye başlamıştır. İngiltere'nin 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı bırakması da bunun bir örneğini oluşturmuştur. Artık İngiltere, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve bu parçalarından da en büyük payı kendine almak istemiştir. Bu politikaya geçmesinin ardında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bunların başında ise Fransa'nın Doğu Akdeniz ve Müslümanlar üzerinde nüfuz elde etmeye başladığı düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca Irak petrolünü kontrol gücü, Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması, sanayileşmeye bağlı sömürge yarışı ve Rusya'nın giderek daha çok Balkanlara ve boğazlara yaklaşıyor oluşu da gösterilebilecek nedenler arasında yer almıştır. Bu sebepler doğrultusunda İngiltere, Gladstone liderliğinde 1878 Berlin Antlaşması'nın ardından Osmanlı'yı parçalama siyaseti izlemiştir³.

¹ Basıl Liddell Hart, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Çev.: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s.2.

² Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary R. Habeck, **1. Dünya Savaşı Ve 20. Yüzyıl**, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s.16.

³ Kadir Kasalak, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Irak'ta Çıkan Hille İsyanlarında İngilizlerin Rolü”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.7, Y.2016, s.431.

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'daki güç dengelerinin sarsılmasıyla ortaya çıkmıştır. Zira oluşturulan güç dengesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru güç yarışında etkin bir isim olarak ortaya çıkan Almanya ile değişmiştir. Dengelerin değişmesi de çeşitli çıkar çatışmalarının yaşanmasına sebep olmuş ve olaylar domino taşları misali art arda gelişim göstermiştir. Almanya'nın sömürgeler üzerinde yeni bir mirasçı gibi ortaya çıkması, başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerde ciddi bir rahatsızlığa neden olmuştur. Buna bağlı olarak pek çok ikili antlaşma yapılmasına karşın barış sağlanamamış ve savaş patlak vermiştir⁴. Zira savaşa zemin hazırlayan devletler, özellikle Almanya ve Avusturya – Macaristan, bir barış arzusu içinde olmamıştır. Şartları değerlendirilen ülkeler bir savaşın kendileri için daha kazançlı olacağını düşünmüşlerdir.

Avrupa'nın yükselmesi ve büyük güçlerin çatışmalara girmesi, savaşın en büyük sebepleri arasında yer almıştır. Avrupa, Hümanizm, Rönesans ve Reform gibi hareketlerle içinde bulundukları karanlıktan sıyrılarak bilime ve teknolojiye yönelmiştir. Din adamlarının etkinliği azalırken bilim adamlarına ve filozoflara verilen kıymet artmıştır. Hürriyet ve hürriyetin vazgeçilmezliği akıllarda yer ederek bu düşünceye bağlanılmış ve bilginin üretimi ile yayılmasında artış görülmüştür. Gerçekten de Avrupa, bu yenilik hareketlerinin ardından ilimde ve özellikle de askeri teknoloji de büyük başarılar elde etmeye başlamıştır. Batının Osmanlı Devleti, karşısında avantajlı konuma geçmesinde bu teknolojinin önemli bir yeri olmuştur⁵.

Adım adım yaklaşan savaşın öncesinde, Osmanlı Devleti'nin durumu pek de iyi değildi. Savaş artık ülkenin olağan bir durumu haline gelmişti. Sürekli bir savaş halinde olunması dolayısıyla ekonomik, askeri ve sosyal yönden devlet hayli zayıflamıştır. 1911 Trablusgarp Savaşı, hemen bir yıl sonraki Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti için büyük yenilgilerdi, ciddi toprak kayıpları yaşanmıştır. Daha bu savaşların yarası sarılamadan Osmanlı Devleti, kendini Birinci Dünya Savaşı içinde bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar devamlı daha aşağı ve kötü bir duruma doğru gitmiştir⁶.

Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu bu çöküş ve yokuş aşağı yuvarlanma hali, dışta da dile getirilmiştir. Coğrafyanın da etkisiyle burada yaşanan bir zayıflığın hoş görülmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti için kullanılan “hasta adam” yakıştırması ilk olarak Çar I. Nikola tarafından 1853 yılında, St. Petersburg'da İngiliz büyükelçi ile yapılan bir konuşmada yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kötü durumunu net olarak anlatmak isteyen Çar, İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ni paylaşma noktasında yanına çekmeye çalışmış ve şöyle demiştir:

⁴ Alev Gözcü, “I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/32, Y.2016, ss.135.

⁵ Bayram Kodaman, “Osmanlı Devleti: Yükseliş Ve Çöküş”, **Kuruluş Ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5–6 Kasım 2007)**, Sakarya Üniversitesi Yayın No.52, Y.2008, ss.259-260.

⁶ Gözcü, **a.g.e.**, s.136-137.

"Elimizde hasta bir adam var, çok hasta bir adam... Her an ellerinizde ölebilir..."⁷ Sonrasında yaşanan olaylar da Çar I. Nikola'yı destekler nitelikte gelişmiş ve beklenen ölüm için herkes kendi hazırlığının peşine düşmüştür. Geriye de Osmanlı mirasının nasıl ve ne şekilde bölüneceğini kararlaştırmak kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşıardan yenik ayrılması, gerek askeri gerekse halkı manevi olarak yıpratmıştır. Mizancı Murat'ın 1912 yılında yazdığı yazı, bazı kesimlerin ülkenin kendi kendine idare edilmesinin bile mümkün olmadığını, toparlanma gerçekleşene kadar bir hamiye ihtiyaç duyulduğunu düşündüğünü göstermiştir. Kamil Paşa'nın, devleti İngiliz himayesine vermek arzusu da bu çöküntünün bir başka göstergesi olmuştur. Aynı şekilde Mahmut Şevket de ordunun Türk komutanlarla zafer kazanamayacağına inanarak Alman komutasında işlemlerin yürütülmesini istemiştir. Bu bağlamda da başvurularını gerçekleştirmiş ve Liman Von Sanders ile 5 senelik bir sözleşme imzalanmıştır. Osmanlı ordularından bir Alman komutanın sorumlu olması fikri, Rusya'yı sinirlendirdiğinden olası yaptırımlarının önüne geçebilmek adına Sanders mareşal yapılmış ve genel müfettiş unvanı almıştır⁸.

II. Birinci Dünya Savaşı'nı Hazırlayan Etmenler

II.1. Bloklaşma ve Silahlanma Yarışı

Savaş öncesi yapılan ittifaklar, silahlanma yarışının hızlanmasına ve bloklaşmanın doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ülkelerin izlediği dış politika önem taşımıştır. Özellikle Almanya'yı korumak amacıyla Bismarck tarafından uygulanan ittifak bürokrasisi bu noktada etkili olmuştur. Avrupa'nın ikiye bölünmesinin ardından karşı tarafın diplomatik kışkırtmaları normalden daha sert karşılanır olmuş ve çatışmalar kolayca çıkmıştır⁹. Hiçbir tarafın alttan almadığı bu ortamda en küçük olay bile sel misali büyümüş ve çatışmalara neden olmuştur. Tahammülsüzlük kol gezmiştir.

Bu hassas ortamda özellikle askeriye ile alakalı yapılan en küçük değişim ve geliştirmeler bile diken üzerinde incelenir olmuştur. Ordu ve donanmada yapılan değişiklikler yalnızca yapıldığı ülke ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle bir hazırlığa yönelik ordu harcamaları dikkatleri hemen üzerine çekmiştir. Silahlanma, ordu ve donanmayı kapsayan hazırlıklar, diğer devletlerde bir telaşa neden olmuştur. Bunlar savaşın yakın olduğu düşüncesini yaygınlaştırmış ve devletleri kendi hazırlıklarını yapma hususunda harekete geçirmiştir. Savaş riskine karşı önlem almak isteyen pek çok devlet, silahlanmaya başlamış böylece ortamdaki güvensizlik daha da artmış ve

⁷ Arnold J.Toynbee, **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev.: Kasım Yargıcı, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık A.Ş. Baskı: Çağdaş Matbaacılık Ve Yayıncılık Ltd. Şti., 1999, s.21.

⁸ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yay., Ankara 2004, ss.80-81.

⁹ İbrahim Bozkurt, "Tanin Gazetesi'ne Göre I. Dünya Savaşı'nın Başlama Ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Giriş Süreci", **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.22, Y.2018, s.243.

savaş, sürecin kaçınılmaz sonucu gibi görünmüştür. Ülkeler, savaş riskini kendi lehine değiştirmeye çalıştığından sürekli bir gerginlik durumu söz konusu olmuştur. Almanya donanmasını büyüttüğü zaman, bu mantıkla İngiltere de kendi donanmasını büyüterek hemen bir karşılık vermeye çalışmıştır. Aynı şekilde Rusya'nın askeri harcamalarını artırması da Almanya'nın yapacağı askeri harcamalara bir dayanak olarak sunulmuştur¹⁰.

Savaşın çıkışında etkin rol oynayan Almanya'nın son hız silahlanıyor olması diğer devletleri endişeye düşürmüştür. Bu saldırgan ve yayılcı tutuma karşı kendilerini güvende hissetmek için müttefik arayışlarına girmiş, çeşitli ittifaklar yapmışlardır. Özellikle Fransa, kendini Almanya karşısında garantiye almak istemiştir. İngiltere bu isteğe cevap veren önemli isimlerden olmuştur. Zira Almanya'nın denizlerdeki yayılcı politikasının kendi sömürgeleriyle alakalı olduğunu düşünen İngiltere de Almanya'nın güçlü bir donanması olmasını istememiştir. Öte yandan Alman mamullerinin İngiliz sömürgelerine girişi de İngiltere'yi ekonomik yönden rahatsız etmiştir. Bu nedenle Fransa ile bir ittifaka imza atmıştır. Rusya da Almanya'nın faaliyetlerinden rahatsız olmuştur. Zira Almanya, Rusya'nın siyasi güç elde etmek istediği bölgelerde hak sahibi olmak için çalışmalar yürütmüştür. Ayrıca Avusturya-Macaristan ile arasındaki çıkar çatışması da Rusya için başka bir etken olmuştur. Bu nedenlerden ötürü Fransa ve İngiltere arasındaki ittifaka Rusya da katılmıştır¹¹.

Blokların çatışmalarındaki en önemli neden, çoğunlukla ekonomi kaynaklı olmuştur. Nüfuz mücadelesi ve ekonomik kaygılar o kadar büyüktü ki en küçük anlaşmazlık bir savaşa yol açabilirdi. Ülkeler arasında ciddi sorunlar birikmiştir. Alsace-Lorraine, Almanya ve Fransa arasındaki geriliminin en önemli sebepleri arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra Almanya, İngiltere ile Bağdat Demir Yolu Projesi nedeniyle de çatışmıştır. Ayrıca üstünlük kurma mücadeleleri, denizlerin silahlandırılması, Fas ve Balkan bunalımları da o dönemdeki siyasi sorunları oluşturmuştur. Bu sebeplerle diplomatik ilişkiler, mayınlı bölgede gezmeye çalışmaya benzemiştir¹².

II.II. Sanayi İnkılabı ve Sömürgecilik

Savaşa doğru dünyayı etkileyen durumlara baktığımızda, ekonomik kaygıların gerek siyasi gerekse sosyal ilişkilerde büyük bir yeri olduğunu görmek mümkündür. Sanayi Devrimi ile birlikte, hammaddeye duyulan ihtiyaç ve Pazar arayışı gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Petrol de değerli bir ekonomik unsur olarak yükseldiğinden büyük devletlerin gözü, Hindistan ve Ortadoğu'ya takılmıştır.

¹⁰ James Joll Gordon Martel, **Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı**, Çev.: Orhan Dinç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s.133.

¹¹ Ed. Osman Akandere, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Eğitim Kitabevi Yay., Konya 2006, ss.77.

¹² Bozkurt, **a.g.m.**, s.245.

İngiltere, Hindistan'ı ele geçirmiş ve burayı kaybetmemek adına büyük çaba sarf etmiştir. İngiltere için Hindistan, vazgeçilmesi mümkün olmayan bir sömürge olmuştur. İngiltere, Hindistan sömürmesini koruyabilmek için Basra Körfezi başta olmak üzere kritik gördüğü noktaları ele geçirmeye çalışmıştır. Bunu Birinci Dünya Savaşı'na kadar belli bir oranda gerçekleştirmiş ve savaş şartlarında da bu düşünceleri destekleyecek adımlar atmıştır¹³.

Sanayisini ilk tamamlayan ülkelerden biri olan İngiltere, dönemin dünya imalatının %35'ini üstlenmiştir. 1870 ve 1900 yılları arasındaki süreç çok önemlidir. Bu süreçte pek çok hesaplar ve paylaşımlar yapılarak 1871 yılından sonra sömürge yarışları patlak vermiştir. Afrika toprakları bu otuz yıllık süreçte %90 oranında sömürgeleştirilmiştir. Bu yarışta İngiltere, Fransa ve Almanya milyonlarca kilometre kare sömürge toprakları ele geçirmiştir. Kapanın elinde kalan bu topraklar için büyük bir rekabet yaşanmış ve sonunda, 1900 yılında sömürge yapılacak toprak bulmakta sıkıntı çekilmeye başlanmıştır. Almanya kendi sömürgelerinden memnun olmayarak sistemi değiştirip dönüştürmek adına çalışmalar yürütmeye koyulmuştur. Almanlar kara hâkimiyeti stratejisi yürüterek önemli bir kara gücü oluşturmaya çalışmıştır. Balkanlar bu noktada çıkar çatışmalarının yaşanacağı önemli bir yer haline gelmiştir. Bölgedeki çatışmalar savaşın fitilini ateşleme hususunda önemli etkiler yapmıştır¹⁴.

Sanayi inkılabıyla hız kazanan sömürgecilik, emperyalist rekabet ortamı oluşturmuştur. Bu sömürge düzeni devletlerin, imparatorluk anlayışlarında ciddi farklılıklar olmasına neden olmuştur. Büyük devlet olmanın yolu, daha zayıf devletleri ele geçirip onları sömürge yapmaktan geçmiştir. Öyle ki İngiltere başbakanı Herbert Asquith, sömürgeci genişlemeyi bir insan bedeninin süreci kadar normal karşılayarak bunun gerekli ve kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir¹⁵. Sömürgeleşme, büyük devlet olma yolunda atılması zorunlu bir adım halini almıştır. Zayıf devletler ise bu sürece boyun etmek zorunda bırakılmıştır.

II.III. Fransız İhtilali

Avrupa'da, özellikle 1800'lü yıllarda, ivme kazanan düşünce akımları görülmüştür. Bunlar: Sosyalizm, Liberalizm ve Nasyonalizm. Bu düşünce akımlarının temeli Fransız İhtilali'ne kadar dayanmaktadır. Ayrıca o dönemde bu akımlar, geleneksel siyasi yapıların önünde bir engel gibi yükselmeye başlamıştır. İngiltere Liberalizmi de bu konuyu kendi çıkarlarına uygun düşecek şekilde kullanmaya çalışmıştır. Sanayinin en gelişmiş olduğu ülke konumunda olması ve

¹³ Gökhan Bolat, "İngiltere Savunma Bakanlığı Kayıtlarına Göre I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Ve İran Arasındaki Ulaşım Yolları", **The Journal Of Academic Social Science Studies International Journal Of Social Science**, Volume.6, Issue.3, s.1068.

¹⁴ Deniz Ülke Arıboğan, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler ve Günümüze Etkileri", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, ss.25-26.

¹⁵ Martel, **a.g.e.**, s.245.

pazar arayışındaki durumu, gümrüklerin kaldırılması, uluslararası ticaretin yaygınlaşması ve kolaylaşması için çaba harcadığını görülmektedir¹⁶.

Fransız İhtilaliyle birlikte kullanımında yaygınlık görülen bir diğer husus ise milliyetçilik kavramında olmuştur. Özellikle çok uluslu imparatorluklar bundan son derece etkilenmiştir. Savaşın ideolojik temellerine bakıldığında milliyetçilik ideolojisinin önemli bir yer tuttuğunu görmek mümkün. Osmanlı Devleti, uzun bir süre millet sistemi ile yönetilmiştir. Bu sistemde Osmanlılık bağı esas alınmakla birlikte gayri Müslim azınlıklar için birtakım dini iltimaslar bulunmuştur. Ortak bir payda altında, insanların hukuka uygun olacak şekilde, işbirliği ve yardımlaşma içinde olmaları öngörülmüştür. Öte yandan gayrimüslim tebaanın iç işlerinde belli bir özerkliğe sahip olması sağlanmıştır. Bu sayede gayrimüslimler asimile tehlikesiyle karşı karşıya kalmadan kendi dillerini kullanabilmiş, kendi kültürlerini yaşayarak eğitimlerini alabilmişlerdir. Bunlar kanun nezdinde onların bir hakkı olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde bu sistem kabul görmüş ve gayrimüslim halk itaat etmiştir¹⁷. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması ve dünyadaki gelişmeler, millet sisteminin artık barışı sağlamaya yetmediğini göstermiştir. Osmanlı Devleti de bünyesinde farklı ulusları toplayan bir devlet olarak çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Öte yandan milliyetçilik duygusu yalnızca ülke içindeki azınlıkların peşinde koştuğu bir olgu olarak kalmamış, Türkler de özellikle yaşanan gelişmeler doğrultusunda milliyetçiliğin üzerinde durmaya başlamışlardır. Osmanlıcılık fikri, teoride güzel olsa da pratikte istenileni vermemiş ve isyanlar, kopmalar meydana gelmiştir. Balkan Savaşları sonrası, Türkler arasında da milliyetçiliğin ciddi bir artış gösterdiği görülmüştür¹⁸.

Birinci Dünya Savaşı öncesi gergin ortamda Almanya, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin çıkar çatışmaları önemli bir noktadır. Balkanlar, Orta Doğu, Akdeniz ve Boğazlar dönemin en çok nüfuz mücadelesinin yaşandığı bölgeler olmuştur. PanGermanizm ve Panslavizm fikri yani Alman ve Rus milliyetçiliği özellikle de Balkanlarda karşı karşıya gelmiştir. Çıkar çatışmalarının çoğunun Osmanlı toprakları üzerinde yaşanması¹⁹, Osmanlı Devleti'nin bu tarz çekişmelerden uzak duramamasında önemli bir etken olmuştur. Böylece bir şekilde buradaki çatışmaların içine çekilmiştir.

Fransız İhtilali'nin fikir akımı etkileri, Avrupa'dan yayılmış olan diğer fikir akımlarına oranla Osmanlı Devleti'ni en çok etkileyen hareketlerden biri olmuştur. Daha önce yaşanan ve Avrupa'da büyük yankı uyandıran Rönesans ve Reform hareketleri, Müslüman uluslar üzerinde neredeyse etkisiz kalmıştır. Bunda Hristiyan

¹⁶ Arıboğan, **a.g.e.**, s.25.

¹⁷ Kodaman, **a.g.m.**, s.258.

¹⁸ Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev.: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, ss.263.

¹⁹ Akandere, **a.g.e.**, s.79-80.

dünyayı küçük görmek ve reddetmek halinin de olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Fransız İhtilali daha önceki gelişmelerden farklı şekilde Müslüman ulusları önemli ölçüde etkilemiştir²⁰. Fransız İhtilali ile ivme kazanan düşünceler üç başlıkta toplanabilir. Bunlar; eşitlik, milliyetçilik ve özgürlüktür. Özgürlük kavramı Müslüman dünya için tutsaklığın aksi için kullanılan hukuki bir terimken ihtilalle birlikte siyasi bir anlam da kazanmıştır. Eşitlik de Müslüman dünyada farklı anlam kazanan kavramlardan biri olmuştur. Avrupa’da yaşananın aksine İslam dünyasında toplumsal eşitsizlik ve ekonomik düzen büyük bir şikâyet konusunu oluşturmamıştır. Zengin ve fakir arasındaki fark, Avrupa’daki gibi uçurumlarla ifade edilecek düzeyde değildir. Eşitlik teriminin etkisi de uluslar üzerinde olmuştur. Uluslararasıdaki eşitlik anlamı öne çıkmıştır. Milliyetçilik de Müslüman dünyası için yeni olmaktan uzaktı. Buna rağmen esas temel ortak bir hanedana duyulan bağlılık olmuştur ve inanç birliği üzerinde durulmuştur²¹.

III. Birinci Dünya Savaşı’nın Çıkışı

Birinci Dünya Savaşı’nın çıkmasında etkili olan, askeri, siyasi, ideolojik ve kültürel pek çok unsur bulunmaktadır. Dönemin nabzını yükselten bazı siyasi davranışlar da süreci hızlandırmıştır. Bunlardan biri de art arda gelen erken seferberlik ilanları olmuştur. Bu seferberlik ilanları, aradaki güvensizliği perçinlerken savaşın yaklaştığını ve planların buna göre yapılması gerektiğinin düşünülmesinde oldukça etkili olmuştur²². Zira barışın düşünüldüğü yerlerde, seferberlik çağrısının olmaması gerektiğini düşüncesiyle herkes her şeye şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır.

Savaşın çıkmasında ve dünya savaşı olarak genişlemesinde, geleneksel varsayımlara aşırı bir bağlanmanın yaşanmasının da etkisi büyük olmuştur. Öte yandan ittifaklarda da tam bir bağlılık yaşanmamıştır. Üçlü ittifak içerisinde yer alan İtalya, 1914 yılında müttefiklerin yanında yer alarak savaşa girmiştir. Müttefikler tarafında ise Fransa – Rusya ittifakı İngiltere’ye karşı birleşmek üzerine kurulmuştur²³.

Savaş öncesinde ve savaş sırasında üstünlüğü ele geçirmek ve karşı tarafta endişe yaratmak için kullanılan bir yöntem de propaganda faaliyetleri olmuştur. Devletler insanların savaşa hazırlamak, karşı tarafı yıpratmak gibi amaçlarla bu yöneme başvurmuşlardır. Ayrıca bu tür faaliyetler müttefik bulmak için ya da bir

²⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, ss.41-42.

²¹ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi Ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1987, ss.107-108.

²² Bozkurt, **a.g.m.**, s.244.

²³ **Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, Yener Yay., İstanbul 1976, s.8.

devletin savaşa girişini sağlamak için de kullanılmış olup etkili teknikler geliştirilmiştir²⁴.

Savaşın fitilini ateşleyecek Sırbistan ve Avusturya – Macaristan arasındaki olumsuz hava, Balkan Savaşlarında da kendini göstermiştir. Sırbistan'ın başarısını Avusturya kuşkuyla karşılamış ve Sırbistan'ın büyüüp güçlenmesini istememiştir. Sırbistan'ın yoluna set çekebilmek adına Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk vilayetinin bağımsız bir devlet olarak Sırbistan'ın karşısına çıkarmak istemiştir. Avusturya'nın bu girişimi İtalya tarafından da destek bulmuştur. Arnavutluk, Avusturya için Sırbistan ve Karadağ'a karşı kullanacağı güçlü bir denge unsuru olarak görülmüştür. Ancak İtalya, Arnavutluk'un kolayca nüfuzu altına alabilmek için zayıf kalmasından yana olmuştur. Sırlar karşısına Arnavutluk'un çıkarılmasıyla Sırbistan'ın arkasında yer alan Rusya ile Avusturya yeni bir anlaşmazlık daha yaşamıştır²⁵. Bu anlaşmazlıklar Avusturya – Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmesinin ardından doruğa ulaşmıştır. Sırp milliyetçileri bu durum sonucunda büyük isyanlar başlatarak “Büyük Sırbistan” ideali doğrultusunda Bosna'nın önemli şehirlerinde Avusturya – Macaristan otoritelerine zor zamanlar yaşatmışlardır. Bombalı suikastlar ve diğer eylemlerle ülke terör gösterilerinin odağı olmuştur²⁶.

Avusturya başından beri Sırlarla anlaşmaya niyetli olmamıştır. Askeri gücüyle onları sindirmek istemiştir. Bunu yaparken yoluna çıkabilecek Rusya'yı da Almanya'nın eline bırakmayı amaçlamıştır. Almanlar da bunun farkında olarak planı desteklemişlerdir. Rusya'yı durdurabileceklerini düşünmüşlerdi. Durduramadıkları takdirde savaşın çıkmasını da göze almışlardı. Almanya yegâne müttefikini kaybetmek istememiştir. Aynı şekilde Rusya için de Sırbistan'dan vazgeçmek mümkün değildi. Balkanlardaki Panslavizm politikası dikkate alındığında bu davaya ihanet etmek, Rusya açısından ciddi sonuçlar doğurabilirdi. Fransızlar ise Alman hegemonyasının engellenmesi bakımından Rusya'nın yenilmemesi gerektiğini savunmuşur²⁷.

Savaşın başlaması için gerekli gergin ortam mevcuttu. Ancak taraflar büyük bir sükûnet içinde ilk kıvılcımın çıkmasını beklemiştir. O kıvılcım ise, Arşidük Ferdinand ve karısının bir suikast sonucu ölmesi olmuştur. Ferdinand'ın ölümünden sonra, 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi, peş peşe gelen savaş ilanlarının ilkinin oluşturmuştur. Avusturya fiili bir savaş için gerekli hazırlıklarını tamamlamış değildi. Ancak bu savaş fırsatının kaçırılması ve

²⁴ Feyza Kurnaz Şahin, “Mağdur Ve Sembol: I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Kadına Yönelik Propaganda”, **SUTAD**, S.44, Y.2018, s.219.

²⁵ İlber Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yay., İstanbul, s.288.

²⁶ Turgut Gürsan, **Dünyanın Gizli Tarihi – 2**, Pegasus Yay., İstanbul 2012, s.17.

²⁷ Michael Howard, **Yüzüncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı**, Çev.: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2014, s.43.

Almanya'nın desteğinden yoksun kalmak düşüncesi, onu aceleci davranmaya itmiştir.²⁸

Böyle bir ortamda devletlerin birbirleriyle müttefik ya da düşman olması, ekonomik, siyasi ve askeri gelişmeler neticesinde ortaya çıkmıştır. Oluşturulan ittifaklar 1800'lerin sonlarında başlamış olup savaşa dek yenilenerek ve çeşitli değişikliklere uğrayarak devam etmiştir. Hatta savaş sonrasında da bloklaşmalara yeni devletler katılmış ya da taraf değiştirmiştir. İtalya, 1882 yılından beri içinde bulunduğu Üçlü İttifakı savaş başladıktan kısa süre sonra terk ederek Üçlü İtilafın yanında yer almıştır. Devletler her alanda ciddi bir rekabete tutuşmuş güçlerini sahip oldukları silahlarla göstermeye çalışmışlardır²⁹.

III.I. Osmanlı - Almanya İlişkileri

Almanların Osmanlı coğrafyasına duydukları ilgi, Prusya Krallığı'na kadar uzanmaktadır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Büyük Friedrich, Osmanlı Devleti ile askeri ittifak kurma arayışında olmuştur. Büyük Friedrich Alman İmparatorluğunun kurulması için gereken kaynaklar için Osmanlı ile yakınlaşmayı elzem görmüştür. Özel görevliler, askeri antlaşmanın imzalanması için yıllarca çaba göstermişlerdir. Mareşal Moltke, Osmanlı coğrafyasında araştırmalar yaparak gözlemlerini mektupla Berlin'e aktarmıştır. Frederich List isimli iktisat bilimci de Osmanlı'nın bilim ve teknolojik gelişmelerin yardımıyla canlanacağını ve güç kazanacağını bunun için de Almanya'nın Doğu'da egemen bir rol oynayacağı çıkarımlarını yapmıştır. Alman İmparatorunun İslam ülkelerinde nüfuz elde edebilmek için izlediği yol, İngiltere ile benzerlik göstermektedir. İstanbul'a ve Kudüs'e geziler düzenleyen Alman İmparatoru, kendini Müslüman dostu olarak tanıtmıştır. Dost olma isteğini "Şam'da Selahaddin Eyyubi'nin mezarı başında" dile getirmesi de oldukça dikkat çekicidir. İmparator böyle yaparak sözlerinin etkisini arttırmak istemiş gibi görünmektedir³⁰.

Osmanlı'nın Almanya'ya yaklaşmasını ise daha çok İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olmasını sağlamak için atılmış bir adım olarak görmek mümkündür. Özellikle İngiltere'ye karşı ciddi bir şüphesi ve karşıtlığı olduğu bilinen II. Abdülhamid döneminde, Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi bir tesadüf değildir. İngiltere nezdinde diğer Avrupalı devletlere güvenilemeyeceği fikrinin yaygınlaşmasıyla Almanya ile daha yakın ilişkiler kurulmaya başlanmış ve İstanbul'a pek çok Alman subay çeşitli nedenlerle gelmeye başlamıştır. İki ülke arasındaki dostane ilişkiler öyle boyutlara ulaşmıştı ki Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1889

²⁸ Hart, a.g.e., s.28.

²⁹ Akandere, a.g.e., s.78.

³⁰ Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum, İstanbul 2014, s.93.

yılındaki İstanbul ziyareti sırasında II. Abdülhamid ona “Kardeşim” diye seslenmiştir. Bu hitap Alman imparatorunu da memnun etmiştir³¹.

Almanya, Osmanlı ile olan ilişkilerin dostane bir şekilde seyretmesine büyük özen göstermiştir. Özellikle iktisadi ilişkiler, birinci planda yer almıştır. Bu bağlamda da Bağdat Demiryolu Projesi önem kazanmıştır. Bağdat Demiryolu Projesi İngiltere’ye karşı bir avantaj olarak kullanılmaya çalışılmıştır. İngiltere denizlerde çok güçlü olmuş ve sömürgelerine donanma yoluyla hâkimiyet kurmuştur. Buna karşılık Almanya kara yoluyla ilerleyen bir sömürge arayışı içinde olduğundan Bağdat Demiryolu Projesi bu isteği için önemli bir yerde bulunmuştur³². Bu projenin Almanlara verilmesi, İngiltere’ye karşı yalnız olunmadığını göstermek istenmesinin tezahürü olmuştur.

Almanya’nın Osmanlı Devleti’ne bakışının ne kadar dostane olduğu ise tartışılır. Zira II. Wilhelm’in esas amacı, Osmanlı Devleti’nin bir Alman sömürgesi olmasını sağlamak olmuştur. Bunun için de zamanında İngiltere’nin üstlenmiş olduğu misyonu üzerine alarak İslam dostu ve Müslüman koruyucusu gibi görünmek hususuna dikkat etmiştir. İstanbul, Filistin Suriye’ye 1898 sonlarında gerçekleştirdiği seyahatler de bu amaca yöneliktir. İslam ülkelerinin sempatisini kazanabilmek isteyen Wilhelm, ayrıca Selahaddin Eyyubi’nin mezarına ziyarette bulunmuş ve gazetecilere fes giyebileceğini söylemiştir³³.

Aynı şekilde İtalya’nın Trablusgarp’ı işgalini gerçekleştirme sebebinin kendileri olmazsa o bölgenin Almanya eline geçeceğini söylemesi de bir tesadüf değildir. İtalya’nın bu iddiası temelsiz sayılmazdı. Zira Trablusgarp ve Bingazi’de Almanlara ait pazar yerleri ve sınai tesis inşaları bulunmaktaydı. Bu nedenle Trablusgarp’ın İtalya eline geçmesi, Almanya nezdinde bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu hoşnutsuzluk Alman – İtalya ikili ilişkilerine de yansımıştır³⁴. Trablusgarp çıkar çatışmaları hakkında önemli bir fikir vermektedir.

Ordu ıslahında Alman subaylarından yararlanan Osmanlı Devleti için, savaş öncesinde bu subayların önemi büyük olmuştur. Zira savaş hazırlıkları, sefer planları gibi önemli kararların çoğu Alman Genelkurmayı’nın yönlendirmesiyle gerçekleşmiştir. Resmi yollarla gerçekleşen bu hazırlıkların hepsi Alman Genelkurmayı’na rapor edilmiştir³⁵. Bu da Almanya’nın Osmanlı Devleti’ni olası bir savaşta yanında istediğini gösterir niteliktedir.

³¹ Şayan Uluhan, “Kazım Karabekir’in Eserlerinde Almanlar Ve Almanya”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.14, S.1, Y. 2016, s.302.

³² Süleyman Kocabaş, **Sarıkamış Faciası**, Vatan Yay., İstanbul 2007, s.15.

³³ Uluhan, **a.g.m.**, s.305.

³⁴ Ünal, **a.g.e.**, ss.514-515.

³⁵ Yüksel Kaştan, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Osmanlı Devleti İle Almanya Arasında Askeri Alandaki İşbirliği Sürecinin I. Dünya Savaşı’nda Müttefikliğe Gidişi Ve Bu Müttefikliğin Çanakkale Cephesindeki Rolü”, **Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.16, Y.2016, ss.394-395.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni savaşta istemesinin en büyük nedeni, savaşın yayılmasını sağlamaktır. Avrupa'da sıkışan bir savaş, Almanya'nın aleyhine bir durum olurdu. Savaşın Asya ve Afrika'ya sıçramasını sağlayacak en ideal coğrafya ise Osmanlı Devleti olarak görülmüştür³⁶. Bu bağlamda 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile Osmanlı Devleti arasında gizli bir antlaşma imzalanması son derece önemlidir. Jön Türk önderlerinden küçük bir grubun antlaşma maddelerini tartışması pek çok önemli devlet adamının bu durumdan haberinin bile olmaması manidardır. Sekiz maddelik bu antlaşmanın Osmanlı Devleti üzerinde önemli bir bağlayıcılığı bulunmaktadır. Antlaşmada Rusya ile Almanya'nın bir çatışma yaşaması durumunda Osmanlı'nın İttifak Devletlerine katılması öngörülmüştür. Ayrıca Alman askeri heyetinin İstanbul'da kalıp etkin rol oynaması da kabul edilen bir diğer noktayı oluşturmuştur. Ayrıca bu antlaşmayla Almanya Osmanlı Devleti'ni korumayı kabul etmiştir. Antlaşma 31 Aralık 1918 yılına kadar geçerliliğini koruyacak ve taraflardan biri aksini belirtmediği sürece beş yıllığına antlaşma yenilenecektir ibaresi yer almıştır³⁷.

Böyle bir antlaşma denk iki devletin imzalayacağı türden değildir. Ayrıca şartlar sağlandığı takdirde savaşa katılmayı taahhüt eden bir antlaşmanın devlet erkânından bile gizlenmesinin kabul edilebilir bir yanı yoktur. Böyle bir antlaşmanın daha geniş çerçevede görüşülüp imzalanması gerekse de Sadrazam Sait Halim Paşa, hükümet adına bu antlaşmayı imzalamıştır³⁸.

III.II. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Ruslarla yapılan ilk çatışmalar 25 Ekim 1914 tarihinde gerçekleşmiştir. Rus Liman şehirlerinin top ateşine tutulması ve bazı küçük Rus gemilerinin batırılması sonrasında, kayıp yaşanmadan 30 ve 31 Ekim 1914 tarihinde gemiler beraberinde çözülmesi zor sorunlarla birlikte geri dönerek İstanbul Boğazı girişinde toplanmıştır. Bu olayın akabinde ortaya çıkan savaş tehlikesi, önemli bir krize yol açmış, kabine heyeti acil toplantıya çağırılmıştır. Sadrazam konuyla ilgili sorumluluğu üzerine almayı reddetmiştir³⁹.

2 Kasım 1914 tarihinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle birlikte 5 Kasım 1914 tarihinde Fransa ve İngiltere de Osmanlı karşısındaki yerini almıştır. Buna karşılık Padişah V. Mehmed Reşad 11 Kasım 1914 tarihinde bu ülkelere savaş açtığını resmi olarak ilan etmiştir⁴⁰. Böylece Osmanlı Devleti resmi olarak Birinci Dünya Savaşı'nın içine sürüklenmiştir.

³⁶ Burak Çınar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü", **Akademik Bakış Dergisi**, C.8, S.15, Y.2014, s.40.

³⁷ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay., İstanbul 1995, s.165.

³⁸ Tahsin Ünal, **Türk Siyasal Tarihi**, Berikan Yay., Ankara 2001, ss.566-567.

³⁹ Carl Mühlman, **Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi**, Timaş Yay., İstanbul 2009, s.134.

⁴⁰ Mantran, **a.g.e.**, s.275.

İtilaf devletleri, savaş başladığında Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını korumasını istemiştir. Almanya'nın Osmanlı'yı yanında istemesiyle aynı sebepten İtilaf devletleri savaşın yayılmasını istemediği için Osmanlı Devleti'ni savaştan uzak tutma arzusu göstermiştir. Ayrıca Osmanlı'da bulunan Alman danışmanlarının da ülkelerine gönderilmesini talep ederek bunun karşılığında savaş bitene dek toprak bütünlüğü bakımından bir tehlike yaşanmayacağını, kendilerinin Osmanlı Devleti'ni koruyacağını söylemişlerdir. Ancak bu samimi bir taahhüt olarak görülmemiştir ve Osmanlı'nın buna inanarak bir yol çizmesi mümkün görünmemiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin nasıl parçalanacağı hakkında tartışmalar o zamanlarda da devam etmiştir⁴¹.

Osmanlı Devleti safını Almanya olarak belirlemeden önce İtilaf Devletleriyle birtakım ittifak girişimleri yapmayı denemiştir. İlk olarak Rusya'ya sonrasında İngiltere'ye yönelik ittifak girişimleri yapılmıştır. İki taraf da çıkarlarına ters düştüğü için Osmanlı Devleti'nin bu girişimlerini çeşitli bahanelerle reddetmiştir. Öte yandan Ayşe Hür, böyle bir girişimin aslında yaşanmadığını, bunların İttihatçıların kendilerini aklama hikâyeleri olduğunu iddia etmektedir. Hür'e göre, İttihatçılar tüm ittifak yollarının denendiği ancak olumsuz sonuçlar alındığı için Almanya'nın yanında savaşa girmek durumunda kaldıklarını göstermek istemişlerdir⁴². Rusya ile bir görüşme de 5-14 Ağustos 1914 tarihinde gerçekleştirilmiş olup öncekinde olduğu gibi sonuç alınamamıştır. Rusya için ittifak teklifinin kabulü, ülke üzerindeki tüm çıkarlarını bir kenara koymak anlamına geldiğinden buna yanaşmamış ve görüşmeleri zaman kazanmak adına uzatmaya çalışmıştır⁴³.

Osmanlı Devleti, adım adım kendine doğru yaklaşmakta olan savaşa yönelik bazı tedbirler almak için uğraşmıştır. Savaş hazırlıklarını tamamlayabilmek adına, savaşa girmeye olumlu bakmasına rağmen, İtilaf Devletleri'ne tarafsız kalacağı fikrini vermekten de geri durmamıştır. Zira savaşta kullanılmak üzere silah, subay ve paraya gereksinim duyulmuştur. Bunların sağlanabilmesi ve Almanya ile görüşmelerin devamı için zaman kazanmak önemli görülmüştür⁴⁴.

O dönemde İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin arasının açılmasına neden olup Almanya yakınlaşmasını daha da tetikleyen bir durum yaşanmıştır. Osmanlı Devleti 1911 senesinde İngiltere'den iki modern zırhlı gemi sipariş etmiştir. Bu gemiler 1914 yılının ortalarına doğru teslim hazır duruma gelmiştir. Ücretinin ödenmiş olmasına

⁴¹Nurgün Koç, "Milli Mücadelenin Başlarındaki Gelişmelerin Hatıralar Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **The Journal Of Academic Social Science Studies International Journal Of Social Science**, C.6 S.3, Y.2013, s.1235.

⁴² Ayşe Hür, **Tanzimat'tan Cihan Harbine Osmanlı'nın Öteki Tarihi**, Literatür Yay., İstanbul 2017, ss.270-271.

⁴³ Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, s.160.

⁴⁴ Mantran, **a.g.e.**, s.274.

rağmen 1 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere bu gemilere el koyduğunu açıklamıştır. O tarihte tarafsız bir ülke konumunda olan Osmanlı Devleti'ne yapılmaması gereken bir yaptırımdı. Haliyle Osmanlı Devleti'nin de tepkisi sert olmuş ve Almanya bu tepkiyi kendi yararına kullanmayı çok iyi bilmiştir⁴⁵. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin davranışının hukuka aykırılığını protesto etmiştir. Buna karşılık İngiltere'nin gemilere el koymadaki gerekçesi, Akdeniz'deki hâkimiyetini korumak olmuştur. Bu da haklı bir öfkeyi üstüne çekmesine neden olmuştur⁴⁶. Zira Osmanlı Devleti, mali durumu oldukça kötüyken gemilerin satın alınması için gereken para, halktan toplanmıştır. Bu da kamuoyundaki tepkinin neden şiddetli olduğu sorusuna cevap vermektedir. İngiltere'ye karşı müthiş bir öfke duyulmuştur. Bu öfke, 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'na Breslau ve Goeben isimli Alman gemilerinin gelmesiyle kendini gösterecek bir alan da bulmuştur⁴⁷.

Goeben ve Breslau'nun ülkeye girişi gerçekleştiği sırada, Vükela Meclisi bir toplantıdaydı. Enver Paşa bu toplantı sırasında gemilerin ülkeye giriş yapmasını "Gözünüz aydın bir oğlunuz oldu" cümleleriyle anlatmaya başlamıştır. Gemilerin boğazlara giriş yaptığından Enver Paşa'nın haberinin olduğu iddiası, çoğunlukla bu olayla bağlantı kurularak anlatılmaktadır. Bu gemilerin boğazlardan geçmiş olması ise hem tarafsızlık hem de Boğazlar rejimi açısından uygunsuz bir durum olarak görülmüştür. Bu nedenle gemilerin gönderilmesi gerekliliği doğmuştur. Ancak bu seçenek de Alman Elçi Wagenheim'in itirazlarına neden olmuş ve müttefiklik hususuna vurgu yapılmıştır. İngiltere ve Fransa ise gemilerin teslimini ya da silahtan tecrit edilerek enterne edilmesini istemiştir. Osmanlı iki seçeneğe de sıcak bakmamıştır⁴⁸.

Osmanlı Devleti, hem tarafsızlığını sürdürecektir hem de daha az tepki çekeceğini düşündüğü bir yol ile gemi olayını bir çözüme bağlamaya çalışmıştır. Bu yol, gemilerin Osmanlı Devleti tarafından satın alındığının duyurulması olmuştur. Gemilerin isimleri "Yavuz" ve "Midilli" olarak değiştirilmiş ve gemilere Türk bayrağı çekilmiştir. Buna karşın gemi mürettebatı millileştirilmemiş, Alman komutan ve görevlilerin gemideki konumlarına karıştırılmamıştır. Bu da İngiltere, Rusya ve Fransa tarafından göstermelik bir satın alma olarak değerlendirilmiş olup inandırıcı bulunmamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu hamlesi de sorunları çözmeye yeterli gelmemiştir⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nin Yavuz ve Midilli sorunlarıyla boğuştuğu bu dönemlerde, Bulgaristan da gelişmeleri takip ederek tarafsızlığını korumaya devam etmiştir. Savaşa resmen girmiş olan Osmanlı Devleti, Boğazların ve İstanbul'un güvenliği

⁴⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s.167.

⁴⁶ Bozkurt, **a.g.m.**, s.252.

⁴⁷ Hart, **a.g.e.**, ss.206-207.

⁴⁸ Ünal, **a.g.e.**, s.571.

⁴⁹ Mithat Atabay, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Y.13, S.18, 2015, ss.119-120.

bakımından Bulgaristan'ın karşı tarafta yer almasından endişelenerek diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler sonucunda, 19 Ağustos 1914 tarihinde gizli tutulmasına karar verilen bir ittifak yapılmıştır. Genel olarak ittifak, sınırlara saygı ve taraflardan birinin bir Balkan ülkesi tarafından saldırıya uğraması durumunda karşı tarafın o devlete savaş ilan etmesi ya da diğerinin lehine olacak şekilde tarafsızlığının korunması gibi noktalara odaklanmıştır. Böylece iki devlette birbirine karşı endişelerinden kurtulmuştur⁵⁰.

Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasındaki ipler, Yavuz ve Midilli yüzünden zaten gerginken yine bu gemiler, Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyecek o adımı da atmışlardır. Bu olayın baş aktörü olarak Amiral Souchon gösterilmektedir. 14 Eylül 1914 tarihinde Amiral Souchon Karadeniz'de askeri talim yapmak için izin istemiştir. Bahriye Nazırı Cemal Paşa ilk önce bu girişiminin uygun olmayacağını belirtse de Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye'si bu izni verince Cemal Paşa geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu izin sonrasında Enver Paşa'nın emri ile 12 Ekim 1914 tarihinde donanma Karadeniz'e çıkıp geri dönmüştür⁵¹.

Karadeniz'de yapılan bu talim, Yavuz ve Midilli'de görev yapmış Alman görevliler tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: “Amiral'den Midilli'ye şu emir geldi: ‘26 Ekim sabah saat 5:30'da harekete geçeceksiniz ve Karadeniz'de bir keşif hareketine girişeceksiniz⁵².’”

Gemilerin Osmanlı ile Rusya'yı karşı karşıya getirecek olan hamlesi ise 29 Ekim 1914 tarihinde gerçekleşmiştir. Karadeniz'de talim yapan Osmanlı donanmasının bir kısmına Rus filosunun taarruzda bulunmasıyla birlikte çatışma çıkmış ve bunun üzerine iki Rus gemisi batırılarak batan gemilerdeki 3 subay ve 72 er esir alınmış ve bir kömür gemisi ele geçirilmiştir. Ayrıca iki Rus gemisi de bu çatışmadan ağır hasarla ayrılmıştır. Osmanlı filosu ayrıca Rus filosunu takip ederek Sivastopol Limanı'nı topa tutmuş ve Novorossiysk Limanı'na da ciddi zarar vererek Odessa Limanı'nda da “bir Rus kruvazörünün battığı, birisinin de tahrip edildiği, yüklü beş gemiye hasar verildiği bir vapurun battığı ve beş petrol deposunun da harap edildiği ifade edilmiştir⁵³.’”

Rusların gemilere yönelik girişimleri Th. Kraus, Karl Dönitz'in yazılarında şu şekilde anlatılmaktadır: “Bu sırada Amiral'e bir haber geldi. Buna göre, Ruslar bizim arkamızdan bütün donanmalarıyla Bosfor önlerine gelmişlerdi ve beraberlerinde getirdikleri büyük bir mayın gemisindeki mayınları boğazın çıkış yerlerine, Türk

⁵⁰ İbrahim Kamil, “Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftişi İle İlgili Bilinmeyen İki Belge”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.18, S.2, Y.2016, s.89.

⁵¹ Uğur Üçüncü, “Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusu'ndaki Alman Subaylarına Bakışı”, **OTAM**, 39, Y. 2016, s.244.

⁵² Th. Kraus, Karl Dönitz, **Kader Gemileri Yavuz ve Midilli**, Çev.: Göke Bozkurt, Parola Yay., 2016 İstanbul, s.91.

⁵³ Akın Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Fiilen I. Dünya Savaşı'na Girişinin Kamuoyuna Yansıması Ve Toplumsal Tepkiler”, **Tarih Okulu Dergisi** (TOD), S.XXV, Y.2016, s.234.

karasuları içine döşemişlerdi. Böylece boğazı kapatmak ve dönüşümüzde bizlerin mayına çarpıp berhava olmamızı sağlamak gayesini gütmüşlerdi. Türkiye bu suretle, henüz Rusya ile barış halindeyken, donanmasının hareket kabiliyetini kaybetmeğe mahkûm edilmek istenmişti. Rusların bu kahpeliklerini yanlarına bırakmamak ve bize oynadıkları oyunu onların kendi aleyhlerine çevirerek üslerine dönmelerine engel olmak gerekiyordu. Amiral böyle düşünüyordu⁵⁴.”

Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Karadeniz limanlarını bombalaması sonrasında savaşa giriş oldukça hızlı olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti, böylesi şiddetli ve çok yönlü bir savaş için hazır değildi. Çanakkale Boğazı'nın savunması yetersizdi ve Irak'ı savunmak için gereken garnizon kurulamamıştır. Bunlar dışında stratejik ve lojistik diğer sorunlar da baş göstermiştir. Savaşa girişi her ne kadar ani olsa da “Osmanlı'nın ani bir taarruz planı da yoktu.” Almanya da Osmanlı'nın taarruz eksikliğini bildiği için savunma odaklı bir savaş planı düşünmüştür. Buna göre Osmanlı İngiliz birliklerini üstüne çekerek savunma harekâtı gerçekleştirecekti⁵⁵. Osmanlının savaş planı Alman Albay Bronzart Von Schellendorff tarafından hazırlanmıştır. Bu plan Rusların denizyolunu kullanarak İstanbul ve çevresine bir çıkartma yapma ihtimaline dayanmıştır. Bu nedenle olan İstanbul ve çevresinin savunulması, sınırlarda birliklerin bulundurulması esas alınmıştır⁵⁶. Bronzart ayrıca Ruslarla savaş başladığında cihat ilan edilmesinin yararlı olacağını söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin askeri yetersizliği tüm Müslümanların desteği alınarak dengelenmeye çalışılacaktı⁵⁷. Bunun yanı sıra Almanların Birinci Dünya savaşında kullanacakları savaş stratejisi, sağlam bir taarruz ile mümkün olan en kısa sürede zafer kazanarak savaşı bitirmek üzerine kurulmuştur. Kısa sürede ve en az zararla yapılmasıyla zaferin daha etkili olması amaçlanmıştır. Çoğunlukla savaşan diğer ülkeler de bu strateji üzerine planlarını hazırlamıştır⁵⁸.

Savaşa girdikten sonra, 21 Ekim 1914 tarihinde, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Osmanlı Genelkurmay II. Başkanı Bronsart von Schellondroff arasında, sekiz maddelik bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre Osmanlı kuvvetlerinin yerine getirmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Savaş ilan edilmeden Karadeniz'deki Rus filosunun basılması ile üstünlüğünün kazanılması, cihat ilan edilmesi, Kafkasya civarındaki Rus kuvvetlerinin oyalanması, Osmanlı kuvvetlerinin Avrupa cephelerinde de kullanılması ve gerektiğinde on ikinci

⁵⁴ Kraus, Dönitz, **a.g.e.**, 2016, s.94.

⁵⁵ Çınar, **a.g.m.**, s.54.

⁵⁶ Mehmet Çanlı, **Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2019, s.58.

⁵⁷ Meltem Kol, **Birinci Dünya Savaşı'nda Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s.28.

⁵⁸ Çanlı, **a.g.e.**,s.57.

kolordunun Mısır üzerine hareket etmesi gibi beklentiler yer almıştır. Savaşın Osmanlı açısından nerelerde yoğunlaşacağı da böylece belli olmuştur⁵⁹.

Gerek Birinci Dünya Savaşı'nda, gerekse Milli Mücadele döneminde önemli işlere imza atan pek çok asker savaşa girilmemesi gerektiğini düşünmüştür. Bunların başında da Mustafa Kemal Paşa gelmektedir. Bu konuda Falih Rıfkı Atay şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Enver yerine Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı olsaydı Birinci Dünya Harbi'ne girmezdik. Batmazdık, bir büyük devlet olarak kalırdık. Talih Türk milletinden bu bahtiyarlığı kıskanmıştır. Talih, bir yeni dünya harbinde, Türkiye'yi aynı maceraperestlikten sakınmak şerefini, o zamanki Mustafa Kemal Bey öldüğü için, o zamanki İsmet Bey'e nasip etti. İkinci Dünya Harbi'nin türlü cilveleri arasında, düşmanımız Rusya'nın yok olmasına yardım etmek fırsatını kaçırmakta olduğumuzu iddia eden askerlerimiz bir hayli idi. Kumandanlık etmiş olanlardan birinin terletici ısrarlarını bir akşam Cumhurreisi İnönü'nün masasında dinlemiştim. Biz tuhaf insanlarız. Birinci Dünya Harbi'ne girmemiş olsak, ne olurduk, onu muhakeme ediyoruz. Çünkü girdiğimiz için batmış olduğumuzu biliyoruz. Fakat İkinci Dünya Harbi'ne girmemiş olmanın bahtiyarlığını ölçemiyoruz. Çünkü girip de batmamışız⁶⁰."

Öte yandan Enver Paşa'nın savaşa girmedeki rolünü farklı biçimde ele alanlar da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde İtilaf devletleri tarafından paylaşıldığını Enver Paşa'nın bildiği, bu nedenle de adımlarını bu doğrultuda attığını söyleyen Emir Şekip Aslan şöyle devam etmektedir: "Türkiye savaşa girmemiş ve Çanakkale Boğazı açık kalmış olsaydı, Rusya'nın yıkılmamış olacağını müttefikler itiraf etmişlerdir. Ve yine sabit olmuştur ki Batılı büyük devletlerden bazıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımını vaktiyle Almanya'ya teklif etmişler ve kabul etmesi durumunda da payına Anadolu'yu göstermişlerdi. Bütün bu sebeplerle, burada açıklanmasına lüzum olmayan diğer birtakım nedenler, Almanya ile birlikte savaşa girip girmeme meselesi karşısında Enver'le Talat'ı şöyle söylemeye sürüklüyordu: "Almanya'ya katılmamamız halinde, savaş sonunda aleyhimizde bir ittifak oluşması ve kendisine katılmadığımızdan dolayı Almanya'nın da aleyhimizde söz birliği yapanlarla birlikte hareket etmesi ihtimali vardır.

"Savaş müttefiklerin kesin zaferiyle sonuçlanacak olursa, bunlar bizi aralarında paylaşacaklardır. Her iki ihtimale göre de zarardayız. Almanya'ya katılmamız halinde ise şu iki ihtimal vardır: "Almanya savaştan galip çıkarsa korktuklarımızdan kurtuluruz. Mağlup olursa, Almanya'ya katılmadığımız takdirde uğrayacağımız muhtemel tehlikeden fazlasına, yani paylaşımından daha büyük bir tehlikeye uğramamız ihtimali söz konusu değildir." Bununla birlikte, Enver'le Talat Almanya'nın başına gelen felakete pek ihtimal vermiyorlardı; çünkü o zamanlar

⁵⁹ Kocabaş, a.g.e.,2007, ss.31-32.

⁶⁰ Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri Ve 19 Mayıs**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık A.Ş., 1999, s.6.

Amerika'nın savaşa gireceğine inanılmıyordu. Bir zamanlar müttefiklerin, Türkiye'ye bağımsızlığını garanti eden birtakım şartlar teklif ederek tarafsız kalmasını istedikleri söylendi⁶¹.”

III.III. Cihat İlanı

Almanya, Osmanlı Devleti'nin Müslümanlar üzerindeki nüfuzundan faydalanabileceğini düşünmüştür. İtilaf devletlerinin sömürgesi altında olan Müslümanların bu sayede etkili bir güç olabileceği fikrini benimsemiştir. Bu bağlamda 14 Kasım 1914 tarihinde Şeyhülislam danışılarak padişah tarafından cihat ilanı gerçekleştirilmiştir. Buna karşın gelen tepkiler hayal edildiği gibi olmamıştır. Teşkilat-ı Mahsusa büyük propaganda çalışmaları yürütmüşse de cihat ilanının Müslümanlar üzerindeki etkisi oldukça kısıtlı kalmıştır⁶². Bu dönemde sömürgecilik yarışında hayli yol kat etmiş olan İngiltere'nin özellikle Hindistan sömürgesinde ciddi bir Müslüman nüfus bulunmaktadır⁶³. Halifelik makamının gücüyle bu kitlenin İngilizlere karşı ayaklanacağı fikrine Almanlar sıkı sıkı tutunmuşlarsa da beklenen sonuç alınamamıştır.

Cihat ilanı girişimi büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmış beklenen etki oluşturulamamıştır. Ne Hint Müslümanları ne Rusya Müslümanları ne de Mısır, Afgan ve İran Müslümanları, bu çağrıya bir geri dönüş yapmıştır. 30 Ekim 1918 tarihindeki Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından çıkan ayaklanmalarının sebebi de bu cihat ilanı olmayıp küçük ulus hakları ve kendi kaderini tayin etme prensipleri olmuştur. Bu prensipler karşı propaganda aracı olarak İtilaf Devletlerine karşı kullanılmıştır⁶⁴.

III.IV. Irak Cephesinin Açılması ve İngilizlerin Basra'ya İlerlemesi

Osmanlı Devleti yüzyıllardır sürdürdüğü üstünlüğünü yakınçağ başlarında yitirerek Batı karşısında gerilemeye başlamıştır. Toprak kayıpları artarak devam etmiş ve dünya siyasetindeki etkinliğini ve ağırlığını da yavaş yavaş diğer devletlere kaptırmıştır. Osmanlı kan kaybetmeye devam ederken Avrupa Devletleri de güçlenmeye ve parlamaya başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin takip ettikleri siyasetten etkilenmiş ve siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişmelerini ona göre şekillendirmiştir⁶⁵.

⁶¹ Emir Şekip Arslan, **Sürgünde Üç Ölüm**, Çev.: Aziz Akpınarlı, Yayına Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp, Truva Yay., İstanbul 2004, ss.43-44.

⁶² Zürcher, **a.g.e.**, s.168.

⁶³ İlhan Zengin, “Garip Bir Mektup Hikayesi: Enver Paşa'nın Darfur Sultanı Ali Dinar'a Yazdığı Mektup”, **İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, S.1, No.9, Y.2018, s.80.

⁶⁴ Toynbee, **a.g.e.**, s.69.

⁶⁵ Mustafa Turan, “I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri Ve Osmanlı Devleti”, **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s.59.

Osmanlı Devleti'nin bu kadar zayıf olduğu dönemlerde petrolün insan kullanımına sunulabileceği Edward Drake'in yaptığı sondaj sonucu ortaya çıkmıştır. 1859 senesinde Pennsylvania'da yapılan bu sondajı takiben 19. Yüzyılın sonlarında petrolün yakıt olarak kullanılması yaygınlaşmıştır. Ulaşımda ve sanayide önemli bir yere sahip olduğu için de devletler arasında ekonomik, politik ve askeri mücadelelerin sebebi olmuştur. Zira petrole sahip ülke uluslararası pazarda nüfuz elde etmek noktasında, daha avantajlı görülmüştür. Petrol rezervleri düşünüldüğünde Orta Doğu'daki siyasi ve askeri olayları anlamak daha kolay olacaktır⁶⁶.

Orta Doğu'yu Uzak Doğu'ya bağlayan yolların üzerinde yer alması ve özellikle Musul vilayeti kapsamında şekillenen petrol arama ve işletme imtiyazları bu bölgeyi savaşta önemli bir konuma getirmiştir. Temelleri II. Abdülhamid döneminde atılmış olan Berlin - Bağdat Demiryolu yapımının Almanlara verilmiş olması, bu bölgede bir Alman nüfuzu oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler yaşanırken İngiltere de boş durmamış, bölgeye gönderdiği casusları aracılığıyla kendi menfaatlerini korumak amacıyla girişimler gerçekleştirmiştir. Bu noktada aşiret reislerinin dostluğunu kazanmak esas hedefi olmuştur. İngiltere'nin hem konum hem de petrol bakımından oldukça önem arz eden bu bölgeyi kendi kaderine terk etmesi mümkün değildir⁶⁷.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Irak'la ilgili gizli antlaşmalar yapan sömürgeci devletler, bölgeyle ilgili çeşitli senaryoları değerlendirmiştir. Yalnızca İngiltere değil, Fransa ve müttefikimiz olan Almanya'da aşiret reislerini yanlarına çekmek için casuslarına başvurmuştur⁶⁸. Irak'ta İngiliz nüfuzunun etkisini hissettirdiği bir alan da ekonomi olmuştur. Irak, İngiltere için hem bir pazar hem de tarımsal ürün tedarikçisi konumuna gelmiştir. İngiliz sermayesinin ağırlığı bölgede hissedilmiştir. Irak ihracatının üçte biri, İngiltere ve onun nüfuzu altındaki Hindistan'a gitmiştir. Irak, tarım ürünlerinin üretimi ve satılması noktasında İngiliz ihracatçıları rol oynamıştır. Öte yandan İngiltere, 1861 yılından beri Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki nehir taşımacılığı imtiyazına da sahiptir. Bu ayrıcalıklara rağmen

⁶⁶ Atasay Özdemir, "Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki Yeri Ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, ss.62-63.

⁶⁷ Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, s.389.

⁶⁸ Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesine) Yönelik Askerî Harekâtı Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak Ve Kutü'l-Ammare Zaferine Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914 - 29 Nisan 1916)" **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s.133.

tek söz hakkı İngiltere'ye ait değildir. Diğer emperyalist devletler ve özellikle de Almanya ile Irak bölgesi için de bir nüfuz mücadelesi söz konusu olmuştur⁶⁹.

Saydığımız sebeplerden ötürü savaşla birlikte Orta Doğu ve Mezopotamya sıcak savaşın yaşandığı önemli alanlar haline gelmiştir. Savaşta petrol yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Dünya çapında petrol tüketimi geçmişe oranla birkaç artış göstermiştir. Almanlar ise bu ihtiyaçlarını Romanya'dan temin etmeyi planladıklarından Musul'dan yararlanmak düşüncesi başlarda onlarda yoktur. Ancak 1918 kışında yetersiz petrolle kaldıkları zaman bunun ne kadar yanlış bir karar olduğunu da anlamışlardır. Bu savaşın önemli bir sonucu da petrole bağlı bir dış politikanın doğması olmuştur⁷⁰.

Stratejik konumu ve petrol gibi özellikleri göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti savaşa girer girmez neden İngiltere'nin ilk girdikleri toprağın Basra olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere, 1915 yılında Bağdat'a ilerlemesini hızlandırmıştır. Ancak beklenenin aksine Irak Cephesi'nde kolay bir zafer kazanamamışlardır⁷¹. İngiltere'nin Basra çıkarmasını gerçekleştirmesinin bir nedeni de Hindistan'ı güvenceye almaktır. Hindistan'a giden yol üzerinde tam bir hâkimiyet kurulması gerektiği düşüncesinde olan İngiltere, kendi gücünün önemli bir kısmını Hindistan'ın oluşturduğunun farkına varmıştır. Bu nedenle 1793 yılına kadar giden dönemlerde yaptığı siyasi ve askeri stratejiler Hindistan'ın korunumuyla alakalı olmuştur. Irak üzerinde de bu amaca yönelik aşiret reislerinin güvenini kazanma yoluna gitmiştir. Basra Körfezi ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla daha da önemli olmuştur. Bu bağlamda İngiltere'nin bölgeye yönelik ilgisinin çok eskiden başlamış olduğunu söylemek mümkündür⁷².

İngiltere, Irak Cephesi'nde başarılı olup Bağdat'ı ele geçirmekle kazanacağını düşündüğü bazı faydaları gözetmiştir. Bunlardan ilki, bölge petrollerinin Osmanlı ve onun müttefiklerinin yararına kullanılamayacak olmasıydı. Arap emirlikleri üzerinde kurulmaya başlanan İngiliz nüfuzunun etkinliğinin artması da istenen faydalardandır. Zamanı geldiğinde Arap kabilelerini Osmanlı aleyhinde ayaklandırarak saldırılar düzenlenmesini planlanıyordu. Türk Ordusunun imhası için Rus Kafkas Ordusuyla İngiliz kuvvetler birlikte hareket edecekti. Ruslar İran üzerinden harekete geçtiği zaman Türk kuvvetlerinin iki ateş arasında kalacağı planlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Irak ve İran üzerinden Hindistan'a ulaşmaları ve Hindistan'daki Müslümanları ayaklandırması tehlikesi önleneyecek ve cihat ilanının olası etkisi kırılacaktı. Burada hâkimiyet kuran İngiltere Kürt, Ermeni, Süryani ve Nasturi'leri

⁶⁹ Borisoviç Lutskiy, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla**, Çev.: Turan Keskin, Yordam Kitap Yay., İstanbul 2011, s.302.

⁷⁰ Özdemir, **a.g.e.**, s.76.

⁷¹ Çınar, **a.g.e.**, ss.50-51.

⁷² Bolat, **a.g.e.**, ss.1069-1070.

Doğu Anadolu’da ayaklandıracaktı. Yani bu cephenin başarıya ulaşması, İngilizler için yalnızca askeri çıkarlara değil, ekonomik ve siyasi çıkarlara da hizmet etmiştir⁷³.

Osmanlı’nın işinin kısa sürede ve hızlı bir şekilde bitirilmesi düşüncesi de İngilizlere çok cazip gelmiştir. Ünlü İngiliz casusu Lawrence, Basra’ya giriş hakkında şunları söylemektedir: “Hindistan askerleri daha sonra zor kullanarak Basra’ya kadar girmişlerdi. Irak’taki düşman askerleri yaklaşık olarak bütünüyle Araplardan oluşuyordu; bunlar, yaratılan nahoş durum nedeniyle, zalim ve zorba laik yöneticilerin adına ve hesabına uzun bir süreden beri Arapların bağımsızlığı ve özgürlüğü için mücadele eden insanlara karşı savaşıyorlardı. Ancak inatla bu savaşta, kendi asıl rollerini üstlenmeyi reddediyorlardı. Kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi son derece kötü bir şekilde savaşıyorlardı. Bizim kuvvetlerimiz girdikleri tüm muharebelerden zaferle çıkmışlardı. Öyle ki, sonuçta Hindistan ordusunun Türk ordusundan çok daha iyi savaştığını düşünmeye başlamıştık. Ardından Ctesiphon’a doğru hızla ilerlemeye koyulduk; karşımızda var güçleriyle ve canla başla savaşan Türk askerleri bulmuştuk ve ansızın saldırıya uğramıştık. Bu çarpışmanın sonunda sersemleyerek geri çekilmek zorunda kalmıştık; ve bundan sonra da sonuçları ve etkileri uzun bir süre devam eden Kut yenilgisi baş göstermişti⁷⁴.”

Irak düz sahalardan meydana geldiği için savunma gücü oldukça kritik seyretnmiştir. Bunun yanı sıra İngiltere çıkarma yaptığı zaman Osmanlı Devleti bölgenin herhangi bir yerine bir sığınak da yapmamıştır. Ayrıca Basra vilayetindeki kuvvetlerin bir kısmı da doğuya kaydırılmıştır. Saldırı güneyden değil doğudan beklenmiştir. Türklerin savunma için attığı her adım İngiltere’ye ulaştırılmıştır. Bu noktada bir yandan İngilizlerle mücadele eden kuvvetlerin bir yandan da aşiretlerle büyük bir mücadele verdiği sonucunu çıkarabiliriz⁷⁵.

⁷³ Türkmen, a.g.e., 2014, ss.390-391.

⁷⁴ Thomas Edward Lawrence, **Bilgelğin Yedi Direği Bir Casusun Anıları**, Rey Yay., İstanbul 1991, s.62.

⁷⁵ Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilat-ı Mahsusa’dan Cumhuriyete**, Nobel Yay., Ankara 2001, ss.132-133.

I. BÖLÜM

SÜLEYMAN ASKERİ BEY

1. Ailesi Ve Eğitim Hayatı

İngiltere'nin Fav'a çıkartma yapıp önemli bir kuvvetle karşılaşmadan Basra'ya ilerlemesi nedeniyle bölgeye gönderilen isim Süleyman Askeri olmuştur. Burada kritik bir görev üstlenmiş olup daha önce Trablusgarp ve Batı Trakya'da uyguladığı bir stratejiyle başarı elde etmeye çalışmıştır. Bu komutanın başarı ve başarısızlıkları cephenin gidişatında etkili olduğu için çalışmamızda kendisine yer verilmiştir. Kısaca eğitim hayatına değinildikten sonra askeri ve siyasi hayatı anlatılmıştır. Irak Cephesi'ndeki faaliyetleri de bu çerçevede incelenmiştir.

Süleyman Askeri Bey'in doğum tarihi ile ilgili farklı bilgilere rastlamak mümkündür. Doğum yılının 1883 ya da 1884 olduğu konusunda bir ikilik varsa da o tarihlerdeki dönem şartları dikkate alındığında, bir yıllık farkın kayda değer bir yanının olmadığını söylemek mümkündür. Aynı şekilde doğum yeri ile ilgili de farklı bilgiler mevcuttur. Resmi ve ikinci el kaynaklarda doğum yeri Prizen olarak geçerken Süleyman Askeri'nin yeğeni olan Haldun Özbudak, onun doğum yerinin Edirne olduğunu belirtmektedir⁷⁶. Bu çalışmada, Süleyman Askeri'nin doğum tarihi 1883, doğum yeri ise Prizen olarak alınmıştır.

Süleyman Askeri'nin hayatına dair bilgiler, 1906 yılı ve sonrasında yoğunluk kazanmaktadır. Halil Vehbi Bey'in oğlu olan Süleyman Askeri, babası gibi subaylık mesleğini seçmiştir. Ev hanımı olan annesinin ismi ise Güzide'dir. Eğitim hayatı, babasının işi dolayısıyla Edirne'de başlamıştır. Manastır Askeri İdadisi ile devam eden okul hayatında, Harp Okulu'na gidişi, askerlik için önemli bir adım olmuştur. Harp Akademisi'ne ayrılanların içinde olan Süleyman Askeri, buradan 3 Kasım 1905 tarihinde kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Subaylığa da Rumeli'de, III. Ordu bünyesinde başlayarak farklı birimlerde çeşitli görevler üstlenmiştir. Ayrıca hayatının bu dönemlerinde, Fadime Hanım ile evlenmiş ve Fatma ve Dilek isiminde iki kızı olmuştur⁷⁷.

Meşrutiyet öncesinde Rumeli'de eşkıya takibi görevi yapmıştır. Ayrıca ünlü çetecilerden biri olan Süleyman Askeri, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde de önemli bir rol oynamıştır. Makedonya'da çetecilik alanında başarılı faaliyetler sürdürmüş, kendisinin de yönetiminde olduğu Manastır kolu, İttihat ve Terakki Cemiyeti için Selanik'in ardından gelen ikinci önemli merkez olmuştur.

⁷⁶ Yücel Yiğit, "II. Balkan Savaşı'nda Süleyman Askeri Bey", **Balkan Tarihi Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, Osmanlı Mirası Ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yay., 2016, ss.358 – 359.

⁷⁷ Yiğit, **a.g.m.**, 2016, s.359; Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilat -ı Mahsusa Yahut Umur -u Şarkiyi Dairesi**, Dinamik Akademi Yay., 2011 Ankara, s.57.

Makedonya’da Fedai Zabitan olarak geçen ve çetecilik faaliyetleri yürüten subaylarından bir tanesiydi⁷⁸.

1905 yılında Harbiye’den kurmay yüzbaşı olarak mezun olup mezuniyet sonrası ataması Manastır’a yapılan Süleyman Askeri, burada II. Meşrutiyet’in ilanına sebep olan olaylara etkin bir katılım göstermiştir. 1909 – 1911 yılları arasında ise jandarma komutanı olarak Bağdat’ta görev yapmıştır. 1912 yılında Trablusgarp’ta 10. Kolordu Komutanlığına, 1913 yılında Bağdat’a jandarma okulu öğretmenini olarak tayin edilmiştir. Bir sene sonra Teşkilat-ı Mahsusa’nın ikinci adamı olmuş ve son olarak 1915 yılında da Basra valiliğine atanmıştır⁷⁹.

Süleyman Askeri, Birinci Dünya Savaşı’nın başlarında emekli olmuştur. Ancak bu yıllarda kaymakam rütbesiyle Basra Valiliği’ne ve Basra Fırkası Kumandanlığına atanmıştır. Burada sürekli kılık değiştirmiş ve karşı taraf için yıpratıcı faaliyetlerini sürdürmüştür⁸⁰.

1.1. Süleyman Askeri Bey’in Trablusgarp’a Gidişi

İtalya’nın Trablusgarp’ı işgal etmesi, büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Osmanlılık prensibi kapsamında ırk, dil, din, mezhep ayrılmaksızın Osmanlı toplumunun her kesiminden işgale karşı gayri resmi bir seferberlik ilan edilmiş, protesto gösterileri düzenlenmiştir. Gönüllü olarak Trablusgarp’ta savaşmak için resmi makamlara başvurular yağmış, bazı isimler de kendi çabalarıyla Trablusgarp’a ulaşmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin toprakları haricinde de ses getiren bu işgale karşı çeşitli tepkiler gelmiştir⁸¹. Kuzey Afrika’daki Osmanlı toprağına İtalya’nın girişi 35.000 asker (savaşın ilerleyen safhalarında 80 000’e kadar çıkacaktı) “6000 at, 103 top, 800 kamyon, 4 uçak ile hayli kolay gerçekleşmiştir. 29 Eylül 1911 tarihinde İtalya’nın savaş ilanından sonra, “3 Ekim 1911’de Hums, 11 Ekim 1911’de Derne, 21 Ekim 1911’de ise Bingazi işgal edilmiştir⁸².”

Gönüllü bir şekilde Trablusgarp’a giderek mücadeleye katılmak, coğrafi şartlar düşünüldüğünde hiç de kolay olmamıştır. Deniz yoluyla bölgeye ulaşılması imkânsızdı. Kara yolu kullanımı ise Mısır ve Tunus üzerinden gitmeyi gerektirmiştir.

⁷⁸ Hüsnü Tekeşin, “Süleyman Askerî Bey’in İntiharı Olayı”, **Kûtü’l-Amâre Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2016, s.268.

⁷⁹ Soner Yalçın, **Teşkilat’ın İki Silahşoru**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004, ss.298-299; Philip H. Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yay., İstanbul 1993, s.101.

⁸⁰ Ergun Hiçyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri**, Kamer Yay., İstanbul 1996, s.112.

⁸¹ Hasan Tevfik Güzel, Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.1, Y.2017, ss.104-105.

⁸² Yalçın, **a.g.e.**, s.101.

Ancak bu yerler, İngiltere ve Fransa'nın elinde olduğundan riskli bir seçenek olarak görülmüştür⁸³.

Bu sırada Harbiye nezaretinde bulunan isim, Hareket Ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa idi. Trablusgarp'ın işgaline gelen gayri resmi tepkiler gibi bazı subaylar da tepki gösteriyor ve gönüllü olarak Trablusgarp'a giderek savaşmak istemiştir. Mahmut Şevket Paşa, bu gönüllü subayları gizli bir şekilde, Balkanlar'dan Yunanistan üzerinden ya da Mısır'dan Afrika'nın kuzeyinden bölgeye göndermiştir. Trablusgarp gönüllü subay akınına uğramıştır. Bu subaylar arasında, pek çok önemli isim bulunmakla birlikte Süleyman Askeri de aralarında bulunmuştur⁸⁴.

Süleyman Askeri, 21 Ağustos 1912 tarihinde Bingazi ve Havalisi Komutanlığı Kurmay Başkanlığına atanmıştır⁸⁵. Bağdat'ta sürdürdüğü jandarma örgütleme görevinin ardından Trablusgarp'taki görevi, Enver Paşa'nın Derne önündeki karargâhı ile Bingazi'deki harekâtlar arasında irtibat subaylığı yapmaktır. Trablusgarp'taki çalışmalarının ayrıntıları tam olarak bilinmemekle birlikte önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür⁸⁶.

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla seyri değişen Trablusgarp mücadelesinde, Şeyh Sünûsi'nin önemli bir yeri vardı. Afrika Müslümanları üzerinde manevi olarak büyük bir nüfuz ve etkiye sahip olduğundan, Şeyh Sünûsi'nin manevi liderliği altında, "Afrika Devletler Grubu" kurulması için mücadele edilmesi hedefi koyulmuştur. Süleyman Askeri'nin de aralarında bulunduğu isimler, Trablusgarp ve Bingazi'de kalarak görevlerini sürdüreceklerdi⁸⁷. Ancak yapılan planların uygulanmasını engelleyen önemli aksaklıklar ortaya çıkmıştır.

Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgalinin durdurulması amacıyla bir müdafaa hattı kurulmuştur ve yakalanan başarılarla birlikte çizilen tablo da olumlu seyretmiştir. İtalya, harp gemilerinin ateş menzili içindeyken durdurulmuştur. Ancak o sıralarda Balkan Savaşı başlamıştır. Bu savaşa Osmanlı Devleti oldukça hazırlıksız yakalanmıştır. Yine de Trablusgarp'taki subaylar, Osmanlı Devleti İtalya ile bir anlaşma imzalarsa dahi burayı terk etmeye niyetli olmamışlardır. Ancak Balkan Savaşı'nda işler hiç iyi gitmemiş, Birbiri ardına yenilgi haberleri gelmiştir. Bu nedenle Trablusgarp'taki subaylar da geri dönmeye mecbur olmuşlardır⁸⁸.

⁸³ İsrail Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal Ve Arkadaşlarının Direniş Katılmaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.6, Y.1990, s.370.

⁸⁴ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969, s.83.

⁸⁵ Balcıoğlu, **a.g.e.**, 2011, s.57.

⁸⁶ Stoddard, **a.g.e.**, s.102.

⁸⁷ Cemal Kutay, **Üç Paşalar Kavgası**, Ercan Matbaası, İstanbul 1964, s.113.

⁸⁸ Kutay, **a.g.e.**, s.,132.

1.2. Balkan Savaşlarında Süleyman Askeri Bey

I. Balkan Savaşı çıktığında Süleyman Askeri ve diğer birçok subay, Trablusgarp'ta mücadeleye devam ediyordu. Bu nedenle Balkan Savaşı'nın ilk döneminde faaliyette bulunmamıştır. 1912 yılının ekim ayında, Uşi Antlaşması imzalanınca orada bulunan Osmanlı subayları da başkente çağırılmıştır. Süleyman Askeri de geri dönüş çağrısı alan subaylar arasında yer almıştır. II. Balkan Savaşı'nın öncesinde Trakya'da bulunan Hurşit Paşa'nın emrinde olan 10. Kolordu Komutanlığına 29 Ocak 1913 tarihinde atanmıştır. "Midye Enez hattının batısına yönelik taarruz hareketinden önce Trabzon Redif Tümeni Kurmay Başkanlığı görevinde de bulunmuştur⁸⁹."

İttihat ve Terakki içerisinde olup yönetime hâkim olan genç kesimin etkisi partide kendini net bir şekilde hissettirmiştir. Bu gençler sorumluluk üstlenmeye hazır ve idealist gençlerdi. Bu kişiler: "Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil, Hüsrev Sami, Eyüp Sabri, İzmitli Mümtaz, Süleyman Askeri, Topçu İhsan ve mülâzim Atıf... Bunlar İttihâd ve Terakkinin fedaileridir idiler." Abdülhamid devrinde muhalif hareketlere girişen bu kişiler arasında bulunan Süleyman Askeri, İstanbul'a yürüyüş hareketinde rol almıştır. Bu kişiler, Sait Halim Paşa kabinesinin kurulmasının ardından zaman geçtiği halde, hükümetin Edirne'nin geri alınması için bir teşebbüste bulunmadığını görüp rahatsız olmuşlardır. Zira Rumeli hepten kaybedilmiştir. Bunun sorumluluğunu ise Hürriyet ve İtilafçılara, Hakkı Paşa kabinesinin gafletine, yüklenmiştir. Bu gaflet hali öyle bir hale gelmişti ki Sırbistan hükümetine giden topraklar, Selanik limanından çıkarılarak Belgrad'a gönderilmiştir. Buna izin verilmesi, Balkan harbinin hazırlanmasında önemli bir safhayı oluşturmuştur⁹⁰.

Osmanlı Devleti, I. Balkan Savaşı ile beklenmedik ağır bir yenilgi alarak Çatalca hattının gerisine çekilmiştir. Bu hattın batısındaki topraklar da böylece kaybedilmiştir. 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Barış Konferansı'nın sonucunda Midye-Enez çizgisinin batısındaki tüm topraklar, Balkan ülkelerine bırakılmıştır. Batı Trakya Bulgaristan tarafından işgale uğramıştır. Ancak savaş sonrası müttefik devletler arasında savaş ganimetleri üzerine bir anlaşmazlık çıkmış ve 29 Haziran 1913 tarihinde birbirleriyle savaşmaya başlamıştır. Osmanlı'nın 23 Temmuz 1913 tarihinde Edirne'yi geri alışı, bu ortamdan faydalanmayı bilmesiyle sağlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlere gönderdiği ve Meriç'in batısına geçilmeyeceğini beyan eden 19 Temmuz tarihli nota nedeniyle daha ilerisi için bir girişim yapılmamıştır⁹¹.

⁸⁹ Yiğit, **a.g.m.**, 2016, s.366.

⁹⁰ Samih Nafiz Tansu, **İttihad Ve Terakki İçinde Dönenler**, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul 2003, s.293-294.

⁹¹ Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., Ankara 1986, ss.9-10.

Süleyman Askeri, Edirne kaybının yaşandığı I. Balkan Savaşı sırasında olduğu gibi II. Balkan Savaşı'nın ilk safhasından, Edirne'nin yeniden alınışına dek, pek göz önünde olmamıştır. O sırada Hurşit Paşa'nın emrindeki 10. Kolorduda üniformalı ve resmi bir görevlidir. Edirne'nin alınmasıyla bölgede daha aktif bir rol oynamaya başlamıştır⁹². Edirne'nin geri alınışı sonrasında Osmanlı Devleti, büyük devletlerin tehdidine maruz kalmıştır. Ancak geri adım atmayan Osmanlı Devleti, Meriç Nehri'nin ötesine geçilmeyeceğine dair nota vermekle yetinmiştir. Büyük devletlere verilen bu notaya rağmen, Batı Trakya'nın müsait durumundan faydalanmak isteyen İttihatçılar, Süleyman Askeri'nin başkanlığında gayri resmi bir teşkilat kurarak çete savaşı yapılması üzerine bölgeye göndermiştir⁹³. Yunanların İskeçe'yi işgal edeceği haberinin alınması da Süleyman Askeri'nin bizzat Enver Paşa tarafından Batı Trakya işlerinin başkanlığına getirilmesinde etkili olmuştur⁹⁴. Batı Trakya'nın Bulgar işgali altındaki bölgelerinin kurtarılması için gönüllüler toplamıştır. Bu gönüllüler Bulgaristan içinden, Güney Kosova'dan ve Makedonya'dan alınmıştır. İlk gönüllüler de Batı Trakya'dan Bulgar yetkililerden habersiz bir şekilde toplanmıştır⁹⁵. Çetecilik faaliyetlerini yürütmesi için bölgeye gönderilen Süleyman Askeri'nin görev için kullandığı gizli ismi, Süleyman Zeynel Abidin olmuştur. Ve hareketin ilk zamanlarında Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi unvanını taşımıştır⁹⁶.

Süleyman Askeri'nin Batı Trakya'ya geçiş tarihi 5 Ağustos 1913 olup beraberinde geniş bir subay ve nefer kadrosu da bulunmuştur. Süleyman Askeri, teşkilatlanma faaliyetlerine Gümölcine'de hız vermiş ve beklediği silah ve cephanelerin gelişinin ardından bölgedeki 10 bin Türk'ü mücadeleye çağırmıştır⁹⁷. Batı Trakya hareketinin ikinci safhasında, Kırcaali'de Dimitriyef kuvvetleriyle kısa bir çarpışma yaşanmış, ardından 31 Ağustos 1913 tarihinde Batı Trakya'nın merkezi olan Gümölcine, bir gün sonra da İskeçe ele geçirilmiştir. 22-23 Eylül 1913 tarihinde Meriç'in batı kıyısında Sofulu ve Ferecik civarlarında Bulgarlar ile bu kuvvetler arasında sert ve kanlı çarpışmalar yaşanmıştır. Bu savaşların ardından Bulgarlar o sırada Yunan işgali altında olan Dedeğaç'a sığınmıştır⁹⁸. Bölgedeki Bulgarlara, Sırlara ve Yunanlara karşı çete savaşı veren bu teşkilat çeşitli başarılarla

⁹² Yiğit, **a.g.m.**, 2016, s.367.

⁹³ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.407.

⁹⁴ Oran, **a.g.e.**, s.11.

⁹⁵ Hasip Saygılı, "Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.18, Y.2013, s.237.

⁹⁶ Tekeşin, **a.g.m.**, s.271.

⁹⁷ Yücel Yiğit, "II. Balkan Savaşı'na Yeni Yaklaşımlar: Teşkilat-I Mahsusa'nın Kökenleri", **International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, Volume.10/1, Ankara 2015, s.833.

⁹⁸ Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992, ss.75-76.

imza atmıştır. Öyle ki Süleyman Askeri bu teşkilatlanmanın daha önceden yapılması durumunda Balkan Savaşı'nın kaybedilmeyeceği görüşünü dahi savunmuştur⁹⁹.

Bulgarlara karşı teşkilat içinde çete savaşı verenlerin arasında Çerkez Ethem de bulunuyordu. Ayrıca ağabeyleri Reşit Bey (kardeşlerinden daha etkin konumdaydı) ve Tefik, Kuşçubaşı Eşref, Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi Sapançalı Hakkı ve Manastırlı Hüsrev Sami de beraberlerindeydi. Bu sırada dikkat çeken başka bir olay da Reşit Bey'in yazdığı 9 Ekim 1913 tarihli, Süleyman Askeri, Kuşçubaşı Eşref ve Sami Bey'e, Türk subaylarına ve Türklere karşı yazdığı hakaret içerikli mektubu olmuştur. Bu mektup Eşref Bey'i şaşırtmış ve Süleyman Askeri 'ye çektiği telgrafla Reşit Bey'in hatasını anlaması için uyarılmasını istemiştir¹⁰⁰.

1.3. Garbi Trakya Hükümeti ve Faaliyetleri

Süleyman Askeri ve Kuşçubaşı Eşref başkanlığında sürdürülen çete savaşları neticesinde büyük eylemler gerçekleştirilebilmiştir. Direniş ve saldırı faaliyetleri kısa sürede teşkilatın istihbarattaki başarısı sayesinde sonuçlandırılmıştır. Eylemlerin başındaki komutanlar, bölge hakkında derin bilgi birikimine sahiptir. Bölgenin siyaseti, ekonomisi, dil ve coğrafyası çok iyi okunmuştur¹⁰¹. Bu etkenler Meriç'in ötesine geçilmesinde büyük rol oynamıştır.

Gümölcine'nin ele geçirilmesinin ardından, Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi kurulmuş ve başkanlığına Müderris Salih Hoca seçilmiştir. Ayrıca Raif ve Halit Beyler ve başka eski memurlardan oluşan Garbi Trakya Muvakkat Hükümet Heyeti de bulunmuştur. Dedeoğlu hükümet reisleri, idare bakımından buraya bağlı kılınmıştır. Ayrıca Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi'nin üstünde Garbi Trakya Hükümeti İcraiyesi vardı. Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi olarak görev yapan Süleyman Askeri, buranın başındaydı. Yani gerçekte esas güç, İcra Hükümeti ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Süleyman Askeri Bey'de idi. Onun ardından gelen isimler, akıncı müfrezesinin başında olan Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami Bey olmuştur. Hacı Sami Bey Milli Müfettiş sıfatını taşıırken Kuşçubaşı Eşref daha çeşitli unvanlar kullanmıştır. Bu unvanlardan bazıları, Umum Milli Kumandan, Kuvayı Milliye Umum Müfettişi ve Umum Çeteler Kumandanı olmuştur¹⁰².

Süleyman Askeri, Batı Trakya'da "Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkata-i İslamiyesi" isminde yeni bir hükümetin kurulduğunu İslam halkının ileri gelenlerini genel bir kongreye çağırarak ilan ettirmiştir. İcra kuvvetleri başkanlığına tayin edilen Süleyman Askeri Bey, İcra Kuvvetleri Kumandanlarını emri altında tutabilecekti. Kaza teşkilatı Osmanlı hükümeti zamanındaki haliyle bırakılırken hepsine hükümet

⁹⁹ Tansu, a.g.e., 1969, ss.109-110.

¹⁰⁰ Zübeyir Uzun, **Milli Mücadele'de Çerkez Ethem Ve Kuva-yı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919-1920)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, ss.10-11.

¹⁰¹ Tuncay Özkan, **MİT'in Gizli Tarihi**, Alfa Yay., İstanbul 2005, s.47.

¹⁰² Bıyıklıoğlu, a.g.e., ss.76-77.

başkanı seçilerek her birine birer icra kuvveti kumandanı tayin edilmiştir. Hükümet başkanları Gümölcine merkezli Muvakkat Hükümet Başkanına tabi olacaklardı¹⁰³. Ayrıca Süleyman Askeri bu hükümet için bir de “Milli Marş” yazmıştır¹⁰⁴.

Dedeğaç’ın Garbi Trakya Muvakkat Hükümetine geçmesi, önemli bir gelişme olmuştur. Dedeğaç, Batı Trakya’nın ve Edirne’nin Ege’ye en yakın çıkış yeri olup Avrupa ile temas aracı ve zengin bir ticaret limanıydı. Buranın Batı Trakya Hükümeti’nin eline geçmesi, iktisadi ve mali kaynaklar ile hâkimiyet sahası açısından olumlu bir gelişme olmuştur. 25 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Hükümeti’nin Batı Trakya’yı boşaltma emrine hazırlanırken Dedeğaç’ın ele geçirilmesi, Batı Trakya’nın dört bir yanında, Trakya Hükümeti bağımsızlığının ay yıldızlı ve yeşil beyaz, siyah renkli bayrağın merasimle resmi binalara çekilmesini sağlamıştır. Süleyman Askeri de artık Garbi Trakya Kuvayı Milliye Kumandanı sıfatıyla Batı Trakya mücadelesinden sorumlu en büyük kumandan olarak görev yapmaya başlamıştır. Kuvayı Milliye Müfettişi unvanını kullanan Eşref Kuşçubaşı da Kuvayı Milliye kumandanının emri altına girmeyi kabul etmiştir¹⁰⁵.

Bu yeni hükümet 25 Ekim 1913 tarihine kadar yaşamış, 4 Ekim 1913’te buraya bağlı asker sayısı 29 bini bulmuştur. Ancak bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bölgenin Bulgarlara terk edilmesi söz konusu olduğunda karşı çıkanlar olmuştur. Çözüm için teşkilat tarafından sevilen bir kimse olan Cemal Paşa konuya el atmıştır. Cemal Paşa’nın da etkisiyle teşkilatın üyeleri, bölgeyi Bulgarlara bırakmışlardır. Ancak bölgedeki Türk etkinliğinin korunmasına ilişkin çalışmalara devam edilmiştir¹⁰⁶.

Cemal Paşa Batı Trakya’nın Bulgarlara terk edilmesi hususunda teşkilat ile yaptığı temasları hatıratında şu şekilde aktarmaktadır:

“1913 senesi Temmuz’u ortasından Eylül ortasına kadar yaşayan bu hükümetin varlığına, İstanbul Muahedesi hükümleriyle son verildi. Fakat bu işlem pek kolay olmadı. Süleyman Askeri Beyin mesai arkadaşlarından birçokları, hükümetin taahhütlerine rağmen Batı Trakya geçici hükümetinin devamını arzu ediyor ve Bulgar işgaline karşı biraz direnmek istiyorlardı. Halbuki Osmanlı hükümeti, Batı Trakya bölgesinin hiçbir direnişte karşılaşılmasızın Bulgar kıtaları tarafından işgal edilmesine fiilen yardım edeceğini taahhüt etmişti. Ona mukabil Bulgarlar, Batı Trakya Müslümanlarını pek çok haklardan yararlandırmayı taahhüt etmiş ve hiçbir zulüm ve takibatta bulunmayacakları ve derhal umumi af ilan edecekleri vaadinde bulunmuştu. Müslüman halkın şimdi Bulgar işgaline karşı silahlı mukavemet göstermesi, hiçbir fayda sağlamamakla beraber, bilakis

¹⁰³ Cemal Paşa, **Hatıralar İttihat Ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006, s.62.

¹⁰⁴ Tekeşin, **a.g.m.**, s.271.

¹⁰⁵ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, ss.80-81.

¹⁰⁶ Özkan, **a.g.e.**, s.50.

Bulgarlardan kendileri için elde etmeyi başardığımız pek çok siyasi ve idari menfaatları kaybetmelerine sebep olurdu. . Arkadaşları arasında baş gösteren direniş arzusunu önlemeyi başaramayan Süleyman Askeri Bey, bir mektupla İstanbul'a müracaat etti. Mektupta diyordu ki: "Arkadaşlarım üzerinde pek büyük bir itimadı ve şiddetli bir manevi tesiri haiz olan İstanbul Muhafızı Cemal Bey hemen buraya gönderilerek, hükümetin görüşü ve taahhütlerinin sebep ve derecesi hakkında bir açıklama yaptırtmayacak olursa Bulgar kıtalarının huduttan Batı Trakya'ya hareketi esnasında mukavemet görmesi ve binaenaleyh kan dökülmesi muhakkaktır."

"Mektubun gelmesi üzerinden dört beş saat geçmeden Süleyman Askeri Bey de İstanbul'a geldi. Hariciye, Harbiye ve Dahiliye Nazırının müzakereleri neticesinde, benim Gümülcine ve İskeçe'ye kadar giderek oradaki kimseleri ikna etmeye çalışmaklığım karar altına alındı. Bir taraftan da o sırada İstanbul Bulgar Sefaretine tayin edilmiş olan Mösyö Tuşef vasıtasıyla durumum Bulgar hükümetine bildirilmiş; tarafından her türlü yatıştırma tedbirleri alınarak Batı Trakya hükümetini direnişten vazgeçirtmedikçe ve bu hususta tarafından kendisine herhangi bir bildirimde bulunulmadıkça işgal hareketlerine başlanmaması, Batı Trakya'yı işgale memur Bulgar fırkası kumandanına ihtar ettirilmişti.

"İstanbul'dan Edirne, Dimetoka, Dedeoğaç yoluyla Gümülcine'ye ve oradan İskeçe'ye gittim. Bir gün sonra bana katılan Süleyman Askeri Beyle beraber Trakya İcra Kuvvetleri kumandanlarıyla görüştim. Bulgarların Batı Trakya'yı işgalleri hakkında birçok şartlar kararlaştırdık. Bunları doğruca Bulgar generaline yazdım. Bu şartlar tamamen kabul olunarak işgal hareketi başladı. Ben de bir hafta sonra İstanbul'a döndüm¹⁰⁷."

Garbi Trakya Hükümeti, Bulgarlar için endişe verici olmuştur. Zira bu hükümetin bir süre daha devam etmesi ve Yunanların da Osmanlı lehine sürece dâhil olması durumunda, Bulgarlar Ege Denizi'ne çıkmak için gereken ayağı kaybetmiş olacaktı. Bu işin çözümü için kabul edilecek öneri istemişler bu yüzden bölgedeki Müslüman nüfusa önemli tavizler verilmiştir. Bu girişimler sonucunda Bulgarlar, Yunan ve Sırlara karşı işbirliği yapmak konusunda Osmanlı Hükümeti'ni ikna etmiştir. Süleyman Askeri ile Bulgar Makedonya Komitesi adına Dr. Nikolof ve Pavli Şatef arasında tesis edilen Sırlara ve Yunanlara karşı Türk – Bulgar ortaklığı buna güzel bir örnektir. Sofya'da bulunan Radoslavof Hükümeti de bu birlikteliğe olumsuz bir tepki vermemiştir. "Türk Batı Trakya Komitesi'nin kurulması bu bağlamda, İstanbul Antlaşması'na dayanılarak halledilmiştir. Trakya'daki gelişmeleri takip edebilmek Süleyman Askeri için önemliydi. Bu nedenle İstanbul'a dönmeden önce Dâhiliye Nezareti Muhacirin Müdürlüğü görevinde de bulunmuştur¹⁰⁸."

¹⁰⁷ Cemal Paşa, **a.g.e.**, ss.63-64.

¹⁰⁸ Yiğit, **a.g.m.**, 2016, s.373.

Batı Trakya'nın Bulgarlara bırakılmasının ardından Fuat Bey (Fuat Balkan) ve arkadaşları bölgede kalmıştır. İstanbul'da Muhacirin Müdürü Süleyman Askeri'nin talimatları doğrultusunda, Batı Trakya milis kuvvetlerinin silahlarını mümkün mertebe saklamak için uğraş vermiştir. Bu subaylar, ayrıca Türkler ile Bulgarlar arasında çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi için de yardımcı olmuştur. Temeli, Mithat Paşa'nın Tuna valiliği yaptığı sırada açılmış bulunan İslam Cemaati Teşkilatı da güçlendirilmiştir. Bulgar Sobranya meclisine Bulgarlar kadar Türklerin de çıkarabilmeleri teşkilatın çabalarıyla sağlanmıştır¹⁰⁹.

Ancak İstanbul Antlaşması, sorunları çözen bir antlaşma olmamış, Bulgaristan Batı Trakya Müslümanlarını baskıyla göçe zorlamıştır. Bu baskıların önlenmesi için, 30 Ekim 1913 tarihinde İstanbul Muhafızı Miralay Ahmet Cemal Bey, Süleyman Askeri'ye bir telgraf çekmiştir. Zeynel Abidin mahlaslı Süleyman Askeri'nin bu telgrafa cevabı şöyledir: “Ben ve zabitlerim vaktimizin dörtte üçünü Müslüman ahalinin hukukunun himayesine hasrediyor ve hiçbir tecavüze müsaade etmiyoruz.” Bulgarların bölge ahalisi üzerindeki baskısı nedeniyle oradaki Müslümanlar, Gümölcine ve Dimetoka'ya göç etmiştir. Bölge ahalisi bu baskının bitmesi için Osmanlı Devleti'nden buraya bir konsolosluk açma talebinde bulunmuştur. Zira baskının engellenmesi için Avrupalı bir komiser atanması istenseydi Bulgarlar bunu kabul etmeyecekti. Sofya Elçiliği'ne 13 Ekim 1913 tarihinde atanan Fethi (Okyar) Bey'in çabaları ve Osmanlı Devleti'nin önemleriyle Batı Trakya'daki Müslüman nüfusun asimilesi engellenmiştir. Ayrıca 27 Ekim 1913 tarihinde Mustafa Kemal de Sofya Askeri Ateşliği görevine getirilecek ve Bulgarlar ile yapılan bu ittifak daha da pekiştirilmiştir¹¹⁰.

1.4. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Başkanı Olarak Süleyman Askeri Bey

Dönemin ses getiren ve sonrasında da adından çokça bahsettiren gizli servisi olarak Teşkilat-ı Mahsusa, bir anda ortaya çıkıp başarılar göstermemiştir. Teşkilatın hazırlıkları 1909 yılından da geriye gitmektedir. Hareketin ordu içinde gelişmesi de yapının organizasyonunu hızlandıran bir etki yapmıştır. Bu tarz bir gizli servisin meydana getirilmesi için en az bir iki yıl gibi bir süre gerektiğinden bazı kaynaklarda 1903 – 1907 yıllarından itibaren örgütlenmelerin yapıldığı görüşü hâkim olmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa, bir güç merkezi olarak yükselirken diğer muhalif unsurları da potasında eritmeyi bilmiştir. Meriç'in ötesindeki topraklarda faaliyet sürdüren bu gizli servis, geçici bir hükümet kurmayı da başarmıştır. 31 Ağustos 1913 tarihiyle birlikte “Anadolu'nun ilk Türk Cumhuriyeti” de kurulmuştur. Bu Cumhuriyet, 1918 yılında Kars ve civarında kurulacak Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nden önce teşekkül etmiştir. Kurulan bu hükümeti Bulgarlar da Yunanlar da tanımış, hükümet

¹⁰⁹ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.90.

¹¹⁰ Yiğit, a.g.m., 2016, ss.373-374.

para ve pul bile bastırmıştır. Hükümetin kurulmasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın ikinci adamı olan Süleyman Askeri'nin büyük etkisi vardır¹¹¹.

Süleyman Askeri Bey, Kuşçubaşı Eşref ve özel eğitimli 116 arkadaşın faaliyetleriyle nüfusunun %85'i Müslüman olan Batı Trakya'da Garb-i Trakya Hükümeti Muvakkatesi kurulduğunda, Teşkilat-ı Mahsusa adında bir gizli servis bulunmuyorsa da bu hükümetin temellendirilmesi ve idamesi kapsamında Teşkilat-ı Mahsusa başrolü oynamıştır. Hükümetin görevlilerinden yalnızca Müderris Salih Efendi o bölgenin yerlisidir. Yönetim kadrosunda olanların geri kalanı, sonrasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın içinde görülmektedir¹¹².

Teşkilat-ı Mahsusa, resmi olarak olmasa da Enver Paşa tarafından Osmanlı Devleti içerisindeki ihanet ve Osmanlı'ya yapılacak herhangi bir saldırı gibi konularla uğraşmak amacıyla daha önceden kurulmuştur. Bu teşkilat, devletin bilinen organlarının dışında tutulmuş olup kadrosu da, Enver Paşa'ya ve onun politikalarına bağlı olan ajanlardan oluşturulmuştur. Yani Enver Paşa teşkilatın faaliyetleri dolayısıyla hükümet denetimi ve kısıtlamalarına maruz kalmamış ve kamuoyuna hesap verme gibi bir durumu da olmamıştır¹¹³.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk olarak 1909 yıllarında şekillendiğini söylemek mümkündür. Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başarıları olarak da 1911 yılında Enver Paşa komutasındaki bağımsız birliklerin Bingazi'de İtalyanlara karşı duruşu ve Bulgarlara karşı kazanılan Çatalca Savaşı gösterilebilir. Teşkilat-ı Mahsusa Çatalca Savaşı'nda etkin rol oynamıştır¹¹⁴.

Öte yandan Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihini net olarak belirlemek zordur. Bir kaynağa göre, 5 Ağustos 1914 tarihinde Enver Paşa'nın teşkilatın kurulması için gizli bir emir yayınlamasına kadar Teşkilat-ı Mahsusa kendi adıyla resmîyet kazanmamıştır. Ancak Cemal Paşa'nın hatıralarında, Batı Trakya'nın işgalini Teşkilat-ı Mahsusa'nın girişimleriyle olduğundan bahsetmesi “Enver Paşa'nın kendisine kıyasla Batı Trakya'daki olaylara daha yakın olmasına bağlanmıştır.” Teşkilat-ı Mahsusa'nın idaresi Enver Paşa ile arkadaşı “Süleyman Askeri'nin idare ettiği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batı Trakya'ya ilişkin kararlarını uygulamakla görevli bir örgütün büyüyüp gelişmesiyle meydana gelmişti. Söz konusu örgütte, Eşref ve Sami Kuşçubaşı, Çerkez Reşit ve Hüsrev Sami de bulunuyordu¹¹⁵.”

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihi olarak 1913 yılının Kasım ayı kabul görmektedir. Ancak Enver Paşa'nın öncülüğünde kurulan teşkilat bu tarihlerde Harbiye Nezareti'ne bağlı değildi. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Harbiye Nezareti'ne

¹¹¹ Özkan, **a.g.e.**, s.49.

¹¹² Yiğit, **a.g.m.**, 2015, s.834.

¹¹³ Stoddard, **a.g.e.**, ss.45-46.

¹¹⁴ Özkan, **a.g.e.**, s.46.

¹¹⁵ Stoddard, **a.g.e.**, s.47.

bağlanması, 11 Ocak 1914 tarihinde İzzet Paşa'nın istifa edip Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasıyla gerçekleşmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa başkanı sıfatıyla Süleyman Askeri'nin rütbeli bir asker olması uygun görülmemiştir. Süleyman Askeri'nin teşkilatın başkanı olarak işlerle daha rahat ilgilenebilmesi amacıyla emekli edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Süleyman Askeri, 30 Temmuz 1914 tarihinde siyasetle ilişkili olması dolayısıyla emekliye ayrılmış oluyordu. Teşkilat-ı Mahsusa'nın ajan ve çalışan maaşları ile yayınlanan dergi benzeri hizmetler için yapılan masrafları Harbiye Nezareti'ne bağlanmasıyla bu nezaretin bütçesinden karşılanmıştır¹¹⁶.

İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele almasının ardından Sultan Reşad teşkilatın kuruluşunu resmen onaylamıştır. Teşkilatın isim babası ise, Veteriner Miralay Rasim Bey'dir. Teşkilat-ı Mahsusa çalışmalarında tamamen bağımsız olmuştur. Başkan Süleyman Askeri, yürütülen işler ile ilgili yalnızca Sadrazam ve Harbiye Nazırına bilgi vermiştir¹¹⁷.

Avrupa'da başlayan Birinci Dünya Savaşı'ndan kaçılmayacağını gören mülki ve askeri idareciler, acil tedbir almaya yönelmiştir. 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti seferberlik ilan etmiştir. Trablusgarp ve Balkan Harbi deneyimlerinden yola çıkan Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, öncelikle olarak Kafkas cephesinde bir anlamda çete savaşı yürütmek üzere gönüllü birliklerinden oluşan kadrolar kurulması, sevk işi ve koordine etmek için "Teşkilat-ı Mahsusa merkez-i umumisi" teşkil edilmiştir. Bu komisyonda Süleyman Askeri, Emniyet-i Umumiye Müdürü Aziz Bey, Dr. Nazım Bey ve Atıf Bey yer almıştır. Merkez-i Umuminin başkanlığını üstlenen de Enver Paşa'nın görevlendirmesiyle Süleyman Askeri olmuştur. Süleyman Askeri'nin Enver Paşa'nın görevlendirmesiyle işleri koordine etmesi, bir heyet oluşturulmuş olmasına rağmen diğer üyelerinin etkinliklerini sınırlayan bir durum olmuştur. Bu aşamada tüm yazışmalar Süleyman Askeri'den geçmekte olup diğer üyelerin daha işlevsiz kaldığı görülmektedir. Süleyman Askeri, çete savaşları konusundaki tecrübelerini etkin şekilde kullanmayı amaçlamışsa da Dr. Bahaddin Şakir'in başında olduğu bir grubun girişimleriyle saf dışı edilmiştir. Bu süreci hızlandıran olay ise, 18 Kasım 1914 tarihinde gönüllü kuvvetlerin bütünüyle ordu emrine verilmesini dile getirmesi olmuştur. Bu faaliyetler, Teşkilat-ı Mahsusa adı altında yürütülmekte olup oluşan yüksek beklentileri karşılamada başarısız olunmuştur¹¹⁸.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlarına baktığımızda, Süleyman Askeri ilk başkan olarak karşımıza çıkmaktadır. Süleyman Askeri'nin başkanlığı bıraktığı tarih,

¹¹⁶ Balcıoğlu, a.g.e., 2011, ss.21-22.

¹¹⁷ Hiçyılmaz, a.g.e., ss.47-48.

¹¹⁸ Ahmet Tetik, **Teşkilat-I Mahsusa (Umur-ı Şarkkiye Dairesi) Tarihi: 1914-1916**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, ss.15-16.

25 Kasım 1914 olurken onun ardından başkan olan İstanbul Merkez Komutanı Binbaşı Halil, bu görevi “ikiz görev” olarak üstlenmiştir¹¹⁹.

Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizlerin Basra’ya çıkarma yapması ve çete savaşında uzman olarak görülen Süleyman Askeri’nin Irak’a gönderilmesi de önemlidir. Zira Irak’ta yeterli düzenli ordu birlikleri bulunmuyordu ve Teşkilat-ı Mahsusa liderinden burada gönüllü birlikler oluşturması ve çete savaşı yapması istenmiştir. Bu durum dönemin şartları ve Süleyman Askeri’nin önceki başarıları göz önünde bulundurulduğunda bir çözüm niteliği taşımıştır¹²⁰.

Teşkilat-ı Mahsusa, kısaca Enver Paşa tarafından kurulmuş ilk başkanı da Süleyman Askeri Bey olan gizli bir teşkilat olup Osmanlı Devleti içerisindeki ayrılıkçı hareketleri önleme amacıyla birleşmiştir. Öncelikli amaç, siyasi birliğin sağlanması olmuş, Batı’nın Orta Doğu’da yıkıcı faaliyetleriyle teşkilatın çizgisi de İslam bütünlüğünün korunması olarak değişikliğe uğramıştır. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde görev alanlar her tip çalışmaya bir alternatif getirmekle yükümlü olmuştur¹²¹. Teşkilat-ı Mahsusa’nın amaçları arasında İslam alemini bir bütün haline getirmek de yer almıştır. Bu noktada panislamizm ve pantürkizm gibi yönelimleri benimsemiştir¹²².

1.5. Irak Cephesi’ne Tayini Çarpışmalar ve İntiharı

28 Haziran 1914’te Avusturya – Macaristan veliahdı, Franz Ferdinand’ın Saraybosna’da bir Sırp tarafından öldürülmesinin ardından Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’a savaş ilan etmesi ve diğer devletlerin de savaşa girmeleriyle Birinci Dünya savaşı başlamıştır¹²³.

Avusturya – Sırp savaşıyla patlak veren Birinci Dünya Savaşı, başlarında Makedonya Komitesi, bu bölgede bulunan Bulgarları Sırlara karşı ayaklandırma amacıyla çalışmıştır. Bu durum çete çarpışmalarına neden olurken Sırbistan ve Bulgaristan’ın da aralarının bozulmasına ve tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Sırp protestoları, Sofya hükümeti tarafından ilişkileri olmadığı gerekçesiyle hoş karşılanmamıştır. Ayrıca Sofya hükümeti çetelerin Sırp Makedonya’sında oluştuğu ve bu durumun nedeninin de Sırp zulmü olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Avusturya – Macar tahrikçi unsurlarının Bulgaristan’a sığınmış olan Makedonyalılar arasında teşkilat yapmalarına da göz yummuştur. Makedonya’da Türk çeteleri de Sırlar aleyhinde olacak şekilde oluşturulmuştur¹²⁴. Birinci Dünya Savaşı’nın

¹¹⁹ Tetik, **a.g.e.**, 2014, s.16.

¹²⁰ Çağdaş Yüksel, “Teşkilat-ı Mahsusa Ve Çete Savaşı”, **Ulakbilge**, C.6, S.31, Y.2018,, ss.1743-1744.

¹²¹ Hiçyılmaz, **a.g.e.**, ss.102-103.

¹²² Yavuz Özdemir, **Enver Paşa’nın Üçüncü Ordu Günleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Doktora Tezi, Erzurum 1994, s.45.

¹²³ Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa’nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.25.

¹²⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1953, ss.453-454.

başlamasıyla birlikte dengeler değişmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa, merkezi Bulgar çetelerle müttefik olmaya karar vermiştir. Süleyman Askeri Bey, bunun için bazı önlemler almıştır. Birlikte hareket etmek için gereken teşkilatı kurmak için Bulgar komitelerinden aynen alınan talimatname alınmıştır. Sırlara karşı bir birleşme söz konusu olmuştur¹²⁵.

Makedonya'daki Türk çetelerinin başında bulunan Süleyman Askeri, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda bulunmuş çetecilik faaliyetlerinde önder olan bir isimdir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından bir süre önce de Süleyman Askeri burada görev yapmıştır. Enver Paşa tarafından gönderilen Süleyman Askeri'nin görevi, bir savaşın patlak vermesi durumunda, Sırlara karşı kullanmak üzere gizli bir kuvvet oluşturmaktır. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve Irak'a gönderilmesi Süleyman Askeri için bir dönem noktasını oluşturmuştur¹²⁶. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Süleyman Askeri de İstanbul'a hareket etmiştir¹²⁷.

6 Eylül 1914 tarihinde başlayarak bir ay kadar devam eden yazışmalar silsilesine rastlanmaktadır. Bu yazışmalarda da Mısır'ın ele alınması ve bölgeye gönderilecek olan tahrip çeteleri hakkında bilgilere rastlanması önemlidir. Yazışmalarda Süveyş Kanalı'na atılmak üzere sabit torpillerin gönderileceği ve bunların nasıl içeri sokulacağı ve atılacağına bilgisi istenmektedir. İstanbul'da yazışmaların muhatabı ise Süleyman Askeri Bey olmuştur. Kuşçubaşı Eşref de Bafa Jandarma Kumandanı da Mısır'a gönderilmiş olan Rifat ve İbrahim Bey'ler de çeşitli konularda nasıl hareket etmeleri gerektiği hususunda Süleyman Askeri Bey'e danışmışlardır. Yürütülen istihbarat çalışmalarının sonucunda, Osmanlı ordusunun Mısır'a girmesi için durumun uygun olduğu ancak Süveyş Kanalı boyunca istihkamlar bulunduğu bilgisi elde edilmiştir. Ancak Süleyman Askeri'nin "Kanal'a gönderilecek torpillerden vazgeçilerek yerine dinamit ve tabanca gönderildiğini belirtmesi, işlerin kolay şekilde yürümediğinin bir göstergesi niteliğinde olmuştur¹²⁸.

Öte yandan 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin ardından İngiliz harp gemileri de Şattül Arap ağzındaki Fav Hisarını ve Bataryasını top ateşiyle tahrip ederek Fav mevkisini işgal etmiştir. İngilizlerin bu taarruzu üzerine de Cavit Paşa, Bağdat'tan hareket ederek 10 Kasım'da Basra'ya gelmiştir. "Cavit Paşa, iki tabur Musul'dan, iki tabur Bağdat'tan, bir tabur Bedre'den celp ederken 38. Fırkanın ötede beride dağılık birlikleri de toplanmaktaydı." Osmanlı Devleti, İngiltere'nin savaş ilanından sonra 12 Kasım 1914 tarihinde Fransa, Rusya ve İngiltere'ye savaş ilanı yapmıştır. Savaş kapsamında Irak'ta 45., 51. ve 52.

¹²⁵ Arif Cemil, **Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yay., İstanbul 1997, ss.273-274.

¹²⁶ Gönül Güneş, "Teşkilat-ı Mahsusa Ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXIX, S.85, Y.2013, s.113.

¹²⁷ BOA, DH.ŞFR., 432, 80, 0, R-20-04-1330.

¹²⁸ Keleşyılmaz, **a.g.e.**, ss.26-27.

Tümenler teşkil edilmiştir. Osmanlı Devleti, kuvvet oluşturmak için çalışırken İngilizler de taarruzlarına devam etmiştir. 14 Kasım 1914'te Basra'nın güneydoğusunda, Seyhan civarındaki Türk müdafaa mevzileri İngiliz taarruzu sonucu zapt edilmiştir. Irak'ta 14 ve 17 Kasım muharebeleri kaybedilmiştir. Basra'yı müdafaa edecek imkânı olmayan Osmanlı kuvvetleri ise 19/20 Kasım gecesi şehri terk etmişlerdir. İngilizler 22 Kasım'da herhangi bir dirençle karşılaşmadan Basra'ya girmiştir. Basra'yı işgal eden İngiltere'nin halka yaklaşımı kendilerini güzellikle kabul ettirmek yönünde olmuştur. Halka hitaben dağıttıkları bildirilerde İngiltere'nin bir İslam Devleti olduğunun belirtilmiş olması ilginçtir. Bu bildiriye göre, İngilizler Osmanlı idarecilerin Almanlar tarafından kandırıldığını ortaya atmıştır. Bildirinin odak noktası İngilizlerin Türkler ve Müslümanlarla ilgili bir sorunun olmadığıdır. Bu durumlar üzerine Irak ve havalisi kumandanı olan Cavit Paşa Irak askerlerinin cesaret ve metanet göstermedikleri konusunda Harbiye Nezareti'ne yazı yazmış ve destek olarak Türk askeri talep etmiştir¹²⁹. İngilizler Osmanlı Devleti tarafsızken bile Osmanlı Devleti ile bir savaşın olasılığını hesaplamıştır. Bu nedenle Irak'ın işgaline dair planlarını 1914 Eylülünden beri yapmışlardı. Basra çıkarması bir noktada sürpriz olmamıştır¹³⁰. Cavit Paşa, bölgeden gönderdiği telgraflarda bölgedeki aşiretlere de fazla güvenilmemesi gerektiği hakkında bazı uyarılar yapmıştır. 7 Aralık 1914 tarihinde gerçekleşen muharebelerde Amare aşiretinin olanları sadece izlediği ve geri çekilen askerlerin silah ve cephanelerini soymaya çalıştığını yazmıştır¹³¹.

Cavit Paşa'nın talepleri üzerine, İstanbul iki itfaiye taburu, Halep'ten bir alay ve iki mitralyöz bölüğü destek için gönderilmiştir. 9 Aralık 1914 tarihinde İngilizler, Kurna'yı da ele geçirerek Şattül Arap'ın öbür ucuna ulaşmışlardır. 38. Tümen komutanı olan Suphi Bey, Kurna'da kuvvetleriyle birlikte İngilizlere esir düşmüştür. Kalan kuvvetler ise Dicle Irmağı boyunca çekilmiştir. Süleyman Askeri, ilk olarak esir düşen Suphi Bey yerine¹³² Basra valiliği 38. Tümen komutanı görevine tayin edilmişti. Bu tayin öncesinde Süleyman Askeri'nin rütbesi Erkân-ı Harp Binbaşısıydı¹³³. Bu göreve uygun olması bakımından Süleyman Askeri'nin rütbesi kaymakamlığa (yarbay) terfi ettirilerek tayin edilmişti¹³⁴.

Yaşanan gelişmeler sonucu Irak ve Havalisi Kumandanı Cavit Paşa'nın görevine de son verilmişti. Basra 38. Tümen komutanı olarak yeni atanmış olan

¹²⁹ Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti İle İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Akademik Bakış Dergisi**, C.4, S.7, Y.2010, ss.136-137; Zekeriya Türkmen, "Selmanpak'tan Kutü'l - Amare'ye: Irak Cephesinin Kocaeli Şehitleri" **Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi – Kültürü Sempozyumu - V**, Kocaeli 2019, s.852.

¹³⁰ Durmuş Akalın, "İngiltere'nin Basra Körfezi Politikaları ve General Townshend'in Kutü'l Amare'de Esir Düşmesi", **Kutü'l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Hazırlayanlar: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, 1. Baskı, Kronik Yay., İstanbul, 2017, s.71.

¹³¹ **Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016, s.39.

¹³² Bayur, **a.g.e.**, s.399.

¹³³ BOA, BEO., 4326,:324391, 0, H-25-01-1333.

¹³⁴ BOA, İ..MMS., 192, 17, 0, H-24-01-1333.

Kaymakam Süleyman Askeri Bey, Irak ve Havalisi Kumandanlığına tayin edilmiştir¹³⁵.

Ahmet İzzet Paşa, öncesinde Bağdat jandarma kumandanı olarak görev yapan Süleyman Askeri hakkında şöyle demektedir: “Bu zat bir-iki yıl önce Bağdat jandarma kumandanı olup, her nasılsa halkın sevgi ve teveccühünü de kazanamamış. Başlarında vali ve kumandan olarak her zaman devletin çok büyük ricelini görmeye alışmış olan Irak ahalisinin gözünde kendisinin her anlamıyla küçüklüğünü örtmek ve gidermek için, Süleyman Askeri Bey, büyüklük ve şiddet göstermeye kalkışarak bu yüzden de herkesin kalbinin kırılmasına sebebiyet vermiştir¹³⁶.”

İngilizlerin 22 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı ele geçirmiş olması, İstanbul'da büyük kaygı yaratmıştı. Irak'a destek için girişimler yapılırken Trablusgarp ve Trakya'daki gerilla kuvvetlerinin başarıları Enver Paşa tarafından ön planda tutulmuştur. Enver Paşa, Bedevilerden oluşacak düzensiz kuvvetlerle Güney Irak'taki garnizonları güçlendirebileceği fikrini benimsemiştir. Osmanlı ordusunun Kurna'da da yenilmiş olmasından sonra, binbaşı rütbesindeki ve Dâhiliye Nezareti bünyesinde Muhacirin Müdürü olarak çalışan Süleyman Askeri görevlendirilmiştir. Süleyman Askeri'nin görevi, İngilizlerin kuzeye doğru ilerlemesini durdurmak, Bedevi düzensiz kuvvetlerden ve eğitilmesi gereken kuvvetlerden oluşturulacak bir ordunun yardımıyla Basra'yı geri almaktır. Ancak hem sayıca üstün -Osmanlı Devleti'nin Irak'ta pek askeri yoktu- hem de düzenli ve deneyimli subay ve askerilerine karşı düzensiz kuvvet kullanma fikri, risk barındırmıştır. Ancak Irak'ta Osmanlı Devleti'nin düzenli ordu birlikleri sayıca az olduğundan başka bir seçenek de yok gibiydi. Zira 1914 Ağustos'ta genel seferberlik ilanı edilmesine kadar bölgede neredeyse hiç asker yoktur. Bölgenin İngilizler tarafından saldırıya uğrayabileceğini göz önüne alan Harbiye Nezareti, bu tarihte (Ağustos 1914) Mezopotamya'ya iki düzenli ordu tümeni yollamıştır. Ancak Kafkasya ve Suriye'de askeri kuvvete duyulan ihtiyaç tehlikeli boyutlarda olduğundan bu iki düzenli ordu tümeni Mezopotamya'dan alınmıştır. Geride “zayıf garnizonlar ve aceleyle toplanmış az sayıda Bedevi yardımcı kuvveti bırakmışlardır¹³⁷.” Durumun bu şekilde olmasına karşın Süleyman Askeri Bey de Enver Paşa ile aynı fikirde olmuş ve iddialı konuşmalar yapmıştır. Süleyman Askeri, elinde Osmanlı taburu ve iki küçük müfrezeden başka bir şey olmamasına karşın, “Irak'a asker göndermenin cinayet olacağından ve kendisinin İngilizleri Basra'dan süpürge sopasıyla kovacağından bahsetmiştir¹³⁸.”

Ali İhsan Bey bu konuyla ilgili olarak şunları hatıralarında şöyle söylemektedir: “*Süleyman Askeri Bey, Bingazi'de Enver Paşa ile beraber bulunarak*

¹³⁵ BOA, İ.HB., 163, 69, 0, H-05-02-1333.

¹³⁶ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Nehir Yay., İstanbul 1992, s.212.

¹³⁷ Stoddard, **a.g.e.**, ss.103-104.

¹³⁸ Danişmend, **a.g.e.**, s.425.

orada mücahidlerle İtalyanlara karşı faal bir müdafaa yapanlardan biri idi. Şimdi aynı usule riayet ile aşiretlerden ve mücahidlerden istifade ederek Irak'ın müdafaaasını temin edecekmiş ve oraya muntazam kuvvetler gönderilmesine lüzum olmadığı fikrindeymiş... Irak'ı ele geçirmeğe hazırlanmış muntazam İngiliz fırkalarına karşı yalnız aşiretlerle ve mücahidlerle müsbet bir iş görmenin hayalden ibaret olduğu kabul edilmiyordu. Aralık ayı sonunda tekmil altıncı İngiliz fırkası Korne civarında toplanmıştı. Doğuda Karun Nehri boyunda Ahvaz istikameti kuvvetleriyle tarassut ve temin olunmaktaydı, İngilizler, Irak'ı istila için Altıncı İngiliz Fırkası az gördüklerinden, daha sonra, Şubat ayında Mısır'dan 12 nci İngiliz Fırkasını da Basra'ya göndermişler ve Irak seferi kuvvetlerini bir kolorduya çıkarmışlardır. Şubat başında Kanal boyundaki muvaffakiyetsizliğimiz, İngilizlerin Mısır'dan Irak'a kuvvet göndermelerine meydan vermişti. Irak ve havalisi kumandanı Cavid Paşa, karargahiyle Korne'nin altmış kilometre şimalinde Elaziz'de bulunurken Korne'nin düşman eline geçmesini mucip olan savaşlar hakkında yazdığı raporlarda aşiretlerin kaçmaları, Arap askerlerini silahlarını bırakarak başlarının çarelerine bakmaları ve Türk erlerinin azlığı hasebiyle Korne'deki kuvvetlerimizin esir düştüklerini ve kendisinin elde kalan bir miktar askerle ve Bağdat'tan gelen iki taburla Şatra -Ammare hattına çekileceğini bildirmişti. Basra'nın terkinden sonra Korne mağlubiyeti büsbütün can sıktığından Süleyman Askeri Bey'in Irak'a gönderilmesi mühim bir değişikliğin başlangıcı olabilirdi. Korne mağlubiyeti olduğu zaman daha Karargahı Umumi'den ayrılmamıştım. O zaman Erzurum tarafına gitmiş olan Başkumandan Vekilinden, Halep'teki Otuz Beşinci Fırkanın geri kalan kuvvetlerinin de Irak'a sevki için şifreli telgrafla yeniden müsaade istedik. Nihayet bu defa teklif kabul olunmuş ve fakat çok geç kalınmıştı¹³⁹.”

İngilizlerin Basra ve Kurna'yı ele geçirmesinin ardından görevlendirilen Süleyman Askeri, Teşkilat-ı Mahsusa'dan gönüllü 40-50 Türk subayının katılımıyla oluşturulmuş ve “Osmancık Taburu” adı verilmiş tabur ile 17 Aralık 1914'te bölgeye gönderilmiştir. Süleyman Askeri'nin geçmiş başarıları Irak'ta da Arap aşiretlerinden toplayacağı birliklerle Irak'ta da varlık göstereceği beklentisini oluşturmuştur. Kendisine verilen görevleri yerine getirmek için İngilizlerle mücadele ederek birtakım mevzi başarılar da elde etmiştir¹⁴⁰. Basra'nın Osmanlı elinde bulunması önem taşımıştır. Çünkü mesafe uzaklığı ve deniz yolunun düşmanın elinde bulunması, daha ileri işgalleri kolaylaştırmış olurdu. Bu nedenle Süleyman Askeri, düşman karşısına çıkmış ve İngilizleri Kurna önünde düşmanı bir süre tutan bir kuvvet oluşturmuştur¹⁴¹.

Irak Cephesi Birinci Dünya Savaşı içinde, önemli gelişmelere sahne olan cephelerden biri olmuştur. Buna göre 1908 yılında Irak denilen coğrafya Musul,

¹³⁹ Ali İhsan Bey, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, Nehir Yay., İstanbul 1990, ss.392-393.

¹⁴⁰ Figen Atabey, “Öncesi Ve Sonrası İle Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.10, S.53, s.206.

¹⁴¹ Süleyman Nazif, “Süleyman Askerî Bey”, **Harb Mecmuası**, Y.1, S.9, Y. 1332(1916), s.131.

Bağdat ve Basra vilayetlerinden meydana gelmektedir. Nüfusun çoğunluğunu Müslüman Araplar oluşturmuştur. Bölgede çeşitli azınlıkların olduğunu bilinmektedir. Müslümanlar arasında Sünni ve Şii mezhebi farklılıklarına bağlı olarak bölgede zaman zaman kavgalar görülmektedir. Bölgedeki göçebe veya yarı göçebe olan aşiret reislerinin etkisi yükündür¹⁴².

Göreve başladığı zaman Süleyman Askeri de hemen bölgedeki aşiretlere başvurarak insan toplamaya ve bir kuvvet oluşturmaya çalışmıştır. Asker toplama planları, Teşkilat-ı Mahsusa'nın başka yerlerde uyguladığı yöntemlere benzemiştir. Görevli kişiler bölgeleri ve aşiretleri dolaşarak altın ya da başka hediyeler dağıtmış, Müslüman kardeşliği adına İslam mücahitleri silahaltına almaya çalışmıştır. Bu toplanan kuvvet, eğitim ve donanım yönünden eksik olsa da elde başka alternatif herhangi bir kuvvet bulunmamıştır. İttihad-ı İslam fikriyle ortaya çıkıldığında, Mezopotamya'daki Müslüman Hint askerlerinin sadakatinin İngilizler tarafından sorgulanmasının sağlanması önem kazanmıştır. Ancak bu sırada İngilizler de boş durmamış aşiretleri kendi yanlarına çekebilmek için benzer yöntemler uygulamıştır. Yani Teşkilat-ı Mahsusa'nın düzensiz kuvvet toplama çalışmaları karışık ve ince pazarlıklar gerektirmiştir¹⁴³. Süleyman Askeri Bey, Kasım ve Aralık 1914'te 5 bin liradan fazla para harcamıştır. Bu paraların harcanma nedeni ise, Güneydoğu ve Kuzey Irak'taki Kürt aşiretlerinin bağlılığını sağlayarak kontrolü sağlama düşüncesi olmuştur¹⁴⁴. Süleyman Askeri Bey'in bölgedeki Alman varlığına karşı aldığı tavır ise sert olmuştur. Zira Alman hareketlerinin özellikle İran Arapları üzerinde yaratacağı olumsuz etkiden çekinmiştir. Bölgede İngilizler, Almanların Irak'ı işgal edeceğine dair ciddi propagandalar yapmıştır. Süleyman Askeri bu iddiaların asılsız olduğunu göstermek niyetiyle hareket etmiştir. Bu nedenle de Irak ve İran çevresinde Alman Seferi Heyetlerinin faaliyet göstermesini yasaklamıştır¹⁴⁵.

Süleyman Askeri Bey, düzensiz kuvvet toplama çalışmalarına yoğunluk vermişse de Trablusgarp'ta olduğu kadar başarılı olamamıştır. Sorumsuz ve istikrarsız aşiret mensupları ile ilgili yapılan planlar da boşa çıkmıştır. Arapların disiplinden uzak tavırları ve yağmaya girişme eğilimleri de olumsuz bir tablo çizmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinden gönderilen ajanların Irak'ta Arapları silahaltına alarak İngilizlere karşı kullanma planı da başarısız olmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa bölgede cihat propagandası yaparken İngilizler de lehlerine bir durum yaratmak için altın dağıtmıştır. Aşiret mensupları da hangi tarafın parası daha çok o tarafın yanında olma eğilimi göstermiştir. Aynı dinden olunmasına karşın pek çok aşiret için Osmanlı Devleti de en az İngiltere kadar uzak ve yabancı görülmüştür¹⁴⁶.

¹⁴² Balcıoğlu, **a.g.e.**, 2001, s.130.

¹⁴³ Stoddard, **a.g.e.**, ss.104-105.

¹⁴⁴ Özkan, **a.g.e.**, s.69.

¹⁴⁵ Orhan Avcı, **Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi(1914-1918)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1997, s.113.

¹⁴⁶ Güneş, **a.g.m.**, s.120.

Süleyman Askeri, gönüllü asker toplama çalışmaları sonrası ilk olarak 1915 Ocak ayı başında 35. ve 38. Tümenlerden 8 kadar taburu, Basra'ya doğru ilerletmiştir. Bu Tümenler, Fırat ve Şattül Arap'ın batısından toplanan 10.000 kadar Arap gönüllüden oluşmuştur. Bu hareketlilik, İngiliz kuvvetleri tarafından karşılık bularak 20 Ocak 1915 tarihinde Türk mevzilerinin kuvvetlerini ölçmek amacıyla düzenlenen bir taarruzla sonuçlanmıştır¹⁴⁷. Bu kuvvetlerin içerisinde, Süleyman Askeri'nin gönüllü birliklerine katılmak isteyen bazı İranlı aşiret ve mücahitler de olmuştur¹⁴⁸.

20 Ocak 1915 tarihinde gerçekleşen bu keşif taarruzu Birinci Rota Muharebesi olarak da geçmektedir. Bu tarihe kadar iki taraf da tedbir ve takviye yapmakla yetinmiştir. İngiliz kuvvetleri, Türk kuvvetlerinin bulunduğu Rota kesimine yaklaşmak için Mezira'dan hareket edip Kurna'dan kuzey yönüne doğru ilerlemiştir. Bu ilerleme ile çatışma başlamıştır. Bu savaş sırasında, Süleyman Askeri piyade hattının gerisinde durumu gözlemlemiştir. İngiliz kuvvetlerini karşılayacak olan 26. Alay 1. Taburun yan yürüyüşünü gören Askeri, taburun kaçmış olabileceğini düşünerek buna engel olmak için tabura doğru koşmuş ve iki bacağından kurşun yarası almıştır. Askeri, yaralanmasına rağmen cepheden ayrılmamıştır. Süleyman Askeri'nin kaçtığını sandığı 26. Alay 1. Tabur da mevzi alarak düşmana ateş açmıştır. İngiliz kuvvetleri de bu sırada su ve bataklıkla uğraşüyor ve zorlukla ilerliyorlardı. Buna şiddetli ateş de eklenince geri çekilme başlamıştır. Türk kuvvetlerinin ileri bir harekâta girişmesi ise Süleyman Askeri'nin yaralanması nedeniyle gerçekleşmemiştir. Keşif taarruzunun sonucu Türk tarafında seksen yedi kayıp olmuştur. Ayrıca "Rota Nehri'nin güneyinde iki mavna batırılarak ve nehre ilk defa torpil de konularak İngiliz filosunun birliklerine denizden yardımı etkisiz hale getirilmiştir. Türk birliklerinin Birinci Rota Muharebesi'nde kullanılması da ilk Türk zaferinde etkili oldu ve Türk zaferi ile İngilizler Kurna'ya çekilmiştir¹⁴⁹."

Bu çarpışmada yaralandığı için Süleyman Askeri Bağdat'a tedavi için gitmek üzere vapurla hareket etmiştir¹⁵⁰. Süleyman Askeri'nin yaralanmasıyla ilgili olarak Nazif Bey'den başkente telgraf gelmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilen bu telgrafta, yaralandığı için Süleyman Askeri'nin bir ay kadar hareket etmesinin mümkün olamayacağından hareketle durumun ciddiyeti açıklanmıştır. Bağdat Valisi Nazif Bey, İngilizlerin Bağdat'a ilerleyişini ciddi bir tehlike olarak görmüş ve Irak Kumandanı Süleyman Askeri iyileşene kadar ordu kumandasını üzerine almak istemiştir¹⁵¹.

¹⁴⁷ Sakin, **a.g.m.**, s.139.

¹⁴⁸ BOA, DH.ŞFR., 48, 173, 0, H-09-02-1333.

¹⁴⁹ Tekeşin, **a.g.m.**, ss.279-280.

¹⁵⁰ BOA, DH.ŞFR., 458, 112, 0, R-09-11-1330.

¹⁵¹ **Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016, ss.49-50.

Süleyman Askeri'nin yaralandığı haberinin gelmesi üzerine, 24 Ocak 1915 tarihinde o sırada Halep'te bulunan Kazım Karabekir'e bir tebliğ gelmiştir. Bu tebliğde Süleyman Askeri, yarası dolayısıyla orduyu kumanda edemeyecek bir durumdaysa onun görevini devralması yazılmıştır¹⁵². Süleyman Askeri de şifreli bir telgraf çekerek yarasının durumu ve sağlığı hakkında bilgi vermiştir¹⁵³. Ayrıca Bağdat'a tedavi için giden Süleyman Askeri'nin tedavisi için buraya Halep'ten röntgen cihazları gönderilmesi hakkında da bir şifreli telgraf gönderilmiştir¹⁵⁴. Bu durumlar üzerine Kazım Karabekir Bağdat'a gitmişse de Süleyman Askeri ona komutayı vermeye yanaşmamış ve yaralı bir şekilde de olsa kendisi devam etmek istemiştir. Kazım Karabekir de böylelikle geri dönmek durumunda kalmıştır¹⁵⁵.

Süleyman Askeri'ye göre, Zübeyir ya da Birinci Rota Muharebesi düşmanın keşif için gerçekleştirmiş olduğu bir taarruz değildi. Ona göre İngilizler zayıf ve endişeliydi. Süleyman Askeri İngilizlerin ciddi bir mağlubiyet yaşadığını düşünmüş ve Basra şehrini geri almak ve Kurna'daki İngiliz kuvvetlerinin geri hatlarını kesmeye karar vermiştir¹⁵⁶. İlk çarpışmaların ardından kuvvetlerini iki kola ayıran Süleyman Askeri, İngilizlere saldırıya geçmiştir. Kendisinin de içinde olacağı Fırat kolu Nasıriye ve Basra'ya yürümüştür. Atlı birliklerde şöhret kazanan Mehmet Fazıl Paşa'nın kumandasına bırakılan Dicle kolunda ise Arap aşiret süvarilerinden derlenebilenlerle 35. Tümenin yeni silahaltına alınmış, talimsiz askerleri bulunmuştur. Mehmet Fazıl Paşa, güneye yürürken akın tarzı saldırılar da yaparak İran topraklarına da girmiştir. Ahvaz'da bulunun İngiliz Petrol hattı, ciddi şekilde tahrip edilmiştir¹⁵⁷.

Irak Genel Komutanlık Karargâhı da Birinci Rota Muharebesi'nin ardından Rota Kanalı kuzeyindeki yerini, Süleyman Askeri'nin emriyle Nasıriye'ye taşınmak için 26 Ocak 1915 tarihinde terk etmiştir. Karargâhın Kutül'l Amare'ye ulaşma tarihi ise 29 Ocak 1915 olmuştur. Kutül'l Amare'de bir hafta konaklama yapıldıktan sonra 6 Şubat 1915'te Garaf Kanalı üzerinden tekrar harekete geçildi ve 11 Şubat 1915 tarihinde Nasıriye'ye ulaşılarak karargâhın taşınması gerçekleştirilmiştir. Bu sırada Dicle Nehri'nin taşması sonucu kuru arazinin su altında kalması ve bataklıkların çevreyi kaplaması da konaklamaya uygun yerleri sınırlamıştır. Bu nedenle pek çok aşiret ve bir arada bulunmak zorunda kalmış ve kaçınılmaz olarak huzursuzluklar da baş göstermiştir¹⁵⁸.

¹⁵² Sabis, **a.g.e.**, s.310.

¹⁵³ BOA, DH.ŞFR., 459, 30, 0, R-12-11-1330.

¹⁵⁴ BOA, DH.ŞFR., 459, 20, 0, R-12-11-1330.

¹⁵⁵ Balcıoğlu, **a.g.e.**, 2011, s.85.

¹⁵⁶ Sabis, **a.g.e.**, s.394.

¹⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s.193.

¹⁵⁸ Tekeşin, **a.g.m.**, ss.281-282.

İngilizler de bu sırada Süleyman Askeri'nin hazırlıklarını izlemiş ve çeşitli tedbirler almıştır. Bu bağlamda Şubat ayında Mısır'dan 12. İngiliz Fırkası Basra'ya gönderilmiş ve Irak seferi kuvvetleri bir kolorduya çıkarılmıştır. Nasıriye'de toplanarak hazırlık yapan Türk kuvvetlerinin Fırat kanalı boyunca Basra tarafına ilerleme hedefinde olduklarını anlayan Altıncı İngiliz Fırkası kumandanı General Barret, olası bir harekâta karşı tedbir almıştır. Barret, Basra'yı elde tutmaya devam etmek için, şehrin batı tarafındaki Şuaybe ve Bercisiyye civarlarında korular arasında bir savunma hattı hazırlatmıştır. Ayrıca Kurna'da bulunan kuvvetlerin büyük bir kısmını da buraya çekmiştir. Barret, aynı zamanda Mehmet Fazıl Paşa üzerine de bir Hint müfrezesini onları karşılamak üzere Karun nehrine göndermiştir. Bu tedbirleri alan General Barret nisan başında hastalığı dolayısıyla görevinden istifa etmiş ve Basra'dan Hindistan'a dönüş yapmıştır. Barret yerine ise, General Townshend Irak'taki 6. Tümen Kumandanlığına atanmıştır.

İngilizlerin bu hazırlıklarına karşın Osmanlı kuvvetlerinin Şuayyibe öncesi durumu pek de parlak değildir. “Müstahkem mevkiilerdeki çabuk ve adi ateşli toplar dışında savaşı sürdüren seyyar ordu birliklerinin top ve cephane durumu şu şekildedir: 12. Kolorduda 20 sahra topu, 6.217 sahra topu mermisi, 28 adi ateşli dağ topu ve 9.137 ateşli dağ topu mermisi. Süleyman Askerî Bey ise insan gücü bakımından 9 tabur piyade, 1 istihkâm bölüğü, 2 süvari bölüğü, 10.000 Arap mücahidi toplamıştır. Ayrıca 26 sahra, 2 dağ ve 1 obüs topu temin etmiştir 43. İngiliz istihbarat raporlarına göre de Türk kuvveti 6 tabur, 10 top, 600 Arap mücahidi ve Marmaris gambotundan ibarettir¹⁵⁹.”

Süleyman Askeri, ilk hedef olarak gördüğü Nasıriye'yi geri almış ve Kurna istikametinde çöle girmiştir. 20.000 kadar Arap da bu hareketleri görerek Askeri'nin etrafında toplanmıştır. Hareketleri gelişigüzel ve gerilla tarzında olsa da 11 Mart 1915 tarihinde İngiliz-Hint süvarisine 300 zayıat verilmeyi başarmıştır. Yaralanıp tedavisi için Bağdat'a götürülmesine rağmen hastaneden taburcu edilmeyi beklememiştir¹⁶⁰.

Süleyman Askeri, Nasıriye'de toplamış olduğu kuvvet, 9 tabur piyade, “26 sahra, 2 cebel ve 1 obüs, 9 pundan toplam 29 toptan ve iki bölük süvari ile bir istihkâm bölüğünden ve on bin kadar mücahid atlıdan” oluşmuştur. Toplamda 17.000 kadar da insan vardı ancak bunların yarısından çoğu düzensiz Arap ve Kürt kuvvetlerdir. Düzensiz birliklerle İngilizlere karşı yapılacak taarruzun başarı oranı düşüktür. Ancak Süleyman Askeri bu birlikle Basra'yı alacağına inanmıştır¹⁶¹. Süleyman Askeri'nin taarruzu gerçekleştirme amacı, Şuayyibe – Basra bölgesinde olan İngiliz birliklerini Irak'tan atmak ve Kurna'daki İngiliz birliklerinin geri kollarını kesip onları imha edebilmek olmuştur. Süleyman Askeri, düzensiz

¹⁵⁹ Sakin, **a.g.m.**, s.140.

¹⁶⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.193.

¹⁶¹ Sabis, **a.g.e.**, s.398.

kuvvetleriyle birlikte siklet merkeziyle Fırat Nehrinin güneyinden Nasıriyye – Şuayyibe istikametinde harekete geçmiştir¹⁶².

Süleyman Askeri'nin başlattığı bu taarruz, Şuayyibe Muharebesi olarak geçmekte olup 11-14 tarihinde gerçekleşmiştir. Zübeyr Kazası civarında yapılan bu muharebede, yaralı olan Süleyman Askeri, iyileşmediği için muharebeyi İtfaiye Alay ve Sağ Cenah Kumandanı Ali (Çetinkaya) Bey idare etmiştir¹⁶³. Bercisiye ve Şuayyibe ormanları içinde çok kanlı çarpışmalar yaşanmıştır. Taarruz üç gün sürmüş ve istenilen başarı sağlanamamıştır. 14 Nisan 1915 tarihinde ise geri çekilme zorunluluğu doğmuştur. Mevcut kuvvetin bir kısmı dağılmış ve pek çok asker de kaçmıştır¹⁶⁴.

Bercisiyye ve Şuayyibe'deki İngiliz mevzilerine “15–20 kadar dağ topu ve 20.000 kadar Arap ve Kürt-Türk kuvvetiyle” yapılan taarruz sonucunda ise Türk tarafı hezimete uğramıştır. Büyük bir kayıp yaşanmış, arkada 3.000 şehit ve yaralı, 800 esir bırakılarak geri çekilme gerçekleşmiştir. İngiliz- Hint tarafında taarruzun tablosu ise 1.000 ölü ve yaralı şeklinde olmuştur¹⁶⁵.

Şuayyibe Muharebesi'ni sedye üzerindeyken idare etmeye çalışmış olan Süleyman Askeri, bu tablo karşısında derin bir üzüntü ve ümitsizliğe kapılmıştır. Bunun sonucunda yenilgiyi hazmedemeyerek muharebe meydanında, arabasındayken canına kıymıştır¹⁶⁶. Birlikler, Süleyman Askeri'nin cesedini yanlarına alarak Nahile denilen yere çekilmiştir. Çekilme yollarında, Arapların kanlı saldırılarıyla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Nahile'de kurulan bir çadırda, Süleyman Askeri'nin cesedi yıkanmış ve aynı çadırda hazırlanmış olan mezara defnedilmiştir¹⁶⁷.

Ordunun Şuayyibe'de geri çekilmesi ve Süleyman Askeri'nin bunun üzüntüsü ve sorumluluğu altında ezilerek intihar etmesinin ardından Irak'ta orduları kimin komuta edeceği merak edilen bir konu olmuştur. Hamza Bey konuyla ilgili telgrafında, Şuayyibe'deki geri çekiliş ve Süleyman Askeri'nin intiharı hakkında bilgi verdikten sonra Halil Bey'in Irak ordularının başına geçmesinin uygun olduğunu belirtmiştir¹⁶⁸.

Ali İhsan Bey Şuayyibe muharebesi ve Süleyman Askeri'nin intiharı hakkında şunları söylemektedir: “Bu suretle karşısındaki İngilizleri Bingazi'de çarpıştığı İtalyanlara benzetmek yüzünden yaptığı hatanın cezasını, kendi eliyle kendisine vermekten çekinmemiştir. Bu hazine netice, şerefli bir askerin takdir

¹⁶² Yavuz Ölçen, **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülmamare Muharebeleri (29 Nisan 1916 – 16 Şubat 1917)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1992, s.7.

¹⁶³ Tekeşin, **a.g.m.**, s.282.

¹⁶⁴ Sabis, **a.g.e.**, s.398.

¹⁶⁵ Sakin, **a.g.m.**, s.141.

¹⁶⁶ Atabey, **a.g.m.**, s.206.

¹⁶⁷ Balcıoğlu, **a.g.e.**, 2011, s.58.

¹⁶⁸ BOA, DH.ŞFR., 467, 117, 0, R-04-02-1331.

edilecek kahramanlık faciasıdır. Fakat vaziyeti iyi muhakeme ederek isabetli tedbirler ile kumandanlık vazifesini layıkıyla yapsaydı, vatana daha faydalı olurdu. Kendi hatası yüzünden vazifesindeki muvaffakiyetsizliğinden dolayı başkalarının itaplarına tahammül etmeği izzeti nefesine yakıştıramayan namuslu ve şerefli kumandan, ölmeyi yaşamağa tercih etmiş ve kendisine kıymaktan çekinmemiştir. Bu bir sinir buhranı mıdır? Hayır, şeref ve kahramanlık numunesidir¹⁶⁹.”

Süleyman Askeri'den sonra Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri olan¹⁷⁰ Eşref Kuşçubaşı ise harekâtı ve Süleyman Askeri'yi daha insafsız sözlerle eleştirmiştir: “... Süleyman Askeri tecrübeli bir çeteci ve sadık bir İttihatçı olmasına rağmen, Irak'ın kaderini büyük kuvvetlere kumanda etmemiş düşük rütbeli bir subaya teslim etmek bir hataydı. Bir başkumandan olmak için namus ve dürüstlükten daha fazla şeye ihtiyaç vardır... ahlaksız ve korkak aşiret adamlarını İngilizlere karşı kullanmak için onları pekiştirecek bir avuç Türk askeri yetmez... Hepimiz çetelere onun kadar ümitte baktık... ama birçoğumuz çetelerin savaş kazanamayacağını anlamıştı¹⁷¹.”

Şuayyibe'deki yenilgi, İngilizler tarafından bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Konuya ilişkin değerlendirmelerini 23 Şubat 1916 tarihinde hazırlanan bir propaganda beyannamesinde yapmışlardır. “...Basra hudud-u harbiyesine gelince Irak'ın istinatgâh noktaları tamamen İngiltere Hükûmet-i muazzamasının zir-î işgâlinde bulunduğu gibi, Şuayyibe Harbi'nde Irak ve Havalisi Umum Kumandanı Süleyman Askerî Bey'in Kolordusu ile beraber mahv-ı tebah olması ile ma'lumdur¹⁷²...”

1.6. Süleyman Askeri'nin Kişiliği ve Türk Tarihindeki Önemi

Fazla göz önünde olmasa da bilinmesi gereken şahsiyetlerden biri olan Süleyman Askeri, özellikle çete savaşlarında bir uzmandı. Cesaretiyle ünlü olan ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına getirilen Süleyman Askeri, yetkinlikleri dolayısıyla takdir gören bir askerdir. Ancak o da yakın oldukları bilinen Enver Paşa gibi, büyük amaçların peşinde koşmaktan kendini alamayan bir karakter yapısına sahiptir. İttihat ve Terakki içerisinde söz dinlemeyen, bildiğini okuyan bir üye olarak bilinirdi. Yeni plan ve proje yapmakta oldukça usta olan Süleyman Askeri'nin Süveyş Kanalı için de yeni çareler aradığı bilinmektedir. Eğer Süveyş konusunu çözerse İngiltere'nin Hindistan bağlantısının kısa süreliğine olsa bile kesilebileceğini düşünmek onu çok sevindirmiştir. Bu bağlamda bulmuş olduğu bir fikir de, çimento ile doldurulacak bir vapur kiralamak ve bu vapur Süveyş Kanalı'ndan geçerken onu batırmaktır. Bu fikrini gerçekleştirmek için bazı çözümler de bulmaya çalışmıştır¹⁷³. Dönem isimlerinden

¹⁶⁹ Sabis, a.g.e., s.399.

¹⁷⁰ Özkan, a.g.e., s.60.

¹⁷¹ Stoddard, a.g.e., s.109.

¹⁷² Tekeşin, a.g.m., s.287.

¹⁷³ Cemil, a.g.e., ss.42-43.

biri olan Ahmet İzzet Paşa, Süleyman Askeri için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “...Oldukça zekâ ve bilgi sahibi ve fevkalade çalışkan, cesur ve mağrur olan bu zat¹⁷⁴...”

Süleyman Askeri’nin hayatındaki en büyük dönüm noktası şüphesiz Irak Kumandanlığına tayini olmuştur. “Askeri” olarak anılmasının sebebi, Birinci Dünya Savaşı’nda üstelendiği bu görevler için askeri rütbesinin yetersiz kalmasından dolayıdır. Süleyman Askeri, İttihat ve Terakki’nin gözde isimlerinden biri olup Enver Paşa’nın da yakından tanıdığı bir komiteciydi. Büyük bir mücadele azmine ve cesarete sahip olsa da zaman zaman mevcut durumu okumakta zorlanmıştır. Çağ anlayışı ve çağdaş savaşlar konusunda görüşleri dar çerçevede kalmıştır. Kutsal cihat ve İslam birliği davasına yürekten inanmıştır. Bir konuşmasında “Irak’a asker göndermek cinayettir. Mevcut aşiretlerle düşmanı denize dökmek ve fazla olarak, Bülüciistan ve Hindistan’a da akınlar yapmak kabildir¹⁷⁵...” cümlelerini kullanması da bunu destekler niteliktedir.

Cemal Paşa ise Süleyman Askeri’nin bazı kötü yönlerini saydıktan sonra idareciliğini öven cümleler kurarak başarılarını şöyle aktarmaktadır: “Süleyman Askeri Bey, biraz aceleci ve biraz da nikbin olmasına rağmen pek mükemmel ve müteşebbis bir idare adamı sayılabilir. Yüksek zekâsı, son derece cesaret ve fedakârlığıyla muhitine itimat ve emniyet veren bu mümtaz şahsiyetin Batı Trakya teşebbüslerinden, sonradan İstanbul Konferansı ve ardından Türk-Bulgar ittifakı esaslarının tespiti sırasında pek çok siyasi istifadeler sağlanmıştır¹⁷⁶.” Çeşitli tarihçiler tarafından Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkisi en çok belirtilen kişi olan Süleyman Askeri’nin teşkilatın lider kadrosu içerisindeki konumu çok önem arz etmiştir¹⁷⁷.

Teşkilat-ı Mahsusa’nın ilk başkanı ve Enver Paşa’dan sonra gelen ikinci adam konumunda olan Süleyman Askeri, gerek kişiliği gerek başarıları ve başarısızlıklarıyla adından söz edilmesi gereken bir kişidir. İnandıkları uğruna mücadele etmekten kaçınmayan inatçı karakteri, onun hem iyi hem de kötü yönünü oluşturmuştur. Çete savaşındaki yetkinliği ile dönem isimlerinin takdirini kazanmış olan Süleyman Askeri, bazen gerçekleri görmekte zorlanmış ve gerçekleşmesi mümkün olmayan büyük hayaller peşinde koşmuştur.

Yakın tarihin pek çok önemli olayının içinde yer alan Süleyman Askeri’nin askerlik hayatı, Rumeli’de subay olarak başlamış ve Makedonya faaliyetleri, Trablusgarp, Batı Trakya ile devam etmiş ve son olarak Irak Cephesi’nde son bulmuştur. Süleyman Askeri, Şuayyibe yenilgisi sonrası intihar ederek hayatına son vermiş ve arkasında anlatılmaya değer bir hayat bırakmıştır.

¹⁷⁴ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s.212.

¹⁷⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s.192.

¹⁷⁶ Cemal Paşa, **a.g.e.**, ss.62-63.

¹⁷⁷ Stoddard, **a.g.e.**, s.101.

II. BÖLÜM

ALBAY NURETTİN (SAKALLI) BEY

2. Ailesi ve Eğitim Hayatı

Babası da asker olan Nurettin Bey, Türk askeri hayatının önemli isimlerinden biridir. Mareşal İbrahim Paşa'nın oğlu olup asıl adı Mehmet Nurettin'dir. Babası II. Meşrutiyet'in ardından başlayan Dersim Bölgesi'ndeki ayaklanmaları bastıran ordunun da komutanlığını üstlenmiş bir şahsiyettir. Bundan yıllar sonra, Kürt temelli bir isyan olan Koçgiri isyanının bastırılması için kurulan Merkez Ordusu Komutanlığını Nurettin Bey'in yapması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Doğru strateji tespiti ve babasından ona kalan tecrübeler, bu komutanlığı elde etmesinde etkili olmuştur¹⁷⁸.

Bursa'da dünyaya gelen Nurettin Bey, babası gibi askerliğe yönelmiştir. 17 Temmuz 1873 tarihinde doğmuş ve eğitim hayatı, askeri lise, harp okulu olarak devam etmiştir. 1893 yılında yirmi yaşındayken teğmen rütbesiyle askerlik hayatına başlamıştır. Pek çok tarihi olaya tanıklık eden Nurettin Bey, 1897 yılındaki Osmanlı – Yunan Savaşı'nda gönüllü görev yapmış, 1902 senesinde Makedonya'daki Bulgar eşkıyalarının takibine katılmıştır. Buralarda göstermiş olduğu başarı ile öne çıkmış ve 1911 yılında Yemen'de çıkan ayaklanmanın bastırılması için görevlendirilmiştir. Beklendiği gibi isyanı kısa sürede bastırmış olan Nurettin Bey, sonrasında 9. Kolordu Komutanlığına tayin edilmiştir. II. Balkan Savaşı son günlerinde faaliyetleri olduğu da görülmektedir. Özellikle Edirne'nin geri alınmasında önemli katkıları olmuştur. Bu hareketli ve başarılı askeri hayatı, onun önemli komutlar arasında yer almasını sağlamıştır¹⁷⁹.

Nurettin Bey, babası karşı çıksa da İttihat Terakki Cemiyeti'ne girme kararlılığını göstermiştir. 1909 yılındaki tasfiye sonucunda rütbesinde bir değişim yaşamıştır. Albay olan rütbesi bunun sonucunda binbaşılığa indirilmiştir. 1911 senesinde Yemen'de asilerle mücadele etmek üzere hazırlanan birliklerin başında yer almıştır. Balkan Savaşı'nın ise son safhasına katılma imkânı bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı içinde ise Irak ve Havalisi Genel Komutanı olmuş ve bu görevine ek olarak Bağdat ve Basra valiliğini bünyesinde toplamıştır. Süleyman Askeri'nin ardından başladığı bu görevde, önemli başarılar elde etmeyi bilmiştir. Özellikle Selman-î Pak'ta İngilizleri yenmesi, dengelerin değiştiğinin ilk sinyallerini vermiştir. Goltz Paşa ile yaşamış olduğu anlaşmazlıklardan ötürü Irak'taki görevinden alınınca 9. Kolordu Komutanı olarak III. Ordu Komutan vekilliğini üstlenmiştir. Birinci

¹⁷⁸ Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyan Koçgiri Pontus Bir Paşa Nurettin Bey**, Nobel Yay., Ankara 2000, s.14.

¹⁷⁹ Necati Fahri Taş, “Nurettin Bey Ve İzmir'in Kurtuluşundaki Katkıları”, **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s.277.

Dünya Savaşı'nın bittiği yıl olan 1918'de mirliva (tuğgeneral) rütbesine yükselmiştir. Milli Mücadele döneminde de kendisini görmek mümkün olmuştur. Zira İzmir Valisi olduğu dönemlerde emrindeki 17. Kolordu ile itilaf devletlerinin hoşuna gitmeyen faaliyetlerde bulunmuştur. Sonrasında Merkez Ordusu görevini yerine getirmiş Büyük Taarruz sırasında I. Ordu Komutanı sıfatıyla savaşa katılmıştır. Bu savaş sonrası rütbesi ferikliğe (korgeneral) yükselmiştir. Türkiye Cumhuriyeti içinde ise 1923 yılında Yüksek Askeri Şura üyesi olmuştur. Askerlikten istifa ederek Meclise girmesi ise 1925 yılında gerçekleşmiştir. 1932 yılında ise hayatını kaybetmiştir¹⁸⁰.

2.1. Irak Ordu Komutanlığı Görevi Ve Faaliyetleri

Memluklerin ortadan kalkmasıyla birlikte Ortadoğu'da hâkim devlet Osmanlı olmuştur ve bu hâkimiyetini 1918 senesine kadar da sürdürmeyi başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, Batılı devletlerin her zaman iştahını kabartmış olan toprakların ele geçirilmesi planları da yapılmaya başlanmıştır. XX. yüzyılın başlarında yaşanan sanayideki gelişmeler ve özellikle petrolün değerinin anlaşılması, bölgeye olan ilginin katlanmasına neden olmuştur. Bu coğrafyaya hâkim olmak ve Osmanlı Devleti'nin varlığını sonlandırmak için de Rusya ve İngiltere anlaşmaya varmışlardır. Birinci Dünya Savaşı da bu planları hızlandıran bir rol oynamıştır¹⁸¹. Bu amaç doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin savaş ilan etmesiyle birlikte İngiltere'nin ilk hamlelerinden biri de Irak çıkartması olarak karşımıza çıkmıştır. Pek çok açıdan Irak İngilizler için önem taşımıştır.

Balkan Savaşlarının ardından, Ordu düzeninde bazı değişimlere gidilmiştir. Buna göre ordu, dört müfettişlik ve müstakil kıtalar şeklinde oluşturulmuştur. Müfettişlikler İstanbul, Şam, Erzincan ve Bağdat'ta bulunmuştur. Dördüncü müfettişliğin karargâhı olan Bağdat, buradaki 13. Kolorduyu ve Musul'daki 12. Kolorduyu emri altına almıştır. 12. Kolordunun emrine bağlı olan tümenler Musul'daki 35. Tümen ve Kerkük'teki 36. Tümeni. Bağdat'ta bulunan 37. Tümen ve Basra'daki 38. Tümen de 13. Kolordunun emri altında yer almıştır¹⁸².

Irak Cephesi'nde İngiltere'nin çıkartmasına karşı planlanan esas durum ise, düzenli bir ordudan ziyade yerli halktan oluşan kuvvetlerle İngiliz ilerleyişinin durdurulması yönünde olmuştur. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de bölgede etkin bir kuvvet olan İbn Suud ve İbnürreşid'e memurlar ve hediyeler gönderilmiştir. Bu iş için Basra Mebusu Talib Bey görevlendirilmiştir. Ancak Enver Paşa'nın hesaplarında olmayan gelişmeler yaşanmıştır. Zira bölgeyi tanıyan İngiltere de aşiret reislerini yanına çekmek için ciddi çaba sarf etmiştir. Şartlar doğrultusunda Irak'taki Türk

¹⁸⁰ Türkmen, **a.g.m.**, 2015, s.139.

¹⁸¹ Savaş Sertel, Şehmus Kurtuluş, M. Bora Sanyürek, "Irak Halkının İngiliz İşgaline Karşı 1919-1920 Yıllarındaki Direnişinin İrade-i Milliye Ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetelerine Yansıması", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.68, Y.2018, s.30.

¹⁸² Halit Baş, **I. Dünya Savaşı'nda Irak-İran Cephesi: İaşe ve Sağlık Hizmetleri**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Muğla 2019, s.50.

kuvvetleri tutunamamış ve İngilizler Kurna'yı işgal edip pek çok esir alarak ilerlemeye devam etmiştir¹⁸³.

Süleyman Askeri Bey'in intiharıyla birlikte görevi devralmış olan Nurettin Bey, o dönemde albay rütbesindedir. Bağdat'a ulaşarak Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı görevini devralması 19 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleşmiştir. Burada yaptığı ilk faaliyetler büyük önem taşımaktadır. Muharebe hatlarının denetimini yaparak gereken savunma tedbirlerinin alınması için emirler vermiştir. Savunma hattı oluşturmak için Kurna kuzeyi ve Nasıriye istikametinde çekilen birlikleri toplamıştır. Bu sırada İngilizler de 31 Mayıs 1915 tarihinde Kurna'nın kuzeyinden tekrar taarruza geçmiştir. Türk birliklerin çözülmesiyle sonuçlanan bu muharebe, İkinci Rota Muharebesi olarak da geçmektedir. İkinci Rota Muharebesi'nde dikkatleri çeken bir nokta da Arap aşiretlerinin olumsuz tavırlarının daha belirgin hale gelmesi olmuştur¹⁸⁴. İngiliz General, bölgeye gelen Nurettin Bey'den hatıratında şu cümlelerle bahsetmektedir: “Bir hafta süren şiddetli bir direnişin ardından Gorringe 24 Temmuz'da Nasıriye'yi ele geçirmişti. Şattü'l-Hayy boyunca kuzeye çekilen Türk asıl kuvvetlerinin Kutü'l-Amare'de Nurettin Bey kuvvetlerine katıldığı söyleniyordu. Güçlü bir kumandan sıfatıyla ve iyi bir şöhretle İstanbul'dan Bağdat'a gelen Nurettin Bey, Dicle'nin iki tarafında Kutü'l Amare'nin 8 mil (12,5 km) doğusunda es-Sinn tahkimatına yararlanılabilir bütün kuvvetlerini yerleştirmişti. Es-Sinn'deki özel görevlilerimiz nehrin Türkler tarafından kapatıldığını defalarca bildirmişti¹⁸⁵.”

Irak'a gelen Nurettin Bey beklediğinden de harap bir orduyla karşılaşmıştır. Doğru düzgün durumda olan 35. Fırkanın iki alayı dışında kayda değer bir kuvvet yoktur. Dicle vadesindeki ordular ya esir düşmüş ya dağılmıştır. Nurettin Bey, bu durum karşısında yılmamış büyük bir gayretle göreve başlamıştır. Bozgundan arta kalanları toplamış ve 38. Fırkaya yeniden can vermiştir. Böylelikle bir kuvvet oluşturarak İngilizlerle bölgede mücadeleye başlamıştır¹⁸⁶.

Bağdat'ta 45. Piyade Tümenin oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunun içinde 5000 jandarma ile sınır muhafazalarından yararlanılmıştır. Ancak bu kuvvetlerin kullanılabilmesi için hazırlanmaları gerekiyordu ve bunun için de birkaç aya ihtiyaç duyulmuştur. Burada Nurettin Bey'in elinde olan 35. Ve 38. Tümenin kalanı olmuştur. 35. Piyade tümeni 3000 ve 38. Piyade tümeni ise 3500 kişi kadar kalmıştır. Bu kadar bir güçle Nurettin Bey İngilizlere dayanmak

¹⁸³ **Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s.53.

¹⁸⁴ Zekeriya Türkmen, “Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Ve 101. Yılında Kutü'l-Amare Zaferi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C.116, S.228, Y.2017, s.72.

¹⁸⁵ Charles V. F. Townshend, **Irak Seferi Ve Esaret**, Çev.: Tarih-İ Asker-i Osmani Encümeni, Sadeleştirme: Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.147.

¹⁸⁶ Binbaşı Mehmet Emin Bey, **Kut'ül Amare Hücum ve Muhasarası Bir Osmanlı Subayının Hatıratı**, Yayına Hazırlayan: Sezai Dumlupınar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2016, s.155.

durumundaydı. Topçu ve süvarilerle birlikte toplam gücü 7000 kişi kadar olmuştur¹⁸⁷.

Townshend'in birlikleri, Osmanlı birliklerinin yakınında yer alan Sinaiyet'e gelmiştir. Bu dönemdeki gelişmeler, İngilizlerin Osmanlı birliklerinin mevzi planlarını ve siperlerini keşfetmek üzerine olmuştur. Eylül ayı ortalarına kadar bu böyle devam etmiştir. İngiliz ilerleyişini zorlaştıran etkenlerden biri de bataklıklar olmuştur. Keşif uçuşu yapan bir İngiliz uçağının arızalanması sonucunda, Osmanlı birliklerinin yakınına inmek zorunda kalması sonucunda, İngiliz pilot Osmanlı birliklerince esir alınmıştır¹⁸⁸.

Nurettin Bey, taktiksel bir geri çekilme ile mevcut kuvvetlerinin kalabalık İngiliz kuvvetlerinin arasına atmamak ve kuvvetlerini tekrar teşkilatlandırma ve güçlendirme için zaman kazanmaya çalışmıştır. Bu nedenle de geri çekilmesini kuzeye doğru devam ettirmiştir. Mümkün olduğu kadar iç cepheye İngilizleri çekmek ve imha etmek düşüncesi taşımıştır. Bunun en önemli sebebi de İngiltere'nin sağladığı lojistik destekten İngiliz kuvvetinin uzaklaştırılması planıdır. 26 Eylül 1915 tarihinde General Townshend, Kut'ül Amare'ye hücum kararı almıştır. Bu sırada Nurettin Bey de oldukça gizli biçimde Kut'ül Amare bölgesini boşaltmıştı¹⁸⁹. General Townshend'in Kut Kasabasını ele geçirme düşüncesinin çeşitli dayanakları vardır. Öncelikle Dicle Nehri ve Şatt'ül Hayy'ın birleşim noktası olduğu için Osmanlı birliklerinin ileri harekâtı durdurulmuş olacaktı. İki ordu için de ileri harekât nehirlerle bağlıydı. Yani burası doğal olarak stratejik bir öneme sahiptir¹⁹⁰.

28 Eylül 1915 tarihinde Kut Kasabası İngilizlerin eline geçmiştir. Bu da hedefleri olan Bağdat'a yaklaştıkları anlamına gelmiştir. Bu, Osmanlı yetkililerini endişelendirmiş ve bölgedeki dengelerin yeniden düzenlenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Goltz Paşa'nın burada görevlendirilmesinde bu durum oldukça etkili olmuştu. Ancak fiili komuta Nurettin Bey'de kalmaya devam etmişti¹⁹¹.

General Townshend, taktiksel olarak geri çekilen Türk kuvvetlerini takip etmiş ve bu noktada ele geçirilen yerlerde kendi otoritelerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. 5 Ekim 1915 tarihinde İngiliz kuvvetleri Aziziye'ye kadar ulaşmıştır. Bu bölgenin Bağdat'a 80 km uzaklıkta olduğu bilinmektedir. Ancak bu ilerleyiş hiç de İngiliz planlarına göre devam etmiştir. Zira Nurettin Bey, Aziziye ile Bağdat arasında yer alan Selman-î Pak'ta birliklerini konuşlandırma planı yapmıştır. Burası Müslümanlar için kutsal bir mekân olduğu için İngilizler, kuvvetleri içindeki Hint

¹⁸⁷ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev.: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s.152.

¹⁸⁸ Sezai Dumlupınar, *I. Dünya Savaşı Sürecinde Basra Körfezi'nde Osmanlı- İngiliz Nüfuz Mücadelesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2015, s.231.

¹⁸⁹ Türkmen, 2019, *a.g.m.*, s.853.

¹⁹⁰ Townshend, *a.g.e.*, s.359.

¹⁹¹ Hür, *a.g.e.*, s.410.

Müslümanlarından çekinmiştir. Selman-ı Farisi'den Hint askerlerinin etkilenmemesi için bölgenin Helenistik çağdaki adı olan “Ctesphon” ifadesi kullanılmıştır¹⁹².

Osmanlı kuvvetlerinin hızlı ve düzenli bir şekilde Selman-î Pak'a geri çekilmeyi başarması büyük önem taşımıştır. İngilizlerin Aziziye'nin ilerisine geçip Osmanlı kuvvetlerini takip edememesinde bazı unsurlar etkili olmuştur. Bunlardan biri Dicle'nin suyunun çekilmesiyle vapurların karaya oturmasıdır. Bu durum, İngilizlerin takibini güçleştirmiştir. Selman-î Pak mevziisinin Müslümanlar için özel bir öneme sahip olması nedeniyle İngiliz ordusu bünyesindeki bazı Hintli askerler buraya saldırmaya yanaşmamıştır. Bazı askerlerin Osmanlı kuvvetleriyle çarpışmamak için tetik çeken parmaklarını yaralaması olayları da görülmüştür. Askerlerin saf değiştirmesi ve firar riski, Townshend'in önemli bir sorununu oluşturmuştur. Bu sırada İngiliz ordusunda bir de “sarı hastalık” olarak yayılan bir sorun daha ortaya çıkmıştır. Yayılmasından korkulan bu hastalıktan kırk kişi ölmüştür. Nixon'a göre, I. Kut'ül Amare çarpışmalarının ardından Osmanlı kuvvetlerine toparlanma imkânı verilmeden takip edilseydi burada kesin bir zafer kazanılması söz konusu olabilecekti. Böylece Çanakkale Cephesi'nde alınan yenilgi unutturulacak, Osmanlı'nın İran ve Afganistan ile yapacağı ittifak da gerçekleşmeyecektir. Afganistan ve Hindistan Kuz hududundaki aşiretler de ayaklanma için gereken cesareti bulamayacaktı¹⁹³.

Aziziye'ye kadar gelinmesinin ve Selman-î Pak'ta mücadele edilmesinde Bağdat'ın yeri önemli olmuştur. İngilizler Bağdat'ı ele geçirmek isterken Osmanlı bu bölgeyi koruyarak elde tutmaya devam etmek istemiştir. Bağdat'ın önemli bir hedef olarak İngilizlerce benimsenmesinde, Türk Ordusu'nun organizasyon bakımından bozukluklarla uğraşması da etkili olmuştur. Öte yandan Gelibolu'daki hezimetin Mezopotamya'da unutturulabileceği düşüncesi de kendini göstermiştir¹⁹⁴. Nurettin Bey'in geri çekilmesini bir çözümlük olarak yorumlayan Nixon, Townshend'e düşmanı takip etmeye emrini vermiştir. Emre uyan komutan, Osmanlı ordusunu Aziziye köyüne kadar takip etmiş ancak onların Selman-î Pak mevziisinde bir savunma pozisyonu aldıklarını görünce takibi bırakmıştır. Yedek kuvvetleri olmadan Townshend, Osmanlı'nın karşı saldırısından ve yerel halkın düşmanlığından kaçındığı için kuvvetleriyle beklemeyi tercih etmiştir¹⁹⁵. Nurettin Bey'den Enver Paşa'nın beklentisi ve isteği, Irak'ın her karışını müdafaa ederek başarı sağlanması olmuştur. Ancak Enver Paşa'nın bu isteği ve emri, teknik olarak kabul edilebilirse de sahada uygulanması mümkün değildir. Bu nedenle de Nurettin Bey planı

¹⁹² Türkmen, 2017, **a.g.m.**, s.74.

¹⁹³ Necati Fahri Taş, “Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.11, S.2, Y.2018, s.112.

¹⁹⁴ Tarık Saygı, **İngiliz Generali Townshend Ve Türkler**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.26.

¹⁹⁵ Nikolas Gardner, **Kut'ül Amare Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)**, Etkileşim Yay., İstanbul 2016, s.53.

doğrultusunda Aziziye’de önce kuvvet bırakarak İngilizlere karşı Selman-î Pak’ta bir savunma hazırlamıştır¹⁹⁶. Osmanlı kuvvetleri Selman-î Pak’ta 30,000 kıta ve 18,000 piyadenin üstündedir. Ayrıca bu çarpışma öncesi Nurettin Bey, Süleyman Askeri’nin de yaptığı gibi yerel kuvvetleri ve Anadolu askerlerini birleştirmiştir. Sayıları azalan tümenler bu şekilde doldurulmuştur¹⁹⁷.

Selman-î Pak’ta, İngiliz ve Türk kuvvetlerinin karşılaşması 22 – 23 Kasım 1915 tarihinde gerçekleşmiş ve bu İngiliz kuvvetlerinin bozgunu ile sonuçlanmıştır. General Townshend emrindeki kuvvetlerinin üçte birini kaybetmiş bir şekilde Kut’ül Amare’ye geri çekilmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda, İngiliz birliklerinin kurtarılması için bir kolordunun gönderildiğini haber alan Enver Paşa da Çanakkale’de İngilizlerin geri çekilmesinin getirdiği rahatlıkla 2. ve 6. Piyade fırkaları ile Müstakil Süvari Livası’ndan oluşacak bir 13. Kolordunun kurulması ve bu kolordunun başına da Ali İhsan Bey’in geçerek Irak’a gönderilmesi emrini vermiştir. Irak Cephesi’nde göreve başlayacak bir diğer isim ise VI. Ordu komutanı olarak Goltz Paşa olmuştur. Ayrıca Hasankale’de olan 18. Kolordu da hemen Bağdat’a sevk edilmiştir¹⁹⁸.

Goltz Paşa’nın komutanlığı, bölgede ciddi fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Halil Bey, Goltz Paşa’nın yanında yer alıp onun komutanlığını kabul etse de Nurettin Bey ve Ali İhsan Bey bu atamayı hoş karşılamamıştır. Özellikle Nurettin Bey’in olumsuz değerlendirmeleri önemlidir. Enver Paşa’ya hitaben yazmış olduğu telgrafta buna da değinmiştir. Buna göre bölgedeki birlik, moralsiz ve ümitsizdir. Ayrıca aşiretlere harcanan paraların karşılığının alınamadığı ve halk içinde de gizli gizli düşmanla anlaşılan bir kitle olduğunu yazmıştır. İngiltere’nin Irak’a yapmış olduğu yatırımlardan da bahseden Nurettin Bey, askerlerin milli duygularındaki düşüşle de uğraştığını belirtmiştir¹⁹⁹.

İngilizlerin Selman-î Pak sonrasında geri çekilmiş olduğu Kut’ül Amare Kasabası, Irak’ın doğusunda Bağdat’ın ise güneydoğusunda bir yerde olup Dicle Nehri’nin sol sahilinde bir dere üzerindedir. İngilizler dere yatağı içinden ilerleyerek kasabaya ulaşmışlardır. Ancak nehrin sağ tarafına geçerek ilerlemeyi mümkün kılacak bir köprü olmadığı için hareket sınırlılığı doğmuştur. Türkler de Kut’ül Amare Kasabasını kuşatmaya başlamıştır. Bu noktadan sonra, General Townshend kendini Kut’ta kapana kısılmış bulmuş ve kuşatmayı yarma girişimlerinde bulunmuştur. Bu sırada Çanakkale Cephesi’nden Türk birliklerine yardımca kuvvet gönderildiği haberi de İngilizlere ulaşmıştır²⁰⁰.

¹⁹⁶ Taş, **a.g.m.**, 2018, s.116.

¹⁹⁷ Gardner, **a.g.e.**, s.56.

¹⁹⁸ **Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993, ss.54-55.

¹⁹⁹ Dumlupınar, **a.g.e.**, ss.240-241.

²⁰⁰ Saygı, **a.g.e.**, s.52.

İngiliz birlikleri Kut'ül Amare'ye geldiklerinde, ordunun durumu kötüdür. Dinlenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu bölgede durulmasının en önemli sebeplerinden birin de bu dinlenme ihtiyacı oluşturmıştır²⁰¹. 3 Aralık 1915 tarihinde Kut kasabasına geri çekilmiş olan Townshend, burada direnmeye karar vermiştir. Türk taarruzlarına karşı iki ay yetecek erzaka ve çokça mühimmata sahip olduğunu Nixon'a gönderdiği telgrafta yazmıştır²⁰². Büyük ihtimalle İngiliz general o zamanlarda burayı geçici bir durak olarak görmüştür. Kuşatmadan çıkamayacağını düşünmemiştir.

Nurettin Bey, İngilizler Kut Kasabası'na geri çekildiklerinde, çeşitli saldırılar düzenlemiştir. Yaptığı bu saldırılardan sonuç alamayınca, Goltz Paşa'nın önerisiyle 5 ve 7 Aralık'taki kuşatmaları gerçekleştirmiştir. İngiliz birliklerinin Selman-î Pak'tan çekilerek Kut'ül Amare bölgesine gelmesinin ardından Osmanlı birlikleri de 7 Aralık 1915 tarihinde kenti tamamen kuşatmaya almıştır²⁰³. 6 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare'nin kuzey batısının 15 kilometresinde kalan köprü'nün İngilizlerce tamir edilip kuvvetlerinin sağ sahile geçmeye başlaması, bu geçiş hareketine engel olmak zorunluluğunu doğurmuştur. Nurettin Bey, bunun için gereken emirleri vererek faaliyete geçmiş ve kasabanın işgali için zayıat verilmemesinin önemini vurgulamıştır²⁰⁴.

Kut'ül Amare'nin İngilizlerin eline geçmesinin ardından burada ikamet eden Osmanlı memurları ve İngilizlerin Bağdat'taki İngiliz aileleriyle değiştirilmesi için bazı diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. 9 Haziran 1915 tarihindeki bu mübadele, Mister Cox tarafından teklif edilmiştir²⁰⁵. Konuyla ilgili olarak Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 27 Temmuz 1915 tarihindeki cevabı, olumsuz yönde olmuştur. Söz konusu mübadele askeri açıdan uygun görülmemiştir. Bunun en önemli nedeni ise İngilizlerin Kızılay Hastanelerine ve yaralı taşımakla görevli olan gemilere defalarca ateş açması olarak açıklanmıştır. Yaşananlar uluslararası hukuka aykırı bir durum oluşturmıştır²⁰⁶.

Selman-î Pak muhafazası sırasında su sorunu da Osmanlı ordusunun başını ağrıtan konulardan bir tanesi olmuştur. Su sıkıntısı çekmemek için Nurettin Bey'in çözümü, Dicle Nehri'nden su pompası yardımıyla mevzilere su akışının sağlanması olmuştur. Bu çözümle Osmanlı ordusu rahat ederken General Townshend'in

²⁰¹ Gardner, **a.g.e.**, ss.92-93.

²⁰² Binbaşı Mehmet Emin Bey, **a.g.e.**, s.38.

²⁰³ Gardner, **a.g.e.**, s.73; Aydın Beden, "Kutü'l-Amare Zaferi, Türk Şehitliği Ve Şehitlik Arazisinin Hediye Edilmesine İlişkin Değerlendirmeler", **Mediterranean Journal Of Humanities**, C.2, Y.2015, s.153.

²⁰⁴ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, s.15.

²⁰⁵ **Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016, s.115.

²⁰⁶ **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, İstanbul, 2013, s.209.

kuvvetleri, su ihtiyacı yüzünden hep nehir kenarında durmak zorunda kalmıştır. Bu da Nurettin Bey'in ne kadar önemli bir başarı gösterdiğini göstermektedir. Savunma tedbiri olarak yapılan bir diğer işlem de Dicle Nehri'ne baraj yapılması olmuştur. Bu şekilde düşman gemilerinin geçişinin engellenmesi amaçlanmıştır. Barajın oluşturulması da birkaç geminin batırılmasıyla gerçekleştirilmiş olup baraj ilerisine torpil hattı da yerleştirilmiştir²⁰⁷.

İngiliz kuvvetleri 5 Aralık 1915 tarihinde Selman-î Pak'taki Kasibiye üzerinden taarruza geçmeye çalışmıştır. Taarruzun sürdürülmesi mümkün olmamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nurettin Bey, Binbaşı Mehmet Emin komutasında genel taarruza başlamıştır. Burada Hint taburunun komutası da kaybedilmiş ve Hintli askerlerin firar etmesi durumu yaşanmıştır. Townshend'in birliklerini geri toparlanması oldukça güçlü, çok büyük kayıp verilmiştir. 7 Aralıkta sırada Osmanlı ordusunun aldığı birinci savunma hattının çevrelendiği hakkındaki yanlış bilgi neticesinde, Osmanlı kuvvetleri ikinci kez savunma hattına çekilmiş sonra tekrar birinci mevziye dönülerek İngiliz ordusuyla karşılaşmıştır. İngiliz general bu durumu Osmanlı birliklerinin takviye aldıklarına yormuştur. Bu nedenle general geri çekilme emri vermiştir. 9 Aralıkta ise Nurettin Bey geri çekilen İngiliz birliklerini takibe başlamıştır. Yaşanan gelişmeler sonucunda iki tarafta da çeşitli kayıplar yaşanmıştır²⁰⁸.

7 Aralık tarihinde Kut'ül Amare'nin kuşatması tamamlanınca, Nurettin Bey kuşatmanın uzamasından doğacak sıkıntıların aşılması ve gereksiz yere kan dökülmemesi için İngiliz Generale bir mektup göndermiştir. 7 Aralık 1915 tarihinde gönderilen bu mektupta ayrıca Kut Kasabası'nın işgalinin halkı savaşın dehşetiyle yüzleştirmek anlamına gelmesinden hareketle medeni savaş kurallarına uyumadığını yazmıştır. Teslimi bir seçenek olarak dahi görmeyen İngiliz Generalin cevabı savaş kurallarına aykırı davranmadığını açıklamak olmuştur. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanların da köy ve kasabaları işgal ettiği hatırlatmasını yapmıştır²⁰⁹.

Teslim teklifi geri çevrilince Nurettin Bey, taarruz kararı almıştır. Ancak Kut'ül Amare'ye kadar İngilizleri takip eden Nurettin Bey'in kuvvetleri de yorgun düşmüş bir durumdaydı. Verilen zayıtlar nedeniyle sayıca azalmış ve moralleri bozuktur. Ancak 52. Tümenin 9 Aralık tarihinde bölgeye gelmesiyle birlikte Osmanlı kuvvetleri güçlenmiştir. Gelişmeler doğrultusunda 10 – 11 Aralık tarihinde Nurettin Bey, Kut'ül Amare'ye bir taarruz daha gerçekleştirmiştir. Ancak bu saldırılar, İngilizler üzerinde büyük bir etki yaratmaktan uzak olmuş ve Kut'taki durum aynı kalmıştır²¹⁰. Kuşatma altındaki İngiliz birliklerine saldırılar düzenlenmesi ve

²⁰⁷ Taş, **a.g.m.**, 2018, s.114.

²⁰⁸ Taş, **a.g.m.**, 2018, s.118.

²⁰⁹ Townshend, **a.g.e.**, s.379.

²¹⁰ Gardner, **a.g.e.**, s.96.

kuşatmadaki birliklerin buradan çıkmak için gerçekleştirdiği hareketler, sert bir şekilde bastırılmıştır. Nurettin Bey, stratejiyle düşmana göz açtırmamaya kararlı bir tavır sergilemiştir²¹¹.

24 Aralık 1915 tarihinde gerçekleşen Hıdeyri Kalesi, savunma hattının en çetin yerlerinden birini oluşturmuştur. Osmanlı kuvvetlerinin buraya gerçekleştirdiği taarruz da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı askerleri burada kötü bir bozgunla karşılaşmıştır. Tel örgülere takılan onlarca ölü ya da yaralı askerler vardır. Yaralıların geri alınması ve cesetlerin gömülmesi için, ateşkes talebi ortaya atılmıştır. Umum kumandanlık bu talebi, askeri çekinceler sebebiyle uygun görmese de sadece Hıdeyri'deki durum kapsamında ateşkes antlaşması yapılması için 52. Fırkaya izin vermiştir. Bunun üzerine General Townshend'e bir müzakere memuru gönderilip birkaç saatlik ateşkes talebi iletilmiştir. Ancak Townshend, ateşkesi sadece Umum Kumandanının teklifi üzerine ve dört saatlik olarak kabul edeceğini bildirince kuşatma ordusu kumandanlığı bunu kabul etmemiş ve girişim sonuçsuz kalmıştır. Bu durum, Hıdeyre'deki yaralı askerlerin de korkunç sonlarını hazırlamıştır²¹².

Nurettin Bey'in 24 Aralık'ta gerçekleştirdiği hücumu kuşatma altındaki General Townshend şöyle anlatmaktadır: "Müşir Von der Goltz'un Kut'a ulaşması bir kesin hücumla tesadüf ettirildi. 24 Aralık öğleden önce kaleye müthiş bir bombardıman yapıldı ve kale duvarlarında büyük gedikler açtı. Saat 12.30'da kale içindeki savunmalar çekilmeye mecbur oldu. O hat düşman tarafından tutuldu ise de düşman, tabyanın kuzeydoğu kısmında 100 kadar ölü bırakarak tekrar bu siperlerden çıkmaya mecbur oldu. Kale muhafızlarını Oxford ve Bucks Hafif Piyadeleriyle (bunlar 200 tüfek çıkarabilirlerdi) takviye ettim. Düşman ateşi tekrar başladı ve bütün gün devam etti²¹³."

Ordunun başında bulunan Goltz Paşa, 25 Aralık 1915 tarihinde Aziziye'deki karargâha gelerek Nurettin Bey ile bir görüşme yapmıştır. Goltz Paşa, mevcut durumda İngilizlerin kuşatma altında tutulmaya devam edilmesini öngörmüştür. Ona göre taarruzdan kaçınmak şu an daha iyidir. Nurettin Bey ise bu emri Osmanlı'nın lehine alınmadığı görüşünü benimsemiştir. Bu komutanının Irak Cephesi'ne gönderilme nedeninin, Almanların Hindistan üzerine yürümesine temel hazırlaması için çalışması olduğunu düşünmüştür. Goltz Paşa ile sonrasında ayrı düşecek olan Nurettin Bey, İran birliklerini teftişe giden Alman komutanın yokluğundan faydalanarak emrini çiğnemiş ve taarruza geçmiştir. 6 Ocak 1916 tarihinde gerçekleştirilen bu taarruz da başarıya ulaşmamış ve iki bin kişiye yakın kayıp yaşanmıştır²¹⁴.

²¹¹ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, s.42.

²¹² Binbaşı Mehmet Emin Bey, **a.g.e.**, s.211.

²¹³ Townshend, **a.g.e.**, s.396.

²¹⁴ Taş, **a.g.m.**, 2018, s.119.

Ayrıca 6 Ocak 1916 tarihinde Kut'ül Amare'de kısıtlanmış olan İngilizlere erzak yetiştirilmesi amacıyla Ale'l Garbi civarında kuvvet toplanmıştır. Bu kuvvetlerin ilerlemesinin engellenmesi için Şeyh Said'in doğusunda Osmanlı birlikleri muharebe başlatmış ve İngilizleri geri çekilmeye mecbur etmiştir. Buradaki Osmanlı zayıflığı da az olmuştur²¹⁵.

Türk ve İngiliz tarafları, 7 ve 13 Ocak'ta tekrar karşı karşıya gelmiştir. Bu muharebelerde İngiliz 7. Tümeni ciddi kayıp yaşamıştır. Bunun üzerine İngilizler, 21 Ocak tarihinde yeniden huruç harekâtı gerçekleştirmiştir. Ancak burada da bir başarı gösteremeyerek geri çekilmeye mecbur olmuşlardır. Hana mevkiinde durdurulan İngilizler ile yapılan bu muharebelere I. Felahiye muharebesi denilmiştir. Sıcak savaşlar sürerken iki taraf arasında etkili propagandalar da sürmüştür. Bu propagandaların odak noktası, askerlerin maneviyatlarına saldırılması olmuştur. Türk tarafı, İngiltere ordusu içerisinde yer alan Hintli Müslüman askerlere, din kardeşleriyle savaşmamalarını öğütleyen pusulalar göndermiştir. Bunlar sonuç vermiş ve İngiliz ordusundan firarlar ve Türk tarafına sığınmalar yaşanmıştır. Bu muharebe sonunda yaşanan gelişmeler karşılıklı siper savaşları şeklinde olmuştur. İngilizler, yaşanan su baskınları sonrası çamura bulanık bölgede rahat hareket alanı bulamamanın sıkıntılarını yaşamıştır. İngiliz general bu şartlar altında kendini Plevne'de savunma yapmış olan Gazi Osman Paşa'ya benzetmiştir²¹⁶.

Nurettin Bey, Kut'ül Amare'nin hücumlarla alınabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle Aralık ayında pek çok şiddetli saldırı yapmıştır. Ancak bu hücumlarda kayıplar verilmesi ve İngiliz kuvvetlerin kaldığı kasabanın doğal savunma olanaklarına sahip olması, şehrin alınmasını zorlaştırmıştır. General Townshend, sağlam bir savunma hazırlamıştır ve bunu yaracak mühimmat ve malzeme Osmanlı birliklerinde yoktur. Bu nedenler de Goltz Paşa'nın hücumu yararsız bir çaba olarak görmesine neden olmuştur. Ona göre, bu şartlarda taarruza devam etmek yarardan çok orduya zarar vermiştir. Hücumdan kaçınılması emrini de bu doğrultuda vermesi mümkün görünmektedir²¹⁷.

Öte yandan Osmanlı birlikleri, bölgede yalnızca İngilizlerle mücadele etmemiştir. Arap aşiretlerinin Türk kuvvetlerine karşı yaptıkları baskın tarzı akınlar da ordu üzerinde yıpratıcı bir etki bırakmıştır. Kut'ül Amare'nin düşüşündeki etkisi ile öne çıkan Benî Lâm aşiret reisi Şeyh Gazabanü'l Bünye ile kardeşi Şeyh Fethü'l-Gazaban İngilizlerle işbirliği yaparak Türk kuvvetlerinden ele geçirilmiş top, silah gibi malzemeleri İngiliz generale bağlılıklarının bir nişanesi olarak sunmuşlardır. Bu konu hakkında Nurettin Bey, Başkomutanlık vekâletine mektup göndermiş ve bölge halkından muharebelerde isteksizlik gösterdiklerini ve aşiretlerin ise müntefik ve

²¹⁵ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, s.78.

²¹⁶ Türkmen, **a.g.e.**, 2016, s.50.

²¹⁷ Kon, **a.g.m.**, ss.97-98.

birkaçı dışında güvenilmez olduklarını açıklamıştır²¹⁸. Sadan Aşireti ilk Kut Muharebesinde yenilgi alan Osmanlı birliklerine saldırılar yapmıştır. Binbaşı Mehmet Emin Bey bu aşiretin her zaman kazanında yanında yer alıp mağlubun kâbusu olduğunu belirtmektedir. Ona göre zaferin ardından tebrik çılgınlıkları ve yüceltmelerle Osmanlı birliklerini karşılayan bu aşiret, aynı tavrı zamanında General Townshend'e de göstermiş olmalıydı. Aynı şekilde şimdi mağlup olmuş olan General Townshend ve birlikleri aşiretin saldırılarından payını almış olmalıdır²¹⁹.

Goltz Paşa ile askeri stratejilerde farklı düşüncelerinin yanında, bir Türk komutanı olarak Nurettin Bey Irak'taki VI. Ordu komutanlığı görevine atandığından beri Goltz Paşa'nın emrinde olmayı bir gurur meselesi haline getirmiştir. Alman menfaatleri yolunda hareket ettiğini düşündüğü Goltz Paşa'ya karşı mesafeli durmuştur. Her fırsatta bu bölgede Goltz Paşa'nın bilgeliğine ve tecrübelerine ihtiyaç olmadığını başkomutanlık vekâletine yazdığı mektuplarla belirtmiştir. Goltz Paşa'nın çeşitli uygulamaları da Nurettin Bey'in çekincelerini destekler nitelikte olmuştur. Kut'ül Amare taarruzlarına ağır silahlara sahip olunmadığı gerekçesiyle karşı çıkıp engellemeye çalışmıştır. Ayrıca Alman komutanın planı daha çok İran üzerine temellenmiştir. Rusların ve İngilizlerin İran'dan çıkarılarak orada bir ordu kurulması için çeşitli çalışmalar yürütmüştür²²⁰. Goltz Paşa nezdinde Alman planı, bir İran ordusu kurulması yönündeydi. Ancak coğrafyayı iyi tanıyan ve değerlendiren Nurettin Bey, bunlara tepki göstermiştir. Yaşı da hayli ilerlemiş olan Alman komutanın bölgeye atanmasından duyduğu rahatsızlığı hiç saklamamış ve ters düşmeler yaşanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da görevinden azledilmiş ve yerine o zaman Nurettin Bey gibi albay olan Halil Bey atanmıştır²²¹.

Alman komutanların da Nurettin Bey'e olumlu bir gözle bakmadığını söylemek mümkündür. Nurettin Bey'in bölgedeki Almanlarla ilişkileri son derece kötü bir seyir göstermiştir. Öyle ki o dönemlerde Alman üniformasıyla dolaşmak dahi tehlikeli görülmeye başlanmıştır²²².

Nurettin Bey'in Kut'ül Amare zaferinde oldukça etkili bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Kuşatmanın hazırlayıcısı olma hakkını her daim elinde tutmuştur. Askeri stratejiler söz konusu olduğunda, oldukça sivri bir zekâyâ sahip olduğunu söylemek mümkündür. Coğrafyaya hâkim olması da İngilizler ile yapılan muharebelerde ona yardımcı olmuştur. Bölgeden ayrılırken Halil Bey'e tecrübelerini

²¹⁸ Türkmen, 2017, **a.g.m.**, s.73.

²¹⁹ Binbaşı Mehmet Emin Bey, **a.g.e.**, s.43.

²²⁰ Zekeriya Türkmen, **Kut'lu Bir Zafer 1916'dan 2016'ya 100. Yılında Kut'ül Amare Zaferi**, Harbiye Askeri Müze Ve Kültür Sitesi Yay., İstanbul 2016, s.49.

²²¹ Türkmen, **a.g.e.**, 2016, s.15.

²²² Kadir Kon, "Kut'ül Amare Zaferinde Alman Faktörü: Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman İttifakının Irak Cephesi'ndeki Yansımaları", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.29, Y.2019, s.93.

aktarmayı da unutmamıştır. Halil Bey ile araları her zaman iyi olmuş Goltz Paşa'nın onların arasını açmak için gösterdiği çaba işe yaramamıştır²²³.

2.2. Irak Cephesi'den Sonraki Faaliyetleri

Nurettin Bey, Irak Cephesi sonrasında, kısa süreliğine Kafkasya Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Sonrasında “önce Aydın (İzmir) Vali Vekilliği ve XVII. Kolordu Komutanlığı; sonra İzmir Valiliği ve İzmir Havâlisi Bölge Komutanlığı'na tayini yapılmıştır.” Mondros Mütarekesi'ne kadar Güney-Batı ve Batı Anadolu sahillerini korumuş olan Nurettin Bey, sorumluluğundaki bu bölgeye düşmanın yaklaşmasını engellemiştir²²⁴. Sonrasında Nurettin Bey'in Rumeli müfettişliğine atanması gündeme gelmiştir. Buna göre Osmanlı Trakya'sı yani Yunan sınırına yakın bölgeler mıntıkaya içinde yer almıştır. Sancak bu müfettişlik kâğıt üzerinde kalmış fiili hareket geçme olanağı bulamamıştır²²⁵.

Mondros Mütarekesi imzalandığında ise Yunanistan'ın kazanan ülkelerin dini duygularını öne sürerek gerçekleştirdiği birtakım çalışmalar sonucunda, bazı yaptırımlar yaşanmıştır. Bunlardan biri de Nurettin Bey ile ilgili olmuştur. İzmir'de vali olarak görev yapan Nurettin Bey, buradan bu tahriklerle uzaklaştırılmıştır. Zira Nurettin Bey'in silahlı Rum çeteleriyle mücadele etmesi, başta Yunanistan olmak üzere düşmanın işine gelmemiştir²²⁶.

Nurettin Bey'i Milli Mücadele ruhunu yaşamış ve bunu yaymaya çalışmış bir isim olarak görmek de mümkündür. Halkı toplayarak miting ve konferanslar düzenlemiştir. Silahlı mücadele ruhunun halka yansıtılması bağlamında önemli girişimleri olmuş bir isimdir. Batı Anadolu'nun teşkilatlandırılması amacıyla ayrıca 26 Kasım 1918 tarihinde, ilk Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kurulmasını da sağlamıştır. Cemiyetin kongresini ise 17 Mart 1919 tarihinde açmıştır. Kuruluşunda etkin rol oynadığı diğer cemiyetler ise şunlardır: İzmir Müdafaa-i Milliye, Cemiyet-i İlmiye, İstihlas-ı Vatan ve Türk Ocağı. Çalışmalarını belli bir disiplin içinde ve sarsılmaz bir kararlılıkla sürdürmüştür. Azınlıkların faaliyetleri de bu bağlamda engellenmiş olduğundan görevden alınması için şikâyetler başlamıştır. Akabinde de İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ne baskılar yapmış ve süreç 22 Mart 1919 tarihinde Nurettin Bey'in İzmir'deki görevinden azledilmesiyle sonuçlanmıştır²²⁷.

²²³ Türkmen, **a.g.e.**, 2016, s.16.

²²⁴ Taş, **a.g.m.**, 2015, s.278.

²²⁵ Zekeriya Türkmen, “Osmanlı Askerî Teşkilatında Yenileşme Hareketleri Konusunda Yapılacak Çalışmalarda Türk Arşivlerinin Yeri Ve Önemi”, **Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyum**, İstanbul 2006, s.313.

²²⁶ Nuri Köstüklü, “Batı Anadolu'da Yunan İşgal Metodu Üzerine Analitik Bir Yaklaşım”, **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s.143.

²²⁷ Taş, **a.g.m.**, 2015, s.279.

Bölgedeki Türklerin Rum azınlığa baskı ve eziyet ettiğine dayanan dedikodular sonucunda görevinden alınan Nurettin Bey'in gayretli ve mücadeleci bir ruha sahip biri olduğunu söylemek mümkündür. Damat Ferit onu, Amiral Calthorpe'nin de zorlamasıyla birlikte, görevden alarak onun yerine 17. Kolordu Komutanı olarak İttihat ve Terakki içerisinde işe yaramadığı düşüncesiyle emekli edilen Ali Nadir Paşa atanmıştır. Vali olarak ise Kambur İzzet Paşa getirilmiştir²²⁸.

Milli Mücadele döneminde de çeşitli görevler alan Mirliya Nurettin Bey, Anadolu'da meydana gelebilecek muhalif hareketlere karşı 3. Kolordunun lağvedilmesiyle oluşturulan Merkez Ordusu Komutanı olarak görev almıştır. Teşkilatın organizasyonunu yapabilecek ve ağır sorumlulukların altından kalkabilecek bir isim olarak görülmüştür²²⁹. Asayişin ve düzenin sağlanması noktasında Nurettin Bey'e çok iş düşmüştür. Ümraniye çevresindeki karışıklıklara gerektiği gibi müdahale etmek için yetkilerinin arttırılmasını²³⁰ istemesinde kesin çözüm alma isteğinin olduğunu söylemek mümkündür.

Ankara Hükümeti'ni uğraştıran meselelerden biri olan Koçgiri İsyanında da Nurettin Bey'i başrolde görmek mümkündür. İsyanı bastırmakla önce 5. Fırka Komutanı Cemil Cahit görevlendirilmişse de hasta olduğu gerekçesini sunmuştur. Onun yerine Nurettin Bey göreve getirilmiştir. Bu görevin olağanüstü yetkileri vardır. Merkez Ordusu'nun sorumlu olduğu bölgeler genişletilmiştir. Bu bağlamda asayiş söz konusu olduğunda Nurettin Bey bu bölgelerdeki tüm yetkililere emir verebilecek bir konuma gelmiştir. Yine asayişle ilgili olan işlerde mıntıkadaki memurlara işten el çekirmek gibi yetkileri de bulunmaktadır. İşlemin kesinleşmesi için ise mensup olunan vekâlete bilgi verilmesi gerekmektedir. Uygulamalardan da Dâhiliye Vekâletinin haberdar edilmesi gerekmiştir. Ordu Komutanı olarak mıntıkasındaki bütün askerleri ve bölgeye gelecek kuvvetleri emri altında tutabilmiştir. Geniş yetkilerle donatılması, isyana Ankara Hükümeti'nin de nasıl baktığını göstermektedir²³¹.

İsyanlar doğrultusunda, İstiklal Mahkemeleriyle de Nurettin Bey'in ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Samsun İstiklal Mahkemesinde o zaman hâlâ Merkez Ordusu Komutanı olarak görev yapan Nurettin Bey, mahkeme ile işbirliğine gitmiştir. Pontusçu olmalarından şüphelenilen Orta Anadolu Rumları bu şekilde ortadan kaldırılmıştır. Nurettin Bey'in bu eylemi de tartışmalara sahne olmuştur²³².

Koçgiri İsyanının bastırılmasında izlenen yol, sonrasında birtakım sorunlara neden olmuştur. Karadenizli ve Doğulu Millitvekilleri Pontus ve Koçgiri İsyanını

²²⁸ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997, s.141.

²²⁹ Balcıoğlu, **a.g.e.**, 2000, ss.8-9.

²³⁰ BCA, 30-18-1-1 / KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1920-1928), 2,:38, 20, 13.03.1921.

²³¹ Balcıoğlu, **a.g.e.**, 2000, ss.45-46.

²³² **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yay., s.940.

bastırmakla görevli olan Nurettin Bey'i burada zulüm yapmak ile suçlamışlardır. Bu zulümler nedeniyle görevden alınması gerektiği savunanlar ve hatta asılmasını isteyenler olmuştur. T.B.M.M başkanı ve aynı zamanda Başkomutan olan Mustafa Kemal'in uğraşlarına rağmen Nurettin Bey'in görevinden alınması ve yargılanması kararı verilmiştir. Koçgiri ve Pontus isyanlarının yerinden incelenmesi için bir de araştırma heyeti kurulmuştur. Nurettin Bey hakkında suçlamalardan bir kısmı şöyleydi: Rum Pontusçularından otuz bin lira kadar rüşvet alınması, Rum sevki sırasında yağmacılık yapılması, elli altı kişinin Samsun'da alıkoyması, Pontusçuların dağlara çıkmasına meydan verilerek halkın mağdur edilmesi. Ayrıca üstlerini dikkate almadan tek başına hareket etme suçlaması da Nurettin Bey'e yöneltilmiştir. Eleştirilmesindeki bir nokta da kardeşini Tokat Mutasarrıfı, damadını ise erkân-ı harbi yapması olmuştur. Aile hükümeti kurmakla itham edilmiştir. Yetkisi olmadığı halde emir vermesi de Nurettin Bey'in başını ağrıtan konulardan biri olmuştur. Görevden alındığı bilgisi ve mahkame kararı, Nurettin Bey'e 3 Kasım 1921 tarihinde bildirilmiştir. Bunun üzerine Nurettin Bey Ankara'ya hareket ederek suçlamalara karşı 30 Aralık 1921 tarihinde bir izahname göndermiştir²³³.

Milli Mücadele'nin son dönemlerindeyken Nurettin Bey, I. Ordu Kumandanı olarak görev yapmıştır. Meclisin ikinci toplantı yılına başlamasından önce Bursa'dan mebus seçilmiş olsa da 17 Ocak 1925 tarihli toplantıda mebusluğu reddedilmiştir. Askerlikle mebusluğun birleşmeyeceği gerekçesini oluşturan 19 Aralık 1924 tarihli kanuna dayanan bu red, uzun tartışmalara sahne olmuştur. Zira bu kanun Nurettin Bey seçildiğinde yürürlükte değildir. Meclisin üçüncü intihap dönemi için uygulanacak olan bu kanunun Nurettin Bey'i mecliste istemeyenlerce kılıf olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bir kanun geçmişe yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak Nurettin Bey'in 5 Şubat 1925 tarihli Bursa'daki yeni ara seçimi de kazanması meclisteki gergin ortamı daha da perçinleştirmiştir²³⁴.

²³³ Balcıoğlu, a.g.e., 2000, ss.272-273.

²³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938**, Remzi Kitabevi, s.194.

III. BÖLÜM

GOLTZ PAŞA

3. Ailesi ve Hayatı Hakkında

Tam adı Wilhelm Leopold Colmar Freiherr Von der Goltz olan Alman komutanın doğum yeri, Bielkenfeld olup 12 Ağustos 1843 tarihinde dünyaya gelmiştir. Askeri görevine başlaması 1861 yılında, 5. Doğu Prusya Piyade Alayı'nda gerçekleşmiştir. Teğmen olarak göreve başlayan Goltz, 1864 senesinde Harp Akademisine girerek 1866 yılında takım komutanı sıfatıyla Prusya – Avusturya Savaşına katılmıştır. Bu savaşta ağır yaralanmıştır. Eşi Therese ile evlendiği yıl ile aynı olan 1867 yılında, Prusya Genelkurmayı üyeliğine tayin olmuştur. Goltz'un kayınpederi, Oreschen'de idare meclis üyesi Gustav Dorguth, aynı zamanda çiftlik sahibidir. Askerlik hayatı boyunca pek çok savaşa katılmış olması onun tecrübe kazanmasında etkin rol oynamıştır. Fransız halk ordusu örneğinden etkilenmiş ve tüm halkın silahlı savunmaya hazır durumda olması gerektiğini savunmuştur. 1871 senesinde, yüzbaşı olmuş ve askeri eserler yazmaya da bu dönemlerde başlamıştır. Onlarca eser yayınlamasından da anlaşılacağı üzere, Goltz Paşa okumaya ve yazmaya oldukça meraklı bir yapıya sahiptir. Yedi sene sonra binbaşılığa terfi ederek Harp Akademisinde savaş tarihi alanında dersler vermeye başlamıştır. 1883 tarihi ile yarbaylığa yükselerek sözleşmeli olarak Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir²³⁵. Bu yıllarda Goltz Paşa Avrupa'da da bir üne sahip olmuştur. Onun zayi edilmemesi gerektiğine ilişkin düşünce, Osmanlı Devleti'nde hâkimdir. Bu nedenle onunla konuşulması ve ülkeye getirilmesi kararı alınmıştır²³⁶.

Yapılan görüşmeler neticesinde de Osmanlı Devleti bünyesine 15 Haziran 1883 tarihinde giren Goltz Paşa, o zaman yarbay rütbesindedir. Küçük yaşlarda, asker olan babasını koleradan kaybetmiş olması ve maddi imkânlarının sınırlı olması, eğitim sürecinin zorlukla geçmesine neden olmuştur. Çocukluğunu, miras kalan Königsberg civarındaki çiftlikte geçirmiştir. Sonrasında ilkel bir pansiyonda kalan Goltz Paşa, yetersiz beslenme ve ev işi gibi birtakım sorunlarla da boğuşurken büyük bir çabayla derslerine odaklanmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki görevi, askeri okulların teşkilatlandırılması olmuştur. Osmanlı Ordusu'nun güçlendirilmesi için çaba gösteren Goltz Paşa on üç yıl hizmette bulunmuştur²³⁷. Goltz Paşa, zorlu yaşam şartlarına ve hatıralarını yazdığı eserine 1908 yılında II. Abdülhamit'e yazmış olduğu

²³⁵ Necmettin Alkan, "Goltz, Wilhelm Colmar Von Der (1843-1916)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Y.2016, s.478; Ramazan Çalık, "Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) Ve Bazı Görüşleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XII, S.36, Y.1996, s.765.

²³⁶ BOA, Y..PRK.BŞK., 8, 23, H-19-02-1301.

²³⁷ Pınar Doğanay, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Görev Yapan Alman Subayları**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2016, s.18; Çalık, **a.g.m.**, s.766.

bir teşekkür mektubunda değinmiştir. Mektupta annesiyle birlikte kimsesiz kaldıklarından bahsetmiş ve Osmanlı Devletinde görev yapmaktan ne kadar gurur duyduğunu açıklamıştır²³⁸.

3.1. Osmanlı Devletine Gelişi ve Faaliyetleri

Osmanlı – Alman ilişkileri, denge politikasının da etkisiyle XIX. yüzyılda oldukça sıcak bir seyir izlemiştir. Siyasi gelişmeler, iki tarafın da menfaatleri doğrultusunda birbirlerine yakınlaşmasına imkân vermiştir. II. Abdülhamid ve II. Wilhelm arasındaki dostluk ve hem ticari hem de siyasi bağların kurulması, önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Almanya, sanayileşmesiyle birlikte ürettiği malları satabileceği bir pazar ve hammadde arayışında olmuştur. Osmanlı Devleti'yle yakınlaşmasında da hem karadan hem de denizden ulaşılabilirliğinin olması etkilidir. Kayzer II. Wilhelm'in de amaçları ve hayalleri doğrultusunda, ekonomik yardımlar ile Osmanlı Ordusu'nun eğitilmesi gibi konular olumlu karşılanmıştır. Alman etkisinin Osmanlı Devleti'nde geniş çapta yer bulması arzulanmıştır. Bismarck gibi başarılı bir siyasetçi bile bu amaçlara karşı olduğu için II. Wilhelm tarafından yoldan çekilmiştir²³⁹. Kayzer, Bismarck'ın politikasını terk ederek Şark Meselesini farklı bir açıdan ele almıştır. Bu değişiklik Rusya ve Fransa karşısında Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesini de içermiştir. Bu devletlere karşı zamanı geldiğinde Osmanlı Devleti'nin kullanılabileceği görüşü etkindir. Silah sanayisinde dışa açılmak isteyen Almanya, ordusunda yeni düzenlemeler yapmak isteyen Osmanlı Devleti'ni hemen fark etmiştir²⁴⁰.

İstanbul'da Alman nüfuzu etkisini arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yaklaşmasının en önemli sebebi, onu diğer emperyalist güçlere kıyasla daha küçük bir tehdit unsuru olarak görmesi olmuştur. Müslüman topraklarını henüz sömürgeleştirmemiş olması bu düşüncede etkisini göstermiştir. Goltz Paşa ve gelen diğer Alman danışmanlarla birlikte Osmanlı'da Alman nüfuzu da güçlenmiştir²⁴¹.

II. Wilhelm, Osmanlı Devleti ile dostluğunu geliştirmek amacıyla ülkeye çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiş ve bunlar farklı etkiler uyandırmıştır. Bu ziyaretler sırasında çeşitli törenler de düzenlenmiştir. II. Abdülhamid de Almanlara kendini yakın görmek ve onlarla karakter benzerliği olduğunu ifade etmektedir. Kayzer'in şahsi dostluğunun da bu tutumda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sultan iki devletin benzerliğini şu cümlelerle açıklamaktadır: “Onlar da Osmanlılar gibi yavaş

²³⁸ Zeynep Güler, **Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2007, s.97.

²³⁹ Lord Kınross, **Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi Ve Çöküşü**, Çev.: Meral Gaspıralı, Altın Kitaplar Yayınevi, s.574.

²⁴⁰ Kemal Beydilli, “II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında”, **Tarih Dergisi**, S.32, Y.2011, s.484.

²⁴¹ Zürcher, **a.g.e.**, s.124.

ve geç harekete geçen, fakat sadık ve namuslu insanlardır; çalışkan ve sebatkârdırlar²⁴².”

1881 yılında ordunun düzenlenmesi için uzman talebi, Almanya’ya Ali Nizami Bey’in başkanlığındaki bir heyet tarafından iletilmiştir. İlk Alman askeri heyeti, 1882 yılında Albay Koohler yönetiminde, Osmanlı Devleti’ne gelmiştir. Goltz Paşa’nın bu heyetin başına geçmesi 1883 yılında gerçekleşmiştir. 3 Temmuz 1880 tarihli sözleşmede, ülkeye getirilen uzmanların haklarına yer verilmiştir. Buna göre askeri danışmanlar yüksek maaşa ve bazı ayrıcalıklara sahip olmuştur. Danışmanlar ülkeye gelirken bir yandan da Türk subaylar, Almanya’ya yetiştirilmek üzere gönderilmiştir²⁴³. 1882 tarihinde gönderilen heyetin içinde II. Abdülhamid’in askeri eğitim öğretim faaliyetlerini yürütecek Alman subay talebini karşılayacak bir kimse yoktur. Bu nedenle istek, ertesi sene tekrarlanmıştır. Goltz Paşa’nın Osmanlı Devleti’ne gelişi, II. Abdülhamid’in bu talebine dayanarak gerçekleşmiştir. Goltz Paşa, askeri nitelik olarak oldukça üstün bir kişiliktir ve çalışkandır. Ancak Alman Askeri Teşkilatına uymayan birtakım görüşleri de onun bu göreve verilmesinde etkili olmuştur. Bir nevi İstanbul, Goltz Paşa için sürgün niteliği taşımıştır²⁴⁴.

Goltz Paşa’nın teklifi kabul etmesinin bir nedeni de farklı kültürleri ve coğrafyaları tanımaya olan derin ilgisi olmuştur. Yazarlığa devam etmesi için de Osmanlı Devleti bünyesinde çalışmak ona cazip gelmiştir. Bu nedenler de üzerinde itici bir güç oluşturmuştur. Alman yetkililerin onu seçmesindeki tek sebep göreve uygunluğu değildir. Goltz Paşa’nın 1887 yılında kaleme aldığı “Leon Gambetta ve Ordusu” isimli kitabında Alman düşmanı olarak görülen Gambetta’yı övmüş ve bu durum da okların kendisine çevrilmesinde etkili olmuştur. Osmanlı hizmetindeyken yazı hayatına da vakit ayırabilen Goltz Paşa, Harbiye ve Kurmay okullarında okutulmak üzere ders kitapları dahi yazmıştır. Okulların ders programlarıyla da bizzat ilgilenmiş olan Goltz Paşa, harita çizimleri de yapmıştır²⁴⁵.

1886 yılında sözleşmesi bitmiş olan Goltz Paşa, II. Abdülhamid’in görevini uzatma isteği karşısında daha aktif rol almak isteyerek kalmayı kabul etmiştir. Böylece Teşkilat Komisyonu’nun başına getirilmiştir. Burada Muzaffer Paşa ve Veli Rıza Paşa ile birlikte çalışmıştır. Ordunun düzenlenmesi için girişimleri olsa da birkaç iyileştirme dışında Osmanlı Ordusu’nun yapısı değiştirilememiştir²⁴⁶.

²⁴² Gökçe Demiray, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri Ve Alman İmparatorunun Ziyafetleri”, **Milli Saraylar Kültür - Sanat - Tarih Dergisi**, S.6, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2010, s.125.

²⁴³ Demiray, **a.g.m.**, s.126.

²⁴⁴ Doğanay, **a.g.e.**, s.18.

²⁴⁵ Doğanay, **a.g.e.**, ss.19-20.

²⁴⁶ Ali E. Topal, **The Effects Of German Military Commission And Balkan Wars On The Reorganization And Modernization Of The Ottoman Army**, Naval Postgraduate School Tesis, Monterey, California 2013, s.14.

II. Abdülhamit'in Goltz Paşa'nın hizmetlerinden memnun olduğunu söylemek mümkündür. Zira görev süresi dolmasına rağmen Goltz Paşa'nın kalmasında ısrarcı davranmıştır. Genelkurmay Başkanlığının yetkili temsilcisi olması için yılda 80.00 Frank teklif etmiştir. Ayrıca rütbesinin Ferikliğe (Orgeneral) yükseltileceği de söylenmiştir. Bunun üzerine Goltz Paşa, bazı istekleri kabul edilirse sözleşmesinin uzatılmasını kabul edeceğini bildirmiştir. İstekleri arasında, onunla eşit rütbedeki Türk subaylarıyla aynı unvanları alması, iyi bir çalışma sistemi oluşturabilmesi için çalışma alanının net çizgilerle belirlenmesi gerektiği vardır. Ayrıca önemli gördüğü reformları uygulamaya koyabilmek için Genelkurmay Başkanlığından öncelik de istemiştir. Bunun ardından Alman İmparatoru I. Wilhelm konuyla ilgili bilgilendirilmiş ve Alman çıkarlarına aykırı bir durum söz konusu olmayınca, Goltz Paşa'nın sözleşmesi beş yıl daha uzatılmıştır. 1886 sonrası reformlarında ağırlıklı; askere alma usulleri ve askerlerin eğitimi, yeni seferberlik planları ve demir yolu imtiyazlarının artırılması söz konusu olmuştur²⁴⁷.

Yarbay rütbesiyle Askeri Okullar Müfettişliği Başkanı olarak Osmanlı Devleti'ndeki görevine başlayan Goltz Paşa, özellikle genç Osmanlı subaylarının yetiştirilmesinde etkili olmuştur. Faaliyetleri sonucu 1886 yılında Padişah, Goltz Paşa'yı Genelkurmay Başkan Yardımcılığına terfi ettirmiştir. Osmanlı askeri okullarının modernleştirilmesi konusundaki tavsiyelerine de devam eden Goltz Paşa, Boğazların tahkimatı için çaba göstermiş donanmanın iyileştirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Ayrıca tren istasyonlarının yapımı ve iyileştirilmesi ile alakadar olarak bunları denetleyen komitenin içinde yer almıştır²⁴⁸. Goltz Paşa'nın İstanbul'da iyi şartlar altında yaşadığını söylemek mümkündür. Hatta 1892 yılında, bir Frank âdeti olan Paskalya Bayramı için Moda Caddesi'nde bulunan evinde balo düzenlemesine de imkân tanınmıştır²⁴⁹.

Gelen ilk Alman grup, Osmanlı Ordusunun bir neferi olarak çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Goltz Paşa, askeri okullar genel müfettişi unvanıyla gelmiş ve okulların eğitimi ile müfredatını düzenlemek üzerine çalışmalar yapmıştır. Gösterdiği başarılar dolayısıyla görevleri de artmıştır²⁵⁰. Goltz Paşa'nın eğitimle özellikle ilgili olmuş ona saygı duyan subayların yetişmesinde etkili olmuştur. Bununla ilgili olarak askeri okulları ziyaretini Kazım Karabekir kitabında şöyle aktarmaktadır: “18 Mayıs (5 Rumi) Goltz Paşa mektebi ziyaret etti. Bunu şu bakımdan kaydediyorum. Sultan Hamid ordusunu ıslah için birçok Alman muallimler getiriyordu. Erkân-ı harp sınıflarında askeri dersleri onlardan öğreniyorduk. Goltz'un himmeti ise çok

²⁴⁷ Doğanay, a.g.e., s.21.

²⁴⁸ Edip Öncü, **The Beginnings Of Ottoman-German Partnership: Diplomatic And Military Relations Between Germany And The Ottoman Empire Before The First World War**, Bilkent University Department Of History A Master's Thesis, Ankara 2003, s.16.

²⁴⁹ BOA, Y..PRK.ZB., 9, 63, H-02-06-1309.

²⁵⁰ Salih Kış, “Birinci Dünya Savaşı'nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü”, **History Studies İnternational Journal Of History**, C.9. S.3, Y.2017, s.123.

büyüktü. O gelinceye kadar erkân-ı harp sınıflarında bile eski Fransız programları tatbik olunuyormuş. Kutu-ı ahcâr ve eşcar, yani taş ve ağaçların kesilmesi, gülle istifi gibi bir takım dersler okutuluyormuş, arazi üzerinde tatbikat bilinmiyormuş. Bu zat lüzumsuz dersleri kaldırmış ve arazide tatbikatı öğretmiş. Fakat Sultan Hamid'in zaten lüzumundan fazla olan vehmin-i etrafındakiler ve bunların avenesi hafiyeler bir düziye körüklediklerinden Goltz Paşa istediği gibi çalışamamış ve manevralar yaptıramamıştır. Zaten orduların hali, ayakları bağlı bir insanın yerinde zıplaması kabilinden bir terakki!.. Yani Sultan Hamid hem ordunun ıslahını istiyor, hem de korkusundan cahil kafasıyla ileri gitmesine birçok engeller yapıyor. (Meşrutiyet'ten sonra Edirne'de fırka erkân-ı harbi bulunduğum zaman ilk manevrayı bize Goltz yaptırdı. İlk haki elbise giyen benim fırka idi. Toplu bir halde Yanık Kışla şimalindeki talimhanede teftiş eden Goltz beni de takdir etti. Cihan Harbi'nde ben fırka kumandanı iken o da ordumuzun kumandanı idi. Riva Deresi'nden Şile'ye kadar Karadeniz sahillerinde fırkamın yaptığı tahkimatı ve fırkayı teftiş etti. Şile'de bir gece kaldık. Beni çok takdir etti. Ne tesadüftür ki Bağdat'a Altıncı Ordu kumandanı olduğu zaman erkân-ı harbiye reisliğine ben tayin olundum. Ve ölümünde yanında bulundum²⁵¹.”

Goltz Paşa'nın Osmanlı hizmetindeyken etkin çalışmalar yürüttüğünü söylemek mümkündür. Öyle ki Almanya'ya dönüşüyle birlikte, geride bıraktığı boşluğun doldurulması için birkaç askeri ve deniz ataşesi atanmıştır. Goltz Paşa'nın ayrılışıyla pek çok Alman askeri ataşe Osmanlı Devleti'nde etkin rol oynamaya başlamıştır. Bunlar arasındaki en önemli isimler ise Von Morgen, Von Leipzig, Humann ve Von Strempel idi. Özellikle Almanya'dan silah temini alanında etkili olmuşlardır²⁵².

Türk – Alman dostluğunun geliştirilmesi noktasında önemli isimler arasında Goltz Paşa'nın ayrı bir yeri vardır. Bu yakınlaşmalardan sonra Osmanlı Ordusunda Alman silahlarının etkinliği de ciddi bir artış göstermiştir. 1885 yılında Krupp şirketi ile silah antlaşmalarının yapılmasında Goltz Paşa'nın büyük etkileri olmuştur. Azar azar gerçekleşen bu alımlar, zamanla önemli boyutlara ulaşmıştır. Huber kardeşlerinin satış temsilcisi olarak aldıkları komisyonlardan zengin oldukları söylenmektedir. Goltz Paşa'nın etkisiyle silah alınan diğer Alman firmaları da olmuştur. Bu firmalar aracılığıyla Osmanlı'nın top ve cephane ihtiyacı 19. yüzyıl başlarında karşılanmıştır. 20. yüzyılın başlarında ise Krupp firmasının üstünlüğü sarsılmaya başlamıştır. Alman firmaları, Osmanlı Devleti içinde İngiliz ve Fransız silah firmalarıyla rekabet etmişlerdir²⁵³.

²⁵¹ Kâzım Karabekir, **İttihat Ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011, s.178.

²⁵² Öncü, **a.g.e.**, s.17.

²⁵³ Sadiye Tutsak, “Türk İstiklâl Harbi'nde Alman Silahları ve Askerî Mühimmâtı”, **OTAM**, S.36, Y.2014, ss.131-132.

3.2. Askerlikle İlgili Çalışmaları

Goltz Paşa'nın faaliyetlerinde üzerinde durduğu ilk nokta, Fransız sisteminin etkisinde kalan askeri okulların müfredatlarının Alman modeline göre düzenlenmesi olmuştur. Ayrıca askerlikle ilgisi olmayan dersler de çıkarılmıştır. Okullardaki Fransızca öğretimine ek olarak Almanca ve Rusça da derslere eklenmiştir. Avrupa'daki gelişmelerin takip edilebilmesi açısından yabancı dillere hâkim olmak önemsenen bir husus olarak eğitimde kendini göstermiştir. Goltz Paşa, kendi eserleri ve Almancadan tercüme ettirmiş olduğu eserler ile genç subayların düşünce dünyasında da etkili olmuştur. Gerçekleştirdiği bir diğer reform da subay ihtiyacının karşılanabilmesi için mevcut askeri okullardaki öğrenci sayısının artırılması olmuştur. Askeri okulların sayısı artarken burada eğitim gören öğrencilerin sayısında ciddi artışlar yaşanmıştır. Bu artışlara rağmen Osmanlı Ordusunun subay ihtiyacını karşılayamamış ve pek çok alaylı subay da istihdam edilmiştir²⁵⁴. Ayrıca bu dönemde Harp Okulu, Genelkurmay Koleji ve Harp Okulu olarak ikiye ayrılmıştır²⁵⁵. Okullarda subaylara verilen fiziksel cezaların kaldırılması için de çaba göstermiştir. Belli bir beslenme rejiminin oluşturulmasını savunmuştur. Harp Okulu'nda görev yapacak subaylara da talimatlar vermiştir²⁵⁶.

Askeri teşkilatlanmada da yoğun bir çalışma gerçekleştirerek geniş çaplı bir seferberlik planı da hazırlanmıştır. En etkili olduğu konulardan bir tanesi de Alman silahlarının Osmanlı Devleti tarafından satın alımı olmuştur. Alman silahlarının ülkeye girip ciddi bir pazar yakalamasında, Goltz Paşa'nın ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Krupp, Ludwig-Loewe fabrikaları ile Schichou firması bu ticarete öne çıkmıştır. İlk sipariş ise 1885 senesinde Çanakkale Boğazı'nın tahkimatı için, çeşitli çaplardan oluşan beş yüz adet top Krupp firmasına verilmiştir. Ardından batarya ve sahra topu siparişi gelmiştir. Sonrasında bu siparişler çeşitlenerek ve artarak devam etmiştir²⁵⁷. Öyle ki Loewe Silah Fabrikası sahibi olan Ludwiig Loewe, Goltz Paşa'nın desteğine minnettar olmuş ve fabrikasına onu ortak yapmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nin de yeniden silahlanması ithalata dayanıyordu ve Goltz'un etkisiyle Alman silahları ülkede adeta tekel olmuştur²⁵⁸.

Türk piyade tümeni teşkilatını da düzenleyen Goltz Paşa, 1910 yılında bir standart getirmiştir. Her piyade tümeninde iki tugay ve iki alaylı yapı kullanılırken Goltz Paşa'nın müdahalesiyle üç piyade alayı kullanılmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Avrupa Orduları da ikili yapıyı bırakarak üçgen yapıya geçmiştir²⁵⁹.

²⁵⁴ Erol Acan, "Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu Ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi", *Atatürk Dergisi*, C.4, S.1, Y.2015, ss.16-17.

²⁵⁵ Topal, *a.g.e.*, s.24.

²⁵⁶ Topal, *a.g.e.*, s.27.

²⁵⁷ Doğanay, *a.g.e.*, s.23.

²⁵⁸ Topal, *a.g.e.*, s.22.

²⁵⁹ Ericson, *a.g.e.*, s.29.

II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi, II. Meşrutiyet döneminde de Osmanlı Ordusu'nu yenilemek için Alman subaylardan faydalanma yoluna gidilmiştir. İttihat ve Terakki Hükümeti buna özel bir önem vermiştir. 12 Haziran 1909 tarihinde Goltz Paşa'nın tekrar Osmanlı Devletinde görevlendirilmesi için girişimlerde bulunmuşlardır. 1910 senesinde Alman donanmasından zırhlı satın alınarak Barbaros ve Turgut Reis isimleri verilmiştir. O sıralarda kendi ülkesinde olan Goltz Paşa da başkanlığını yaptığı bir heyetle Osmanlı Devleti'ne yeniden gelmiştir. Goltz Paşa, 1885 – 1895 yılları ve 1909 – 1913 yılları arasında yenileşme görevlerini üstlenmiştir. Okullardaki görevinin yanı sıra ordu idareciliğini de yürütmüştür²⁶⁰. Goltz Paşa, Osmanlı Devleti'nde ordunun düzeltilmesi için önemli bir isim olarak görülmüştür. Bu nedenle de farklı dönemlerde Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne gelmesi için davetler ve çağrılar almıştır²⁶¹.

Meşrutiyet ilan edildikten sonra Goltz Paşa tekrar göreve çağrıldığı zaman, “Yanya'nın Tahkim Projesi” isimli raporunu hazırlamıştır. Raporda şehrin müstahkem bir mevki haline getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Yunanlara karşı bölgede nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hakkında da fikir belirten Goltz, şehrin şiddetli taarruzlara bile karşı koyacak istihkâmların inşa edilmesini söylemiştir. Savunmanın dört bölgede nasıl yapılacağını da açıklamıştır. Tahkimat için Kurmay Yarbay Ahmet Tevfik başkanlığında oluşturulan komisyon da çalışmalarında bu projeyi esas almıştır²⁶².

Goltz Paşa, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi konusunu büyük bir sürpriz olarak nitelemiştir. Alman diplomatların bu olaydan habersiz olduklarını savunmuş ve orduyla doğrudan teması olanların bile bunu beklemediğini yazmıştır. Bu açıklamalarıyla hareketin tamamen milli olduğunu vurgulamak istemiş olması mümkündür²⁶³. Buna rağmen Goltz Paşa'nın bir etkisini de Hareket Ordusu'nda görmek mümkündür. Ordunun İstanbul'a girmesinin engellenmeye çalışıldığı dönemde ve hatta İngiltere Selanik Başkonsolosu'nun Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi durumunda ülkeyi parçalamakla tehdit ettiği bir dönemde, Goltz Paşa da diğer Almanlar gibi farklı düşünmüştür. Hareket Ordusu'nun başına önerdiği isim Mahmut Şevket Paşa'nın hocası olan Goltz, başarı için ordunun İstanbul'a hızlı ve sert girmesini istemiştir²⁶⁴.

1909 yılında gerçekleştirdiği bir seyahat sonrasında halinden memnun olmadığı III. Ordu için Goltz Paşa, “Askeri Cumhuriyet” tanımını kullanmıştır.

²⁶⁰ Kaştan, **a.g.m.**, s.291; BOA, İ.AS., 83, 26, H-23-04-1327.

²⁶¹ BOA, HR.TH., 375, 97, M-20-05-1909.

²⁶² Yüksel Nizamoğlu, **Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı Ve Askeri Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2010, ss.55-56.

²⁶³ Ernest Edmondson Ramsour, **Genç Türkler Ve İttihat- Terakki "1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi"**, Çev.; Hacasan Yüncü, Kayıhan Yay., İstanbul 2001, s.186.

²⁶⁴ Süleyman Kocabaş, **Geçmişten Günümüze Çarpıtılan Tarihimiz**, Vatan Yay., İstanbul 2000, s.82.

Ahmet İzzet Paşa konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Daha önce isimleri anılan üç kişinin ayrılmasından sonra III. Ordu’daki karışıklık ve kaynamanın gerçek nedeninin Kolağası Mustafa Kemal Bey olduğu sonradan anlaşıldı. Şu halde Goltz Paşa’nın deyimi “intak-ı hak” adına layıktır²⁶⁵.”

Ordunun geliştirilmesine yönelik olarak başvurulmuş formüllerden biri de Almanya’ya eğitim için Türk subaylarının gönderilmesidir. Bu, Goltz Paşa’nın tavsiyesiyle hayata geçirilmiş ayrıca gidecek öğrencilerin seçiminde de Goltz Paşa etkin rol oynamıştır. Öğrenci seçiminde hangi unsurların göz önüne alındığı bilinmese de her sene belli sayılarda subay gönderilmiştir²⁶⁶.

Goltz, aynı zamanda Mühendishane-i Berri Hümayun için de bir öneri vermiş ve okulun müfredatının beş yıla çıkarılmasında etkili olmuştur. Bu noktada içerikte de değişiklikler yaşanmış teorik dersler azaltılırken pratik dersler önem kazanmıştır. Beş yıllık eğitimin ilk üç yılı, ortak derslerle geçerken mühendislik ve topçu olmak üzere dallara ayrılmaya başlanmıştır. Topçu ve mühendis ihtiyacının da fazla olduğu düşüncesiyle mezun sayısının artırılmasına çaba gösterilmiştir. Atılan adımlarla Alman modelinin orduda etkin olmaya başladığını söylemek mümkündür ve böylece profesyonel askeri eğitim alan subay sayısı da artmaya başlamıştır²⁶⁷.

Goltz Paşa’nın askeri eğitim programına yerleştirdiği bir diğer husus da büyük çaplı askeri tatbikatlar ile arazi talimleri olmuştur. 1909 yılında gözlem yapmak için ülkeye gelen Goltz Paşa, talim için kullanılacak arazilerin bakımsız ve kötü durumunu görmüştür. İlk izlenimleri bu noktada oldukça olumsuz olmuştur. Talime gerekli önemin verilmediğini ve bu arazilerin atıl durumda kaldığı izlenimi edinmiştir. Arazinin atıl kalmasına dayanamayan Goltz Paşa küçük bir ordu birliğine orada bir atış talimi de yaptırmıştır²⁶⁸.

Atış talimi, 28-30 Temmuz 1909 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Asker katılımı ise 60 – 70 kişi civarlarında kalmıştır. Bakırköy ve Davud Paşa civarında yapılan bu arazi çalışmasına bazı yüksek rütbeli subaylar da katılım göstermiştir. Sonradan bu talimler devam etmiş ve İstanbul ve Edirne’de yeniden gerçekleştirilmiştir. Goltz Paşa, yapılan bu talimlerden oldukça memnun olmuş ve askerin hareket kabiliyetini beğenirken subayların da liderlik özelliklerini yeterli görmüştür. Ancak bu talimler kayıt dışı kalmış ve program dâhiline alınmadığından devamı gelmemiştir²⁶⁹.

Balkan problemleriyle alakalı da Goltz Paşa, fikirlerini Osmanlı yönetimiyle paylaşmıştır. Balkan siyaseti hakkında yazmış olduğu makalesi önemlidir. Goltz Paşa’ya göre bölgede huzurun sağlanması için iyi niyet ve fedakâr davranışlar işe

²⁶⁵ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s.69.

²⁶⁶ Akcan, **a.g.m.**, s.17.

²⁶⁷ Topal, **a.g.e.**, s.26.

²⁶⁸ Zeynep Sabancı, “Kışladan Araziye: 1910 Osmanlı Sonbahar Manevrası”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.21, S.2, Y.2020, s.276.

²⁶⁹ Sabancı, **a.g.m.**, s.277.

yaramamaktadır. Goltz Paşa, istenilen sonucun alınamamasını da yanlış bir yöntem izlenmesine yormaktadır. Filibe Vakasını örnek göstererek daha sert tedbirlerin alınması gerektiğini savunmuştur. Bunun çok önemli olduğunun altını çizerek önlem alınmazsa Balkanlarda Büyük Bulgaristan'ın yeniden gündeme geleceğini düşünmüştür. Ancak II. Abdülhamid olası bir savaştan kaçınmak için sorunları idari tedbirlerle ve nasihatçiler ile çözmeye çalışmıştır. Ancak bu yöntemin istendiği etkiyi yarattığını söylemek çok güçtür²⁷⁰.

Balkan Savaşlarının sonucunu da değerlendiren Goltz Paşa, Osmanlı yenilgisinde, Hristiyan tebaa için askerliğin zorunlu olmamasının etkili olduğunu savunmuştur. Tezine göre Hristiyan tebaanın da askerlik yapması, Müslümanların yaşanan savaşlarla nüfuslarının azalmasını ve azınlık durumuna düşmesini engelleyecektir. Ancak Goltz Paşa'nın bu düşüncelerinde çok da tutarlı olmadığını söylemek mümkündür. 1909 yılındaki zorunlu askerlik konusuyla ilgili Hristiyan nüfusun askere alınmasının çok da gerekli olmadığı görüşünü benimsemiştir. Nüfusun yüzde onunu oluşturan Hristiyan tebaanın askerlik hizmetinin kayda değer olmayacağını da eklemiştir. Aynı şekilde 1896 yılında bambaşka bir şey söylemiş ve Hristiyan tebaanın askere alınmamasını eleştirerek bunun dinler arası bir savaşın nedeni olabileceğini dahi ileri sürmüştür²⁷¹.

Mahmut Şevket Paşa, Balkan Savaşı sırasında Goltz Paşa'dan mektup almıştır. Mektubun içeriğinde, Goltz Paşa'nın konuya olan ilgisi görülmektedir. Teşvik edici yönü ağır basan mektupta ayrıca Bulgarların Çatalca önünde takılmalarının Avrupa'da Osmanlı lehine bir hava estirdiği bilgisi de yer almıştır²⁷².

Ermeni olayları da Goltz Paşa'nın değerlendirmelerinden nasibini alan konulardan biri olmuştur. 1890'lı yıllardaki Ermeni olayları Batılılarca abartılarak bir katliammış gibi sunulmuştur. Avrupa'da Ermeni katliamı için kamuoyu oluşturulmaya çalışılırken Osmanlı Devleti'nde görevli olan Goltz Paşa, araştırmalarının sonucunda haberlerin asılsız olduğunu belirtmiştir. "Hatta Almanya Büyükelçisi Radolin, Başbakanı'na 30 Ekim 1895 tarihli yazısında şöyle der: 'General Goltz, Ermeniler tarafından tasvir edilen katliamların kesinlikle vuku bulmadığından emindir'²⁷³."

Goltz Paşa, ayrıca Ermeni olayları kapsamında alınan tedbirlerin de yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Ermenilerin bölgede kışkırtıcı faaliyetleri bırakmaları gerektiğini ifade ederken devletin üst kademelerinde olan Ermeni aydınların vatandaşlarını yatıştırması gerektiğini belirtmektedir. Ermenilerin muhtariyet isteğini

²⁷⁰ Hidayet Kara, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Balkanları Üzerine Bir Değerlendirme: Goltz Paşa'nın Balkan Meselesine Dair Görüşleri", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8, S.2, Y.2020, ss.548-549.

²⁷¹ Güler, **a.g.e.**, s.71

²⁷² **Sadrazam Ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yay., İstanbul 1988, s.76.

²⁷³ Çalık, **a.g.m.**, s.784.

ise ülkenin bütününe dağıldıkları için uygun bir çözüm olarak görmemektedir. Öte yandan bölgede yapılacak reform programlarının yürütülmesindeki bilgisizlik de Goltz'un eleştirdiği noktalardan biri olmuştur. Bölgeye gönderilecek Osmanlı yöneticilerinin güvenilir ve sorumlu insanlar olması gerektiğini de söylemektedir²⁷⁴.

Goltz Paşa'nın ilgi çeken görüşlerinden bir tanesi de başkentle ilgili olandır. Başkentin Anadolu'da olması gerektiğiyle ilgi teklifi, tarihi olayları değerlendirmekteki yönü bakımından da dikkat çekicidir. Bunu ilk olarak 1895 senesinde "Staerke und Schwaechen des Osmanischen Reiches" isimli makalesinde ele almıştır. Sonrasında da bu konuyu sık sık dile getirmiştir. Anadolu ve Arap coğrafyası için başkentin kaydırılmasının daha faydalı olacağını söylemiştir. Goltz Paşa'ya göre İstanbul'un başkent olması bu coğrafyaların devlete yabancı kalmasına neden olmuştur. Ayrıca İstanbul'un yöneticileri tembelliğe yatkın hale getirdiğini ve halka yakın olarak kontrol sağlamak için başkentin taşınmasını önermiştir²⁷⁵. Başkentin taşınmasını ilk öneren kişi Goltz Paşa olup bunun hakkında şöyle demektedir: "Başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya örneğin Konya'ya nakledin çünkü İstanbul çalışmaya, iş görmeye elverişli bir yer değildir. Doğa, cenneti yeryüzüne indirmek istemiş ve İstanbul'u seçmiş, o Boğaziçi, o Çamlıca, o Adalar, cana can katar. Günün yarısı yolda geçer kalanı da ziyaretçilerinizle." Ona göre İstanbul'u başkent olarak tutan devlet uzun süre güçlü kalmayacaktır²⁷⁶.

3.3. Birinci Dünya Savaşı ve Goltz Paşa

Goltz Paşa ve Almanya'dan getirilen diğer askeri uzmanların Alman nüfuzunun yayılmasında da etkili olduğu söylenebilmektedir. Yetenekli subayları bünyesinde toplayan Harp Akademileri bu noktada büyük önem kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesi mümkün olmuştur²⁷⁷.

Türkler arasında büyük bir saygınlığa erişmiş olduğu için Goltz Paşa olarak nam salmıştır. Orduda yapmak istediği pek çok yenilik de II. Abdülhamid'in izin vermemesi nedeniyle gerçekleşmemiştir. Almanya'ya geri dönüşünde bu engellemelerin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür. 1893 ile 1895 yılları arasında Osmanlı'ya hizmet etmiş olan Goltz Paşa, ülkesine geri döndükten sonra Koenigsberg'in sınır kuvvetleri komutanlığı görevini üstlenmiştir. 1913 yılında emekli olmuşsa da çıkan Birinci Dünya Savaşı ile askerlik mesleğine geri dönmek durumunda kalmıştır. 1914 yılında ilk olarak Belçika Askeri Valiliğine atanmıştır. Kısa süre sonra da Birinci Ordu Komutanı sıfatıyla Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.

²⁷⁴ Güler, a.g.e., s.139.

²⁷⁵ Çalık, a.g.m., s.780.

²⁷⁶ Nusret Baycan, "Ankara'nın Başkent Oluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.19, Y.1990, s.121.

²⁷⁷ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu Ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s.2.

Gelibolu ve Mezopotamya savunma hatları için hareket planlarında çeşitli görevler almıştır²⁷⁸. Belçika Genel Valiliği görevinde, bölgenin korunmasını Alman çıkarları doğrultusunda sağlamak önceliklidir. Ancak Alman Başkomutanlığı ile fikir ayrılıkları yaşamış olması Osmanlı Devleti'nden gelen teklifi olumlu bakmasında etkili olmuştur²⁷⁹.

Goltz Paşa, Osmanlı Devleti bünyesindeki üçüncü görevlendirmesi için 12 Aralık 1914 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Buradaki ilk görevi, Türk Başkomutanlığı Karargâhında danışmanlık yapmak olmuştur²⁸⁰. Şubat 1915 yılı başlarında Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın müşaviri olmuştur. Kıta ve mevzi teftiş etme yetkisini de bünyesinde toplamıştır. Bu yetkiyle kararlar üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Çanakkale Cephesi'ne çıkarma harekâtı Nisan 1915'te başladığında I. Ordu komutanlığına atanınca, yürüttüğü danışmanlığı bırakırken müşavirlik görevini korumuştur. Liman Von Sanders V. Ordu Komutanlığı'na tayin edilmiş I. Ordu Komutanlığına Goltz Paşa tayin edilene kadar yerine Vehip Paşa vekâlet etmiştir. Atamasının ardından askerlerin maneviyatını yükseltecek çalışmalar yapan Goltz Paşa, ordu emirnamesi yayınlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kötü günlerinden üzüntü duyduğunu ve devletin eski gücüne kavuşması için dua ettiğini burada belirtmiştir. Ağustos ayında Goltz Paşa I. Ordu bölgesine geçerek karargâhını Gelibolu'ya taşımıştır²⁸¹.

Savaş sırasında, Osmanlı ve Alman hükümetleri arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Alman yetkililer Irak ve İran Cephesine ayrı bir özen göstermiştir. Bölgedeki siyasi etkinliklerinin arttırılması önemli bir gündem konusu olmuştur. Bölgede yeni bir ordu kurulup mevcut birliklerin bir ordu kumandanlığına dönüştürülmesi öngörülmüştür. Bu yapıyı yönetmek üzere Goltz Paşa göreve seçilmiştir. Goltz Paşa'nın bu göreve seçilmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak nüfuz sahibidir ve saygı görmektedir. Ayrıca stratejik ve taktik alanlarında daengin bilgisi vardır. İstanbul'da kendisine uygun çalışma ortamının olmaması, Enver Paşa ve Liman Von Sanders ile anlaşamaması daha etkin görev talep etmesine neden olmuştur. İran'da Alman ve Türk faaliyetlerinin de olumlu seyretmemesi Goltz Paşa'nın uzlaştırmacı etkisinin devreye girmesini sağlamıştır²⁸². Yani Alman komutan Irak ve İran kuvvetlerinin başında olacak en yetkili kişi olarak bölgeye atanmıştır²⁸³. Goltz Paşa'nın Irak Cephesi'ne gönderilmesindeki etkenlerden biri olarak Enver Paşa ile anlaşmazlık yaşamayı gösterilmektedir. Goltz Paşa Enver Paşa'yı kastederek günlüğüne "Kafkasya'da maalesef Napolyon Bonopart olduğunu

²⁷⁸ Uğur Üçüncü, "İngiliz Ve Amerikan Basınına Göre Mareşal Goltz'ün Ölümü", **Tarih Okulu Dergisi**, S.XXX, Y.2017, s.178.

²⁷⁹ Güler, **a.g.e.**, s.99.

²⁸⁰ Doğanay, **a.g.e.**, s.25.

²⁸¹ Kış, **a.g.m.**, s.124; Nizamoğlu, **a.g.e.**, s.187; Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev.: Örgün Uğurlu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık, 1999, s.118.

²⁸² Kış, **a.g.m.**, s.125.

²⁸³ BOA, HR.SYS., 2338, 91, M-18-11-1915.

iddia eden ve cahil yetişen birçok adam var. Bunlar, ordularına güçleriyle bağdaşmayan görevler vermişler ve ordularını büyük zarara uğratmışlardır²⁸⁴.” Diyerek Enver Paşa’ya bakışını ortaya koymaktadır.

Böylece Goltz Paşa, VI. Ordu komutanı olarak tayin edilmiştir²⁸⁵. VI. Ordu komutanlığı görevi kendisine iletildiğinde Goltz Paşa: “72 yaşındaki bu halimle bu görevin gerektirdiği zorluklara katlanabilir miyim bilmiyorum. Vatanımı ve ailemi yeniden görme şansım oldukça düşük. Ama biz hayatımızı Kayzer ve vatanımıza adadık.” Sözleriyle görevi üzerine almıştır²⁸⁶.

Aslında 1915 senesi Irak Cephesi’nde gelişmeler açısından olumlu seyretmemiştir. Osmanlı aleyhine durumların yaşanması sonucunda Enver Paşa bölgedeki sorumluluğu Cemal Paşa’nın almasını istemiştir. Cemal Paşa Suriye - Filistin’de de durumların kritik olduğunu yazarak gitmesinin uygun olmadığını ama kararda ısrar edilirse harekete geçeceğini belirtmiştir. Enver Paşa bu nedenle Cemal Paşa’yı yerinde bırakarak bölgeye Goltz Paşa’yı komutan olarak atamıştır²⁸⁷.

Goltz Paşa, 6 Aralık 1915 tarihinde Alman heyetiyle Bağdat’a gelmiştir. Gelmesinin hemen ardından da cepheyi yerinde görmek için yola çıkmıştır. 12 Aralık 1915 tarihinde Aziziye’de Nurettin Bey ile görüşmüştür. Goltz Paşa’ya sunulan raporda, İngilizlerin Kut’ül Amare’de kısırıldığı bilgisi yer almıştır. Durumu kendisi de değerlendiren Goltz Paşa, İngilizlerin kurtarma birlikleri gelene kadar savunma pozisyonu alındığını anlamıştır. VI. Ordu’nun yerleşimi konusunda da yeniden bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. VI. Ordu genel itibarıyla 13. ve 18. Kolordulardan meydana gelmiştir. 13. Kolordu içinde de 35, 38 ve 52. piyade tümenleri bulunmaktadır. 18. Kolordu içinde ise 45 ve 51. piyade tümeni vardı ve bunlar Kut’ül Amare’yi kuşatma altında tutmaktadır. Goltz Paşa, 38. Tümeni 35 ve 51. Tümenlere dağıtmak suretiyle yedek kuvvetler oluşturmuştur. 13. Kolordunun esas görevi ise kuşatma altındaki İngilizlere yardıma gelecek destek birliklerini karşılamak ve başarıya ulaşmalarına engel olmaktır. Bu nedenle şehrin 30 kilometre güneyine konuşlandırılmıştır. Nurettin Bey’in Kut’ül Amare’ye yapmış olduğu taarruzların başarıya ulaşamaması iki komutanı karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı birliklerinin verdiği kayıplar, Goltz Paşa’yı kızdırmıştır. İkmal imkânlarının zor olması nedeniyle asker kayıplarının en aza indirilmesi gerekliliği üzerinde duran Goltz Paşa, izlenimlerinde top, patlayıcı ve mermi sayısını da yeterli görmemiştir²⁸⁸. Goltz Paşa, gönderdiği bir telgrafta Kut’ül Amare’deki toplardan bahsetmektedir.

²⁸⁴ Hür, a.g.e., s.295.

²⁸⁵ Gültekin Yıldız, “Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askerî İttifakı”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, İstanbul 2014, s.196.

²⁸⁶ Abdurrahman Daş, “Türk-İslam Tarihinde Kütül 'Amare Savaşının Düşündürdükleri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi** 22:2, Y.2017, s.67.

²⁸⁷ Cemal Paşa, **Anılarım (1913-1922)**, Hazırlayan: Fahri Parin, Paraf Yay., İstanbul 2010, s.194.

²⁸⁸ Kon, a.g.m., s.97.

Buna göre Kut'ül Amare on sekiz yirmi kadar seri ateşli top ile müdafaa edilmekteydi. Topların bir kısmı da büyük çaplıydı²⁸⁹.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki cephane ihtiyacı Almanya'dan karşılanırsa da cephanenin İstanbul'a gelip cephelere dağıtılması zor şartları doğurmuştur. Goltz Paşa, VI. Orduya atandıktan sonra ilk iş olarak ağır çaplı bataryalar ve 15 santimetrelik obüsler getirmiş ve Kut'ül Amare'de kullandırmıştır. Ağır çaplı topların kullanılması cephede oldukça etkili olmuştur. 1917 yılında Alman uçağı 13 İngiliz uçağı düşürme başarısı elde etmiştir. İngiliz ilerleyişini durdurmak mümkün olmasa da düşmana zayıf verme noktasında oldukça önemlidir²⁹⁰.

İzlenimleri doğrultusunda Nurettin Bey'e tavsiye vererek onu bazı konularda uyarmıştır. Uyarısının temeli ise asker kaybedilmemesi için taarruza geçilmemesi yönünde olmuştur. Sonrasında tekrar Bağdat'a oradan da 1 Ocak 1916 tarihinde İran'a ulaşmıştır. Kirmanşah'taki bu ziyaret, İran'daki durumu ilk kez görmesi bakımından önem taşımıştır. Yaptığı görüşmelerin ardından Rus ilerlemesi nedeniyle İran'daki durumu kritik olarak nitelemiştir. Goltz Paşa'nın nezdinde Almanya'nın İran'a bu kadar önem vermesi bir tesadüf değildir. Yeni pazar ve hammadde arayışı için İran Şahı'nın dağılmakta olan toprakları değer taşımıştır. Burası İngiliz – Rus nüfuz mücadelesindeyken Almanya iki devletin tepkisini çekmemek için ilişkilerinde ileriye gitmemiştir. Birinci Dünya Savaşa Almanya'ya ertelediği emeli için de bir fırsat yaratmıştır. Goltz Paşa Kirmanşah'ta dört gün kadar kaldıktan sonra İran Cephesi'ne Albay Bopp'u komutan olarak atayıp 4 Ocak'ta oradan ayrılmıştır. 8 Ocak 1916 tarihinde de yeniden Bağdat'a dönmüştür. Goltz Paşa'nın İran komutasına Bopp'u getirmesi ile ilgili Ahmet İzzet Paşa şunları söylemektedir: “Goltz Paşa ordudan ayırdığı üç tabur, bir batarya ve bir mitralyöz bölüğünden ibaret bir kuvveti, Miralay Bopp kumandasıyla Acemistan'a göndermişse de bu tedbirin Kut'ül-Amare'ye yardım için oradan Rus kuvvetlerinin ilerlemesi ihtimaline mi, yoksa bazı siyasi sebeplere mi dayandığını tamamiyle anlayamadım. Bununla birlikte bu hareketle İran'ın güneyine külliyetli Rus kuvvetleri getirildiği ve bu yüzden Irak savunmasının sekteye uğratıldığına hükmetmekteyim.” Yokluğunda tüm uyarılarına ve emrine rağmen Nurettin Bey'in taarruzlarına devam etmesi aralarındaki ilişkiyi daha da kötü etkilemiştir. 7 Ocak 1916 tarihinde İngilizlerin saldırıyla geçmesiyle Osmanlı Birlikleri yenilmiştir. Destek gönderileceği için geri çekilmeden savunmaya devam edilmesi emrine rağmen Nurettin Bey askerlerini geri çekmiştir. Goltz Paşa, Dicle'nin su seviyesinin artmasından ve İngiliz destek kuvvetlerinin gelerek kuşatmayı yarmalarından endişelenmiştir²⁹¹.

²⁸⁹ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, s.37.

²⁹⁰ Tutsak, **a.g.m.**, s.134.

²⁹¹ Kon, **a.g.m.**, s.99; Kılıç, **a.g.m.**, s.97; Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s.233; BOA, HR.SYS., 2339, 24, M-04-01-1916.

Goltz Paşa, kurmaylarla iyi ilişkiler kurmuş ve pek çok önemli ismin takdirini kazanmış olsa da Irak Cephesi'ne zarar veren tutumlar içerisinde bulunmaktan kendini alamamıştır. İkisi de Albay olan Nurettin Bey ve Halil Bey arasında ihtilaf yaratmaya çalışması, bu zararlı faaliyetlerinden biridir. Komuta durumundaki Nurettin Bey ve onun yardımcısı olan Halil Bey ile kötü olmaları için uğraşmıştır. Ancak iki albay da buna olanak vermemekle bu çabaları boşa çıkarmıştır²⁹².

Goltz Paşa kendisiyle sürekli karşı karşıya geldiği Nurettin Bey ile bir arada çalışamayacağını düşünerek Nurettin Bey'in bu cepheden azlini Enver Paşa'dan rica etmiştir. Emirlerini yerine getirmemesinin yanı sıra Selman-î Pak galibiyetinde İstanbul gazetelerinin Nurettin Bey'i kendisinden daha çok öne çıkarmış olması da onu rahatsız etmiştir. Böylece Dicle Grup Komutanlığına Albay Halil Bey atanmıştır. Nurettin Bey'in Goltz'un emrinde olmaktan ne kadar rahatsız olduğu da Halil Bey'in onu bu vaziyetten kurtardığını söylemesinden anlaşılmaktadır²⁹³.

21 Ocak 1916 tarihinde, 12. Hint Tümeni Komutanı olan Fenton Aylmer Kut'ül Amare'de sıkışmış olan İngiliz Ordusunu kurtarmak için harekete geçmişti. Bu girişimin başarılı olmaması General Townshend'in de uzun bir kuşatmaya hazır olması gerektiğini anlatmıştır. Çeşitli tedbirler almaya başlamış asker tayınlarını indirmiş ve daha çok dayanabilmek için hesaplamalar yapmıştır²⁹⁴. General Townshend gerçekten de uzun bir süre kuşatmaya dayanmıştır. Zorluklarla geçen bu süreçte geleceği söylenen yardımların bir türlü ulaşamamasına da hatıratında şöyle isyan etmektedir: "Kut'ta kuşatmaya alınırken iki ay zarfında kurtarılacağımı Ordu Kumandanlığı vaat etmişti. Bu söz şimdi nerede kaldı? Bizim takviye kitalarımız her zaman çok geç kalıyor. Hâlbuki Türklerin takviye kitaları tam vaktinde ulaşıyor. Kut'a ilk geldiğim zaman bu sonuçlardan korkmuş ve bir ay zarfında kurtarılmamı talep etmiştim. Çünkü aksi takdirde benim için kurtulmak mümkün olamayacaktı. İşte korktuklarım şimdi başıma geliyordu. Her ne kadar kurmayımın ve emrimdeki kumandanlarının bu meselelerde küçük bir bilgileri yok idiyse de benim telaş ve korkum çok fazlaydı²⁹⁵."

Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri İran, Almanya ve Osmanlı Devleti için büyük bir öneme sahip olmuştur. İtilaf Devletlerine karşı İran'ın mücadeleye çağrılmasında Hindistan ve Afganistan üzerinde İngilizlere karşı bir isyanın tetiklenmesi etkisi vardır. Türk ve Alman hâkimiyeti için İran seferi çalışmaları başlatılmıştı. Bu sefer Mehmet Emin Bey ve başka Türk komutanlarca eleştirilmiştir.

²⁹² İlber Ortaylı, "Kutü'l Amare Zaferi", **Kutü'l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Hazırlayanlar: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul, 2017, s.16.

²⁹³ Daş, **a.g.m.**, s.67.

²⁹⁴ Hür, **a.g.e.**, s.412.

²⁹⁵ Townshend, **a.g.e.**, s.472.

Almanların sunduğu sebeplerin ardında doğuya hâkim olma isteklerinin yattığı düşünülmüştür²⁹⁶.

İran’da başarılı olunmasının sağlanması ve bölgedeki Türk ve Alman görevliler arasındaki koordinasyon eksikliğine son vermek için Goltz Paşa’nın bölgeye atanmış olması tesadüf değildir. Goltz Paşa’nın sorumluluğu İran’ın bağımsızlığını kazanmasına çalışması ve ortak menfaatlere göre hareket etmesiydi. Bu amaçla İran’ın Rusya ve İngiltere’ye karşı ayaklanması için bir İran ordusu kurulması gerekmiştir. Bu görev başındayken Goltz Paşa’nın geniş yetkilerle donatıldığı bilinmektedir. Bu yetkileri geniş bir sahada tatbik etme imkânı bulan Goltz Paşa, Irak Cephesi’ni yönetirken Almanya’nın İran faaliyetlerine de büyük önem vermiştir²⁹⁷. Goltz Paşa’nın isteğiyle İran’a gidecek bir müfreze hazırlanması ve müfrezenin 17 Aralık 1915 tarihinde nehir yolu kullanılarak Bağdat’a gönderilmesi, planın ilk ayağını oluşturmuştur. “Bu müfreze içinde İran harekâtı için hazırlanan 3 Piyade Taburu 4 ağır makineli tüfek ve 4 top mevcuttu. Bu müfreze Miralay Bale isimli bir Alman subayı komuta ediyordu.” İran’daki durumu hassas bulan Goltz Paşa da Bağdat’a hareket etmişti²⁹⁸.

Osmanlı Devleti ve Alman Hükümeti, savaş sırasında İran ittifakını oldukça önemsemiştir. Bunun için ciddi çabalar da gösterilmiştir. İran resmi olarak tarafsızlığını korusa dahi aşiret reisleri aracılığıyla gayri resmi bir ittifak alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. İran bu noktada hassas bir konumdaydı. Osmanlı Devleti’nin yanında olmazsa düşmanın safında yer alacağı düşünülmüştür. İran Osmanlı safında savaşa girerse yapılacak yardımlar da görüşmelerde konuşulan konular arasında yer almıştır²⁹⁹.

İran ile ittifak yolundaki engellerden biri de Almanya’nın İran’ın toprak bütünlüğü konusunda taahhüt vermemesi olmuştur. İran şahı ona verilen teminatlardan tatmin olmamış ve Rusya ile görüşme zemini arayabilecekleri blöfünü yapmıştır. Osmanlı bu noktada devreye girerek Almanya ve Avusturya – Macaristan’ı, İran’ın isteklerini kabul etme noktasında ikna etmiştir. İran’ın şartları ise şöyleydi: “1- İran’ın siyasi ve iktisadi varlığının sağlanması, 2- Uzun seneleri kapsayacak şekilde bir ittifak imzalanması, 3- Cephaneleriyle birlikte mavzer tüfekler, makineli tüfekler, sahra ve dağ topları verilmesi 4- En az bir milyon Osmanlı altını borç sağlanması. Osmanlı Devleti’nin İran’la ittifak kurma çabası içerisinde bulunduğu dönemde, müttefiki olan Almanya ile arasında rekabet ve güvensizlik ortamı oluştuğunu da görmek mümkündür³⁰⁰.”

²⁹⁶ Figen Atabey, “Süleymaniyeli Binbaşı Mehmet Emin Bey’in Kaleminden Goltz Paşa’nın Altıncı Ordu Komutanlığı Ve İran Operasyonları”, **Belgi Dergisi**, C.2, S.19, Y.2020, s.1955.

²⁹⁷ Atabey, **a.g.m.**, 2020, s.1952.

²⁹⁸ Kış, **a.g.m.**, s.127.

²⁹⁹ Ö. Kürşad Karacagil, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devletinin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, **OTAM**, 36, Y.2014, s.102.

³⁰⁰ Karacagil, **a.g.m.**, s.103.

Bunların dışında Goltz Paşa'nın askerleriyle ilişkileri genel anlamda olumlu seyretmiştir. Goltz Paşa'nın cephedeki askerlere hitabı da bu noktada önemlidir. Askerin moralini yükseltmek için onlara şöyle seslenmiştir: "Irak zâbitânı ve askerleri! Son zamânda vuku' bulan şânlı muhârebâtta ibrâz ettiğiniz şecâat ve emsâlsiz cesâret ile sükûnet ve hüsn-i idârenizi takdîre ve bu sebeble hâsıl olan memnûniyyet ve teşekkürâtımı izhâra geldim. Bunu birçoğunuza şifâhen söyledim ise de umûmunuza beyâna imkân olmadığından intizârda kalmamanız için tahrîren ta'mîm ediyorum. Aylarca devâm eden Kûtü'l-Amare Muhâsarası'nda her türlü tehlikelere, mahrûmiyetlere ve havaların fenâlığına katlanarak ve düşmanla sûret-i dâimede çarpışarak göstermiş olduğunuz inâd ve sebâtınızı ayrıca takdîr ederim. Irak Grubu zâbitânı ve askerleri! Bugünlerdeki tavr ve hareketiniz kırk sene evvel Plevne, Şıpka ve Alaca Dağı'nda bütün dünyâ târihlerine şân vermiş olan ecdadınızınkinin ayıdır. Pâd-şâhlarının ve milletlerinin büyüklüğü ve şânı için muhârebe etmiş olan en cesûr Osmânlı muhâribleri miyânında siz dahi sayılacaksınız. İsimleriniz unutulmayacaktır. Muzafferiyetinizi haber alan vatanınız sizleri minnet ve şûkrânla yâd edecektir. Cesûr askerlere yakışır bir sadâkatle vazîfenizi îfâ etdiniz. Her taraftan size tevcih edilen senâyı bi-hakkın kazandınız. Sevgili Pâd-şâhımızın da mahzûziyyet ve memnûniyyetlerine lâayk oldunuz. Fakat daha görececek birçok işiniz var. Kûtü'l-Amare henüz sukut etmedi ve düşman mukaddes Osmânlı toprağından daha tard edilmedi. Bu cihâd-ı mukaddesin size tahmîl ettiği vazîfenin tamâmen halli için büyük bir metânete, birçok fedâ-kârlıklara ve yeni yeni muzafferiyetlere lüzûm vardır. Bu vazîfe-i asliyyeyi de yine Osmânlılığa lâayk bir sûretde îfâ edeceğinizi biliyorum. Cenâb-ı Allah tevîfikini refîk etsin. Golç³⁰¹."

Başarılı bir asker olarak görülen ve Yaver-i Hass olarak kendisinden bahsedilen Goltz Paşa'ya, Başkumandanlık vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile birlikte altın Harp imtiyaz verilmiştir³⁰².

Irak Cephesi ve İran'ın durumuyla yakından ilgilenen Goltz Paşa, fiili idare bir Türk komutanda olsa bile Kut'ül Amare başarısından payına düşeni saygıyı ve övgüyü almıştır. Goltz Paşa'nın İngilizlerle yapılan mücadelelerde bizzat yer alması oldukça etkili olmuştur. Nurettin Bey ile anlaşamayan Goltz onun yerine gelen Halil Bey ile daha iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak Halil Bey de Nurettin Bey'in yapmış olduğu taktik konuşlanmayı yetki kendisindeyken değiştirmemiştir. Irak'taki durumu toparlayan Goltz Paşa, tekrar Bağdat'a dönmüş ama yolculuk yaptığı gemideki hastalardan mikrop kapmıştır. Hastalığı üç farklı doktor tarafından incelenmiştir. Lekeli humma olarak da bilinen tifüs hastalığı teşhisi konan Goltz Paşa, 19 Nisan 1916 tarihinde ölmüştür. Bağdat'ta toprağa verilmiş olsa da eşinin talebiyle naaşı, 24

³⁰¹ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, s.116.

³⁰² BOA, MV..., 238, 74, H-19-04-1333.

Haziran 1916 tarihinde İstanbul'a getirilerek tören düzenlenmiştir. Törenin ardından Mareşal Von Moltke Abidesinin yakınında defnedilmiştir³⁰³.

3.4. Irak Cephesindeki Ölümü ve Suikast İddiaları

Goltz Paşa'nın ölümündeki en büyük etken, kendisine tahsis edilmiş olan özel aracı beklememesi olmuştur. Zaman kaybetmemek adına, içinde hasta ve yaralıların bulunduğu bir vapurla seyahat etmesi, onu ölüme götürecek mikrobu bünyesine almasına neden olmuştur. Hastalığı 9 Nisan 1916 tarihinde kendini hissettirmeye başlamış, şiddetli baş ağrısı ve ateş geçirmiştir. Hastalığının tifüs olduğu kendisine söylenmemiştir. Durumunun ağırlaşması ve görevini yapamaz hale gelmesi nedeniyle o zaman yarbay olan Kazım Karabekir ona gelen rapor ve telgraflara cevap yazarak Goltz Paşa adına imza atmıştır³⁰⁴.

İlk olarak Goltz Paşa'nın naaşı, Dicle Nehri'nin kenarında bulunan bir tepeye defnedilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra da Kut'ül Amare kuşatması kaldırılmış İngilizler teslim alınmıştır. Merhum Alman komutanına duyulan saygı, Kut zaferinin kutlamalarında kendini göstermiştir. Unutulmayan Alman komutanın mezarına doğru Halil Bey önderliğinde, ahali ellerindeki meşalelerle yürümüştür. Bu önemli bir yürüyüştür. Çünkü Goltz Paşa'nın halefi Halil Bey, generale ardındaki kalabalıkla birlikte kuşatmanın başarıyla sonuçlandığını müjdeleyerek saygısını sunmuştur. Bu durum, Goltz Paşa'nın ordu için olduğu kadar halk için de büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir³⁰⁵.

Goltz Paşa'nın ölümü, dış basında da büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Özellikle ABD ve İngiltere basınının Alman komutanın ölümüne bakışı oldukça farklı olmuştur. Goltz Paşa'nın hastalıktan değil bir suikast sonucu öldürülmüş olduğu savunulmuştur. Benzer yazılarda Goltz Paşa'nın stratejik zekası övülmüş ve Irak Cephesi'nde yaşanan Türk – Alman anlaşmazlıklarına değinilmiştir. Buna göre, Alman subaylara karşı bir temizleme hareketi olduğu ima edilmiştir. Goltz Paşa'nın ölümüne de bu sebeplerden şüpheyle yaklaşılmaması gerektiği yazılıp çizilmiştir³⁰⁶. Goltz Paşa'nın tifüsten değil de bir tabancayla vurulması sonucu öldüğüyle ilgili haber yapanlardan biri de Journal Des Balkans Gazetesi olmuştur. Bu gazete haberinin iddiasına göre Goltz Paşa, Ali Abdular isimli bir Jön Türk subayının suikastı sonucu ölmüştür. Suikast 14 Nisan sabahı saat altıda gerçekleşmiş ve Goltz Paşa da vurulduktan iki saat sonra ölmüştür. Osmanlı Devleti bu gazetenin kötü niyetli yayın yaptığıyla ilgili bilgi vererek haberi yalanlamıştır³⁰⁷.

³⁰³ Kış, **a.g.m.**, s.128; Doğanay, **a.g.e.**, s.25.

³⁰⁴ Kış, **a.g.m.**, s.129; Erich Ludendorff, **Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerimiz ve Yaşadıklarımız**, Yayına Hazırlayan: Asiye Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul 2014, s.228.

³⁰⁵ Kış, **a.g.m.**, s.130.

³⁰⁶ Üçüncü, **a.g.m.**, 2017, s.173.

³⁰⁷ BOA, HR.SYS., 2420, 9, M-02-05-1916.

Bu tarz spekülasyonların bilinçli bir şekilde yapıldığı ortadadır. Goltz Paşa'nın ölümü nezdinde, Türk barbarlığı öne çıkarılmak istenmiştir. Böylece Kut'ül Amare hezimetinin üstünün bir nebze olsun kapatılması amaçlanmıştır. Kut zaferi, en başta sürekli yenilgi haberleri alan Osmanlı ordusuna moral olmuş ve pek çok ganimet elde edilmiştir. İngiltere aksini iddia etse de bu zaferle beraber Osmanlı Devleti'nin itibarı da artmıştır. İngiltere ise onlar için utanç verici olan bu olayın tarih kitaplarından adeta silinmesine çalışmıştır. Çanakkale Cephesi'nden sonra alınan bu ikinci zafer yaşananların bir tesadüften ibaret olmadığını da açıklar nitelikte olmuştur³⁰⁸. Zaferin itibarsızlaştırılması için odağın suikast iddialarına yönlendirilmeye çalışıldığı açıktır.

3.5. Entelektüel Kimliği ve Osmanlı Devletine Etkisi

II. Abdülhamid'in talebi doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne hizmet için gelen Alman komutan Goltz Paşa, ülkede en tanınmış ve saygı gören kimse olmayı başarmıştır. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra da bilgisine başvurulmuş bir zat olarak genç Osmanlı subaylarını etkilemiştir. Hayatı Irak Cephesi'nde sona ermiştir³⁰⁹. Reform çabalarında en çok adı geçen Alman komutanları arasında yer alan Goltz Paşa'nın ordu üzerinde büyük bir etkisi de vardır. Askeri tatbikatları tanıtmış ve Harp Akademisi'ni düzene sokmuştur. Onun faaliyetleriyle ilgili olarak eğitilmiş ve etkili subayların ortaya çıkmasında etkili olduğu bilinmektedir. İttihat Terakki Cemiyeti askeri kanadında dolaylı etkisi görülmüştür³¹⁰.

Osmanlı subay kadrosunun yeni oluşumunda etkili olmasının bir nedeni de Türk öğrencileriyle oldukça yakın bir ilişki kurmasıdır. Pek çok Türk öğrencisi ona hayran olmuş ve rol model olarak benimsemiştir. Onun öğretileri ve yazıları, Türk tarihinde ortaya çıkacak liderleri de teknoloji ve ahlaki yönden etkilemiştir³¹¹. Subayları etkileyen bir subay olan Goltz Paşa'nın Türkçe'ye çevrilmiş eserlerinden biri olan "Millet-i Müsellaha" kitabı Atatürk tarafından da okunmuştur³¹². Ayrıca bu eserin 729 adet nüshası 1887 yılında Malta Kütüphanesi'ne verilmiştir³¹³. Birinci Dünya Savaşı başladığında sultanın yaveri olma görevini üstlenen Goltz Paşa'nın yüksek rütbeli insanlarla yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Pek çok subay onun bizzat öğrencisi olmuştur³¹⁴.

Goltz Paşa'nın eserleri ve fikirleriyle Atatürk'ü de etkilediği düşünülmektedir. Okumuş olduğu "Millet-i Müsellaha" kitabından alıntıları genç bir

³⁰⁸ Daş, **a.g.m.**, s.71.

³⁰⁹ Ali Gözeller, **Osmanlı-Alman Yakınlaşmasının Basına Yansıması: Sabah Gazetesi Örneği (1889-1895)**, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s.35.

³¹⁰ Topal, **a.g.e.**, s.6.

³¹¹ Topal, **a.g.e.**, s.27.

³¹² Baycan, **a.g.m.**, s.121.

³¹³ BOA, Y..PRK.SGE., 3, 8, H-17-09-1305.

³¹⁴ Sanders, **a.g.e.**, s.69.

subayken tutmuş olduğu not defterinde kendine yer bulmuştur. 1897 Osmanlı – Yunan Savaşı üzerine yazdığı eserden de özet çıkarmıştır. İsmet İnönü de “Millet-i Müsellaha” eserini Almancadan Türkçeye çevirmeye çalıştıklarını aktarmaktadır. Kazım Karabekir de yanında erkân-ı harp reisi görevini yaptığı Goltz Paşa’dan etkilenmiş bir diğer önemli isimdir. Irak Cephesi’ne onunla giden diğer isim İsmail Hakkı (Okday) da Irak Cephesi’nde yetmiş yaşında olsa dahi genç bir süvari gibi ata binmesini ve cephede cesareti ile soğukkanlılığını kaybetmemesine hayran olmuştur³¹⁵.

Goltz Paşa ayrıca yazın hayatına da oldukça önem veren bir kimsedir. 1877 senesinde kaleme aldığı ve çokça eleştiri alan Leon Gambetta ve Ordusu adlı kitabında mecburi askerlik uygulamasını önerdiği görülmektedir. Fransız bir komutan olan Gambetta’yı övmesi başını ağrıtmış ve Osmanlı Devleti’nde görev yapmak üzere seçilmesinde etkili olmuştur. Almanya’daki Grozon Bakov ve Krupp fabrika denemelerine Osmanlı Devleti adına katılmış ve bunun üzerine rapor hazırlamıştır³¹⁶.

İleri görüşlü bir yazar olduğunu, yazılarında çıkacak savaşı öngörmesiyle göstermiştir. 19. yüzyıl sonu yazılarında Avrupa Savaşının gerçekleşeceğiyle ve büyük uluslar göçü yaşanacağını ortaya atmıştır. Bu düşüncelerinde ne kadar haklı olduğu 1914 yılında kendine gösterecektir³¹⁷.

Goltz Paşa’nın renkli bir karakteri olduğunu söylemek mümkündür. İyi eğitimi ve düşüncelerinin doğruluğunu çevresindekilere onaylatmasıyla bilinirdi. Zorlu koşullara karşı gösterdiği sabır da takdir edilen yanlarındandı. Ayrıca at binmede oldukça ustaydı. Çok şey emretmesine rağmen kibar yapısı ve insanlara hal hatır sorması, onu Almanlar arasında da Türkler arasında da popüler yapmıştır. Dostane bir yapısı olmasına rağmen Almanya’da açık sözlülüğü nedeniyle sevilen bir kişi olamamıştır. Mesleki olarak yükselmesi de bu nedenden istenmemiştir. Alman – Türk dostluğundan rahatsız olan bazı Avrupa Devletleri de Goltz aleyhine söylemlerde bulunmuştur. İtalyan ve Fransız basını başta olmak üzere, Balkan yenilgisinin faturası Goltz Paşa’ya kesilmiştir. Yine İtalyan basınında Lüleburgaz Muharebesi’ndeki sol kanadın yıkılmasında Goltz suçlu ilan edilmiştir. Bu başarısızlıklardan yola çıkarak Alman taktiklerinin de geçerliliğini kaybettiği ve Alman savaş gereçlerinin de yenilgiye uğradığı yazılıp çizilmiştir³¹⁸.

Goltz Paşa, olumsuz tabloya karşın Osmanlı Devleti’ne dair büyük bir ümit de beslemiştir. Devletin devamının mümkün olduğunu düşünmüştür. Bu doğrultuda yaptığı şu değerlendirme önemlidir: “Osmanlı Devleti, aslı özelliklerini kaybetmemiş, yiğit, kanaatkâr, basit ve rızacı bir kavim tabiatında, yine başta mevcut

³¹⁵ Akcan, **a.g.m.**, s.28.

³¹⁶ Gözeller, **a.g.e.**, s.35.

³¹⁷ Howard, **a.g.e.**, s.52.

³¹⁸ Çalık, **a.g.m.**, s.775.

olan menfaat hissi ile fetihçi geleneklerden doğan hâkimiyet hissiyatında ve örf adet ile teyit edilmiş, halifeye kayıtsız itaat eden bir toplum yapısındadır. İki asırdan beri vukua gelen toprak kaybı ve karışıklıklar, onun tükenmişliğine delil olamaz.”

Goltz Paşa'nın yazmış olduğu eserler daha çok kendi askerlik deneyimlerine dayanmaktadır. Bu yanı ona 1903 yılında kendisine Albertus Üniversitesi tarafından Felsefe Fakültesi fahri doktorluk vermiştir³¹⁹.

Harbiye ve Erkân-ı Harbiye sınıflarında bizzat ders vermesi, öğrenciler arasındaki bilinirliğini ve saygınlığını arttıran önemli bir unsur olmuştur. Bir hoca olarak da kalp kazanmayı bilmiştir. Yaptığı reformların da etkisiyle bir “Goltz Efsanesi” doğmuştur. 1897 Osmanlı – Yunan Savaşı'nın kazanılmasında Goltz Paşa'nın etkisine değinilmiş ve ordu reformlarının başarılı olduğu savunulmuştur. 1898 yılında Girit'e Hristiyan bir vali atanması hükmü için önerilen isimlerden biri de Goltz Paşa olmuştur³²⁰.

Goltz Paşa'nın Almanya'ya döndükten sonra bile Osmanlı Devleti'ndeki sevdiklerini unutmadığı ve sürekli mektuplaştığı bilinmektedir. Mektuplarında İstanbul'daki günlerini özlemle andığı görülmektedir. Türkiye'yi unutamadığını da pek çok kez dile getirmiştir³²¹.

Goltz Paşa'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'le ilgi çekici bir anısı bulunmaktadır. Bu anı Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'ın kitabında, şu şekilde aktarılmaktadır: “*Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Hürriyet devrimi olmuştur. Mustafa Kemal, Makedonya'dadır, yıl 1909 yazıdır. O, Selanik'teki büyük kumandanlık kurmay heyetinde kolağası (önyüzbaşı) rütbesinde bir subaydır. Osmanlı Ordusu hizmetinde bulunan Alman Mareşal von der Goltz, Makedonya'daki Türk Ordusu'na garnizon tatbikatı yaptırmak üzere, Selanik'e gelecektir. Büyük kumandanlık kurmay heyetinde talim ve terbiye masası şefi olan Mustafa Kemal, Mareşal von Goltz gelmeden evvel, Selanik civarında tatbikini uygun gördüğü bir meseleyi hazırlamakla meşguldür. Mustafa Kemal, Kumandan Hadi ve Kurmay Heyeti Başkanı Ali Rıza Paşaları bundan haberdar etmek istiyor. Paşalar, Kolağası Mustafa Kemal'in bu cüretini hayretle karşılıyorlar, adeta onu yanlış çıkarıyorlar, "Canım, " diyorlar, "buraya gelecek olan Goltz, bizden ders almak için değil, bize ders vermek için geliyor. " Mustafa Kemal bu serzenişe şu cevabı veriyor:*

“ - Büyük alim, filozof "Millet-i Müsellaha" müellifi olan Goltz'tan istifade etmek, üzerinde durulacak mühim bir noktadır. Ancak Türk Erkanı harbiye ve Kumanda Heyetlerinin, kendi vatanlarını nasıl müdafaa etmek lazım geleceğini gösterebilmeleri elbette ondan daha çok mühimdir. Bir de, buraya yorgun gelecek olan Mareşal'e, fazla külfet yükletmemek de münasip olur kanaatindeyim.

³¹⁹ Güler, a.g.e., s.101.

³²⁰ Akcan, a.g.m., s.18.

³²¹ Akcan, a.g.m., s.19.

“ Mustafa Kemal'e serzenişler devam etmektedir. Onun hareketini doğru bulmayanlar henüz kanaatlerini değiştirmemişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal daha ileri giderek:

“- Efendim, diyor, benim hazırlayacağım meseleyi Mareşal' e göstermek ayıp değildir; bunun aksi ayıptır. Benim eserim Mareşal'in fikrine uygun düşmez veyahut Mareşal benim eserime alaka göstermez ise, kendi istediğini tatbik ettirmek onun elindedir. Fakat bütün Makedonya'ya şamil, büyük bir Türk Ordusu Kumanda ve Erkanıharp Heyetinin hiçbir şeyi düşünmez ve hiçbir müdafaa tertibatı alamaz insanlardan teşekkül ettiği zehabını [kanısını] onda uyandırırsak, işte asıl Türklüğe ve Türk Askerine yakıştırılmayacak hareket bu olur.

“Mareşal Goltz Selanik'e gelmiştir ve Splendid Palas'tadır. O günün gecesinde Mustafa Kemal, Mareşal tarafından bir davet alır. Mustafa Kemal'i otel koridorunda karşılayan Kurmay Başkanı'nın yüzünde muştulu bir ifade vardır. Mareşal'in bulunduğu salona giderken, Kurmay Başkanı bu müjdeyi Mustafa Kemal'e bildiriyor: Kendisinin planını Mareşal çok beğenmiştir, ancak bazı açıklamalara gerek gördüğünden plan sahibini davet etmiştir. Mustafa Kemal, "Merak etmeyiniz, icap eden izahatı veririm" sözü ile muhababını rahatlatırken, holde Mareşal ile karşı karşıya geliyor. Salona giriyorlar. Masa üstünde bir büyük harita durmaktadır. Kumandan ve Kurmay Başkanı ayakta dinliyorlar. Yalnız Mareşal ile Mustafa Kemal konuşmaya başlıyorlar. Münakaşa ediliyor ve karar veriliyor: "Mustafa Kemal' in planı tatbik edilecektir [uygulanacaktır]."

“Ertesi gün, Vardar Nehri havzasında tatbikat başlıyor, karşılıklı kuvvetler harekete geçiyorlar. Bir muharebe tatbikatı yapılmaktadır. Muharebe olurken Mareşal Goltz, Mustafa Kemal'i aratıyor. Yanında bulunmasını emrediyor ve, "Bana yardım ediniz" diyor. Mareşalin hakkı vardır, çünkü kendisi araziye yabacıdır, o havalıyı Mustafa Kemal kadar incelemek fırsatını bulamamıştır; bir de bu meseleyi tertip eden kendisi değil, bizzat Mustafa Kemal'dir. Manevra bittikten sonra eleştiri yapılacaktır; bunu yapan bizzat Mareşal olmuştur. Bu eleştiriden bütün Kumanda ve Erkanıharbiye Heyeti, memnun kalmış ve faydalanmıştır. Mustafa Kemal'in kanaatine göre, Almanyalı Mareşal'in eleştirisi, herkeste şu izlenimi bırakmıştı: "Kumandanlar madunlarından [astlarından] yüksek ve alim [bilgili] olmalıdırlar"³²².

Goltz Paşa'nın çok yönlü bir kişiliğe sahip olmasının en önemli nedeni çok okuması ve yazması olmuştur. Bir düşünce ortaya koymayı seven bir yapısı vardır. Öğrenmek ve öğretmek onun için adeta bir tutku olmuştur. Etrafindakilere en çok verdiği tavsiye fazla okuma yapmaları yönünde olmuştur. Memlekete ve millete hizmet etmeyi her şeyin üzerinde bir erdem olarak görmüştür. Bunun için de çok

³²² Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 2009, ss.104-105-106

çalışmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Türkiye sevgisine rağmen Türkleşmiş değildir. Vatanına hizmet etmeyi amaçlayarak adımlarını bu doğrultuda atmış ve Osmanlı Devleti'ndeki görevini de bu doğrultuda yürütmüştür³²³.

Ahmet İzzet Paşa Goltz Paşa hakkında şöyle söylemektedir: “Goltz Paşa, Harbiye Okulu ve kurmay subaylarına aşıladığı strateji fikirleriyle ve yayınladığı askeri kitaplarla şimdiki ordumuzun manevi kurucusu olarak kabul edilmeye layıktır. Paşa, yalnız teorik şekilde ilim ve irfan ışığını yaymakla yetinmeyerek sarayın her türlü müdahale ve engellemelerine, gerçekten civanmert bir azimle karşı koyup üstün gelmiş ve çıkarılan çeşitli zorluklara rağmen, yeni yetişmiş subayların kültür seviyelerini pratik ve uygulama alanında da mümkün olduğu ölçüde yükseltmiştir. Kısacası, şimdiki ordumuz bu zata gerçekten çok şey borçludur³²⁴.”

Goltz Paşa, Harp Mecmuasında da kendine yer bulan isimlerden biri olmuştur. Burada kendisinden “Büyük Golç Paşa” olarak bahsedilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'ni ikinci vatanı olarak gören bu şahsiyet, saçlarını Osmanlı için ağartmış biriydi ve Irak'ta Osmanlı ordusunu ihya etmiş olsa da zaferi görmeye ömrü yetmemiştir.³²⁵

Goltz Paşa'nın Türkiye tarafından ne kadar benimsendiği ona Paşa unvanı verilmesinden de çıkarılabilmektedir. Ayrıca Goltz Paşa'nın naaşının Türk Bayrağına sarılmış olması da önemli detaylardan bir tanesidir³²⁶.

³²³ Çalık, **a.g.m.**, s.779.

³²⁴ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s.81.

³²⁵ Çağlar Solmaz, **Harp Mecmuası'na Göre I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2018, s.83.

³²⁶ Ulusan, **a.g.m.**, s.310.

IV. BÖLÜM

ALBAY HALİL (KUT) BEY

4. Ailesi ve Eğitimi

Türk tarihinin etkili isimlerinden ve Enver Paşa'nın da amcası olan Halil Bey, önemli askeri başarılar elde etmiş bir kişidir. Enver Paşa'dan iki yaş küçük olup 1882 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Hafız Kamil Efendi, annesi ise Hasene Hanım'dır. Eğitim hayatına Fatih'teki Taş Mektepte başlamıştır. Beşiktaş Abbasağa ve Hamidiye mahalle mekteplerinde okumuş ve bu okulların ardından Beşiktaş Askeri Rüştiyesine kaydolmuştur. Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirdikten sonra bir yıl süreyle İstanbul Piyade Okulu kapsamında uygulamalı eğitim alıp Harp Okulu'na girmiştir. Buradan 1904 yılında mezun olmuş ve ordu hayatına mümtaz yüzbaşı rütbesiyle katılmıştır. Askeri faaliyetlerinden sonra yükselerek çeşitli terfiler almıştır. 1907 senesinde kolağası, "1911'de Binbaşı, 1913 yılında Kaymakam (Yarbay), 1915 yılında Miralay (Albay), 1916'da Mirliya (Tuğgeneral), 1918 yılında Birinci Ferik (Orgeneral) rütbelere terfi etmiştir"³²⁷.

Halil Bey'in Harp Akademisinde verilen bazı derslerde gösterdiği başarıları, Ali Fuat Cebesoy tarafından aktarılmaktadır. Öğretmenleri Topçu Ahmet Muhtar Paşa, Eski Osmanlı Seferleri dersi vermiştir. Bu öğretmen yaptığı sınavlarda cevapların niteliğinden çok, ne kadar fazla bilgi yazıldığıyla ilgilenmiştir. Bu nedenle öğrenciler sayfa doldurarak iyi not almaya çalışmıştır. Uzun cevaplar yazmak önemliydi. Halil Bey de bu noktada oldukça başarılı olmuştur. Soru, Niğbolu Savaşı ile ilgiliyse konuya Sultan Yıldırım Bayezid'in şehzadelik hayatından başlamıştır. Öne çıkan bu özelliğini Ali Fuat Cebesoy şöyle anlatmaktadır: "Hatta bazı arkadaşlar kendisine takılır: - Halil, Yıldırım Bayezid'in babası Sultan Birinci Murad'dan başla. Derlerdi"³²⁸.

Evliliğini Safiye Hanım'la 1909 yılında gerçekleştirmiştir. Bu evlilikten üç çocuğu olmuştur. Biri kız, ikisi erkek çocuklarının en büyüğü olan Aydın, 1911'de dünyaya gelmiştir. Kız çocuğu olan Şükriye ise 1915'te doğmuş en küçükleri Cengiz ise 1917'de doğmuştur³²⁹.

Halil Bey, askerliğe başlamadan önce bir tatbikata uğramıştır. Bunu kendisinin ve Enver Paşa'nın anılarından okumak mümkündür. Enver Paşa ve Halil Bey Yıldız'a neden götürüldüklerini bilmemiştir. Başlarına ne geleceğinin merakı

³²⁷ Volkan Martin, "Halil Paşa'nın Hatıralarının Tarihî Kıymeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII / 1, Y.2018, s.70; Mehmet Emin Dinç, *Halil (Kut) Paşa'nın Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı Doktora Tezi, İzmir 1998, s.6.

³²⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997, s.55.

³²⁹ Dinç, *a.g.e.*, s.6.

içinde çok endişeli ve üzgün bir süreç geçirmişlerdir³³⁰. II. Abdülhamit'e suikast yapmakla suçlanmış ve bu suçtan aklanmışlardır. Bu konuyu Halil Bey şu cümlelerle anlatmaktadır: “Burasının daha önce ününü duyduğum ‘Özel Yıldız Mahkemesi’ olduğunu anlamak mümkün oluyordu. Karşıda sıralanmış hey’etin ortasında Serhafiye Gürcü Kadri Bey oturuyordu, değerlerinden ancak birini tanıyabildim, İbriktar Asım Bey’di. On iki kişiydiler. İçlerinden birisi ayağa kalkarak hakkımızdaki iddianameyi okumaya başladı. Diyordu ki: ‘Sizler geçen bayram selâmlığında Padişahımız Efendimiz Hazretleri’ne suikast yapmak üzere kaldığınız yere iki anarşist kabul etmişsiniz. Tatbike muvaffak olamadığınız bu suikast teşebbüsünüm sebebi nedir?’ Anlaşılıyordu ki önce bizim suçlu olduğumuz kabul edilmiştir. Öğrenmek istedikleri tek şey ise ‘neden suikasta kalkıştığımızdır...?’ Şu cevabı verdim: ‘Ben bir zabitim. Padişaha sadakat yemini ettim. Bayram selâmlığı sırasında evimde hakikaten iki kişi vardı, ama bunlar anarşist değildi. Birisi, Şehzade Abdülmecîd Efendi’nin lisan hocası Avusturya’lı bir genç, diğeri, onun bana takdim ettiği Avusturya’lı ve Nene Freis Press gazetesinin Türkiye muhabiri yaşlı bir adamdı. Bunlar benden selâmlık resmini en iyi şekilde nereden görebileceklerini sormuşlardı, gazeteci selâmlık resmi ve padişah hakkında bir yazı yazacaktı. Ben de kendilerine evimin tam selâmlık resmi yolu üzerinde bulunduğunu, geceden gelirlerse sabahleyin erken saatlerde başlayan selâmlık resmini tâkib edebileceklerini söyledim. Geldiler, selâmlık resmini tâkib ettiler ve teşekkür ederek gittiler³³¹.”

Okulu bitirdikten sonraki ilk askeri görevlendirilmesi, III. Ordu bünyesine olmuştur. Bunun hakkında şöyle der: “11 Ocak 1904 de Erkân-ı harp olarak mektebi bitirdim ve yıllardır kendi dünyamda yaşattığım Makedonya’daki Üçüncü Ordu’ya verildim³³²”.

4.1. Birinci Dünya Savaşı’na Kadarki Askeri Faaliyetleri

Makedonya’ya atandığı zamanki görevi Karargâh Subaylığı olmuştur. Bu göreve sevinmesinin en önemli nedeni de yeğeni Enver Paşa’nın bu orduda olduğunu bilmesi olmuştur. Ondandır ki iki yıl önce Harbiye’den mezun olan Enver Paşa, burada daha çok Bulgar, Sırp ve Rum çetelerine karşı çeşitli mücadeleler yürütmüştür. Çetelerle mücadele etmeyi ve onların zararlı faaliyetlerini engellemeyi, devlete hizmet olarak görmüştür. Çetelerin başını çektiği isyanlar o dönemde Osmanlı Devleti’ni hayli uğraştırmıştır. Halil Bey de göreve hazır bir biçimde İstanbul’dan Selanik treniyle Makedonya’ya ulaşmıştır. Eşkîya takibi görevi, Mıntika Komutanlığı’na bağlı olarak verilmiştir. Ancak bu göreve başlayamadan ondan acemi erlerin eğitimiyle ilgilenmesi istenmiştir³³³. İlk eşkıya takibini ise Karaferiye

³³⁰ Halil Erdoğan Cengiz, **Enver Paşa’nın Anıları**, İletişim Yay., İstanbul 1991, s.39.

³³¹ Taylan Sorgun, **Halil Paşa Bitmeyen Savaş**, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1972, s.12.

³³² Sorgun, **a.g.e.**, s.19.

³³³ Dinç, **a.g.e.**, s.8.

dağlarında gerçekleştirmiştir. Buradaki Yunan çeteleriyle ilgilenmek için yüz yirmi kişiden oluşan müfreze hazırlamıştır³³⁴.

Çete takiplerinde zamanla oldukça ustalaşmıştır. Stratejik planlar hazırlayarak bu doğrultuda sistemli bir şekilde çete temizliği yapmıştır. Genellikle çalışma alanlarında Bulgar yoğunluğu varsa Rum unsurları, Rum yoğunluğunun olduğu çalışma alanlarında Bulgar unsurları kullanmak yoluna gitmiştir. Buradaki esas strateji de azınlık olan grubu himaye eder görünmektir. Bu şekilde başarılı sonuçlar elde etmeyi bilmiştir. Yabancı devletler ise bölgede bir düzen kurulmasını istememiştir. Bunun için kontrol subayları dolaştırılmıştır. Buradaki çeteler özenle kışkırtılmış ve bölgenin huzursuzluğunun artması için çaba gösterilmiştir. Bu nedenle Halil Bey'in ve diğer subayların gösterdiği başarılar, onların planlarını bozduğundan sinirlendirmiştir³³⁵.

Halil Bey Makedonya'da uzun süredir hüküm süren Apostol'un imhasını hatıratında şu cümlelerle anlatmaktadır: "Apostol'un takibine çıkmanın daha yerinde olacağını Babıali'dekilere söyledim. Çakırcalı'yı vurmak istemiyordum. Nihayet Babıali, Çakırcalı yerine Apostol'un tenkilini tercih etti. Böylece gönlümün elvermediği Çakırcalı takibinden kurtulup büyük bir memnunluk içinde Selânik'e gittim..."

"Burada ilk işim Üçüncü Ordu kıtaatından eşkıya takibi için seyyar jandarma taburu adı ile müstakil bir birlik kurmam oldu. Bu birliği gruplar halinde güvendiğim subayların idareleri altında eşkıyaların dolaştıkları yerlere dağıttım. Apostol'un izini bulur bulmaz bana haber vereceklerdi. Mıntıkaları teftiş ederken Yenice-Vardar kazasına geçtim. Bu çevrelerde herkese Apostol'un işe başladığını, O'na uyulmaması lâzım geldiğini, kendisini görenlerin hemen merkez olarak seçtiğim Yenice'ye» bana bildirmelerini dostça tebliğ ettim.

"Hazır durumda bulunan otuz kişilik müfrezeyi Yüzbaşı Mehmet Ali Bey kumandasında çıkardım... Sabaha karşı Apostol sarıldığını anlayınca kaçmak istemiş fakat muvaffak olamayınca yanındaki iki arkadaşı ile vurulmuş. Böylece hiç beklenilmeyen bir zamanda ve şekilde Makedonya'nın on beş on altı yıllık bir eşkıyası ortadan kalkmış oldu³³⁶."

Çetecilerle mücadele etmek için farklı yöntemler de kullandığı bilinmektedir. Bunlardan bir tanesi de kendini onlardan biriymiş gibi göstererek diğer çeteleri temizlemektir. Hatta bu yöntemle bir Yunan efsanesinin oluşmasını bile sağlamıştır. Bulgarlarla savaşmak isteyen Yunan çetecileri ile anlaşarak Yunan eşkıya kıyafetleri giymiş ve Bulgar çetelerini ciddi zarara sokmuştur. Emrindeki güvenilir askerlerle kılık değiştirmiş ve baskınlar düzenlemiştir. Yürüttüğü bu faaliyetlerde kullanmak

³³⁴ Sorgun, **a.g.e.**, s.24.

³³⁵ Dinç, **a.g.e.**, s.10.

³³⁶ Sorgun, **a.g.e.**, ss.80-81.

için Kaptan Aetos adını almıştır. Rumca anlamı bir masal kuşu olan bu isim huma kuşuyla benzerlik göstermektedir. Bu isimle bir de mühür yaptıran Halil Bey, önemli komite reislerini bu sahte kimlikle yok etmiştir. Öldürdüğü kişilerin yanında Kaptan Aetos mührü bırakarak imzasını atmıştır. Faaliyetleri Bulgar çetelerini korkutmuştur. Halil Bey'in amacı Bulgar çetelerini temizledikten sonra Yunan çeteleriyle ilgilenmektir. Bölgedeki dengenin böylece bozulması, yabancı devletlerin de işine gelmemiş ve Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa sıkıştırılmıştır. Halil Bey sahte kimliğinden haberdar olan kişinin Erkânıharb Hafız Hakkı olduğunu yazmaktadır. Oluşturduğu Kaptan Aetos efsanesi için şunları söylemektedir: “Birbirinin ardından devirdiğim çetelerin haberi bütün Makedonya’ya yayıldı ve bir Kaptan Aetos efsanesi ortada dolaşmaya başladı. Kızlar Kaptan Aetos’u rüyalarından çıkaramaz olmuşlardı³³⁷.”

Bu dönemlerde etkili bir cemiyet olmaya başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önemli üyelerinden biri de Halil Bey olmuştur. Örgüt gibi Halil Bey’in da amacı II. Meşrutiyeti ilan ettirmektir. Bu cemiyete asker ve sivillerden katılan pek çok önemli isim olmuştur. Manastır ve Kovada şubeleri olan cemiyetin bazı kazalara dahi şubeler açarak yayıldığı bilinmektedir³³⁸.

1908 yılında Meşrutiyeti yeniden ilan edilmesi için Niyazi Bey adamlarıyla birlikte dağa çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti müfettişi olan Enver Paşa, Halil Bey’e talimat vermiş ve Halil Bey de ölse de amacına ulaşmadan dönmeyeceğini yazan bir notla dağa çıkmıştır. Meşrutiyetin ilan edildiği haberinin alınmasıyla da Halil Bey, birliğiyle Vadina’ya inmiştir³³⁹.

Tarih sahnesinde kendini gösterdiği yerlerden biri de Trablusgarp olmuştur. Gönüllü olarak Trablusgarp’a giden genç subayların Meşrutiyet’in ilanında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Halil Bey’in da içinde olduğu bu subaylar vatan savunmasında ne kadar kararlı olduklarını böyle göstermişlerdir³⁴⁰. Trablusgarp Savaşı’nın patlak verdiği sırada Halil Bey, III. Ordu Komutanlığı’ndan oraya hareket emri almıştır. Bu emri aldığı anda Selanik’te Seyyar Jandarma Birlikleri Komutanlığı yapmaktaydı. Trablusgarp’a giden subayların bir kısmı, Paris-Marsilya-Tunus yolunu kullanarak bölgeye geçmeye çalışmıştır. Halil Bey de bunlardan biri olmuştur. Ancak Tunus’a kadar giden pek çok subay, Fransız hükümetinin engellemeleriyle karşılaşmıştır. Halil Bey, bu durum karşısında Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa ile görüşmüştür. Fransa, Trablusgarp sorununda tarafsız olduğu için böyle yaptığını savunmuştur. Halil Bey “Tüccardan Halit Muzaffer” ismine düzenlenen sahte

³³⁷ Sorgun, a.g.e., ss.40-41.

³³⁸ Murat Çulcu, **İttihat Ve Terakki I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e**, E Yay., İstanbul 2011, s.171.

³³⁹ İlhami Yurdakul, “Kut’ül Amare’nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa”, **Kutü’l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul 2017, s.126.

³⁴⁰ Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911 – 1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s.71.

pasaportu ve Rıfat Paşa'nın desteği ile Marsilya'ya geçmiştir. Tunus'a gelerek göz hapsine alınsa da Trablusgarp'a geçmeyi başarmıştır. Yolculuğunun ardından Aziziye'deki Türk tümeni karargâhına ulaşmıştır. Burada bilgilendirilmiş ve durum değerlendirmesine katılmıştır³⁴¹. Halil Bey Trablusgarp'ta Homs Bölgesi Kumandanlığına gönderilmiş ve o sahil bölgesinde İtalyanlara karşı çalışmalar yürütmüştür³⁴².

Trablusgarp savunmasına çeşitli badireler atılarak katılan Halil Bey'in bölgedeki görevi, Tabur ve Mıntika kumandanlığı yapmaktır. Ayrıca Homs mutasarrıflığı görevi de ona verilmiştir. Cepheyi teftiş eden Halil Bey, İtalyanları sahilden ileriye geçirtmeyecek tedbirler almıştır. Ayrıca sorumluluğundaki yerleri savunurken yerli unsurlardan da en iyi şekilde yararlanmaya çalışmıştır³⁴³. Savaş pek çok olumsuzluk içinde geçse de yaşanan imkansızlıkların ve yokluklarının çaresine nasıl bakacağını bilmiştir. İtalyan ilerleyişini durdurmuş ve ani baskınlar yaparak silah ele geçirmeye çalışmıştır. Çünkü cephe ikmalinin yapılması mümkün olmamıştır³⁴⁴.

İtalyanlara karşı başarılı akınlar gerçekleştiren Halil Bey, Trablusgarp'ta muharebeler devam ederken İstanbul'dan bir telgraf almıştır. İçinde Selanik vilayetinden mebus olarak seçildiği bilgi ona iletilmiştir. Ancak bu telgrafa cevabı, mevcut durumun meclise gitmesi için uygun olmadığı yönünde olmuştur. Cepheyi bırakıp gidemediği için de affını rica etmiştir³⁴⁵.

Halil Bey'in Trablusgarp'taki tek faaliyeti muharebelerde olmamıştır. Bunları propaganda çalışmaları takip etmiştir. İtalyanların Homs'tan atılıp gemilerinin batırılacağı bilgisini yaymıştır. Bunu yapmadaki amacı bölge halkının İtalyanlara yaklaşmasını engellemek olmuştur. Bir yandan baskınlarına devam ederken bir yandan da bu tarz stratejiler uyguluyordu. İtalyan birlikleri takviye alarak taarruz başlatsa da ilerlemeyi başaramayarak yenilmiştir. En güçlü ve hazırlıklı durumlarındayken hezimete uğramaları, İtalyanları şaşkına çevirmiştir³⁴⁶.

Trablusgarp Savaşı sürerken patlak veren Balkan Savaşı pek çok Türk subayın oraya gönderilmesine neden olmuştur. Balkanlıların askeri güçleri; Karadağ: 40-45 bin, Bulgaristan: 400 bin, Sırbistan: 260 bin, Yunanistan: 125 bin idi. Ancak Yunanistan'ın buna ek olarak irili ufaklı 57 parçadan oluşan bir de deniz gücü de vardır³⁴⁷.

³⁴¹ Dinç, **a.g.e.**, ss.16-17.

³⁴² Serpil Sürmeli, "Nuri (Killigil) Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, C.1 S.1, Y.2012, s.150.

³⁴³ Sorgun, **a.g.e.**, s.98.

³⁴⁴ İlyas Kara, **Enver Paşa Basmacılar İsyanı**, Yediveren Yay., İstanbul 2001, s.65.

³⁴⁵ Sorgun, **a.g.e.**, s.108.

³⁴⁶ Dinç, **a.g.e.**, s.19.

³⁴⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997, s.668.

Balkan Savaşlarında 10. Kolordu Komutanı Hurşit Paşa'nın emrinde olan Halil Bey, "Edirne'nin kurtarılmasını devletin hayatiyet şartı ve ordunun şerefi olarak" değerlendirmiştir. Hurşit Paşa'ya kendi hazırladığı bir plan da sunmuştur. Bu planın içeriğinde, ordunun hareket kabiliyetinin zayıflığına vurgu yapılmıştır. Yapılacak bir taarruzun başarı ihtimali ve Çatalca mevzilerinin tehlikeye düşme ihtimali bulunduğunu yazmıştır. Bunu çok sakıncalı bulan Halil Bey'in önerisine göre, orduya dokunmadan dışarıdan bir kuvvet oluşturmak ve Bulgar Ordusu'nu geriden çevirerek çıkarma yapmak gerekmektedir. Bu şekilde düşman mevzilerini düşürmek ve paniğe kapılan düşmanı yenmek mümkün olacaktır. Önerisi kabul edilmiştir. Halil Bey, planı için hapisanelerden gönüllü mahkumlar toplamıştır. Topladığı mahkumları da Yıldız Sarayı bünyesindeki "Zuhaf Alayları" koğuşuna yerleştirmiştir. Bu gönüllü birliklere 45 günlük bir eğitim vermiş ve temel silah kullanma, avcılık ve bomba atma gibi bilgileri öğretmiştir. Ayrıca giyimlerini de gerrilla tipinde hazırlattırılmıştır. Halil Bey de böylece Gönüllü Çıkarma Birlikleri Komutanı olmuştur. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra İstanbul'dan gönüllü kuvvetleriyle birlikte yola çıkmıştır³⁴⁸. Ancak yaşanan gelişmeler doğrultusunda 1913 yılında Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Kırklareli ve Dimetoka Osmanlı Devleti'ne iade edilirken Batı Trakya ve Dedeağaç kaybedilmiştir³⁴⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yakın Tahsin Bey'den (Uzer) aldığı bir telgraf üzerine harekete geçmişti. Bu seferki görevi, Kürt eşkıyalarla mücadele etmek olmuştur. Ermenilere karşı Kürt aşiretlerinin varlık göstermesi ve Rus Hariciye Nazırı Sazanof'un bu konuda hükümete baskı yapması, ele alınan konulardır. Van Valiliği, görevi ilk olarak Sadrazam Mahmut Şevket Paşa tarafından Halil Bey'e telgrafi gönderen Tahsin Bey'e teklif edilmiş o da görevi kabul etmek için Halil Bey'in jandarma alay kumandanlığına getirilmesi şartını koşmuştur. Halil Bey'e görevi kabul edip etmeyeceği sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Memleketin selâmeti icab ettirdiği takdirde bölük kumandanı olarak bile gitmekte tereddüt etmem³⁵⁰."

Halil Bey görevi kabul etmesiyle birlikte, İstanbul'da hazırlıklarını bitirmiş ve önce Trabzon'a ardından da Van'a ulaşmıştır. Kürt çetelerinin Van ve Hakkari civarında yoğunluk kazandıklarını ve Ermeni köylerine baskınlar gerçekleştirdiğini hatta hükümet görevlilerini tehdit ettiklerini de öğrenmiştir. Kontrol sağlamak için seçtiği yöntem de daha önceden tecrübe kazandığı ve artık uzmanlaştığı gerilla taktiği olmuştur. "Jandarma Alayı'ndan 40 kişilik bir müfreze" oluşturmuştur. Emrindeki müfrezesiyle Kürt çeteleriyle mücadele etmiştir. Ayrıca sadece sükûnet

³⁴⁸ Dinç, **a.g.e.**, s.25.

³⁴⁹ Hafize Cesur, **Hatıratlar Işığında Türk Kamuoyunda Balkan Savaşları (1912-1913)**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008, s.66.

³⁵⁰ Sorgun, **a.g.e.**, s.131.

belli bir süre için sağlamak amacıyla olmamış, daha uzun vadeli girişimler yapmıştır. Bir daha bölgede bu tarz olayların yaşanmaması için önlemler almaya çalışmıştır. Çete reislerini idam ederken ona katılanların silahlarını dahi almamış ve onları köy bekçisi yaparak kazanmaya çalışmıştır. Böylece dağa çıkan diğer eşkiyalar da yavaş yavaş inmeye başlamıştır. Bölgedeki faaliyetleri ve sükuneti sağlaması, onu bu göreve öneren Tahsin Bey'i oldukça memnun etmiştir. Öyle ki Halil Bey'in ne kadar iyi işler başardığını hükümet merkezine de yazmıştır. Böylece Halil Bey "Altın İmtiyaz Madalyası" almaya layık görülmüştür. Halil Bey Van'da Ekim 1913 ve 1914 yılının ortalarına kadar kalmıştır. Burada oldukça yoğun çalıştığını söylemek mümkündür. İstanbul'da ikamet eden ailesine özlemi büyüyünce onları Van'a getirme planları yapmış ve bir ev tutmuştur³⁵¹.

4.2. Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'ı patlak verdiği zaman, Halil Bey bir yıldır sürdürdüğü Merkez Komutanlığı görevini yapmaktaydı. Savaşın başlamasıyla Türkiye İhtiyat Orduları da seferber edilmiştir³⁵². Savaş başladığında Halil Bey'in rütbesi yarbaydı ve savaşa katılması da birkaç ay sonra gerçekleşmiştir. Bu noktada savaşa girip girmeme tartışmalarına katılmamış ve savaşta idari bir görev değil de kendisine savaş alanında aktif görev yapma imkânı verilmesini istemiştir. Bu isteği, yeğeni Enver Paşa tarafından olumlu karşılanmış ve "Halil Bey Kuvve-i Seferîyesi" olarak geçen bir birlik kurması emri almıştır³⁵³.

Halil Bey, tıpkı Trablusgarp Savaşı patlak verdiğinde annesini, eşini ve henüz altı aylık olan oğlunu geride bırakarak cepheye gittiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda da üstüne düşen görevleri cephede yapmaya çalışmıştır. Kurduğu Halil Bey Kuvve-i Seferîyesi harekete geçerek Urfa'ya gitmiştir. Bu sırada Enver Paşa da Şark Cephesinde bulunuyordu. Ondan aldığı haber üzerine birliği güvendiği bir alay komutanına devrettikten sonra kendisi Ulukışla'ya gitmiştir. Bronsart Paşa ile burada görüşmeler yapmış ve Sarıkamış hezimetini yüzünden III. Ordu'nun takviyesi doğrultusunda "Dağıstan'a sevk edilen birliğin Erzurum cephesine naklinin uygun görüldüğünü öğrenmiştir." Bu gelişmeler doğrultusunda Enver Paşa'dan yeni bir emir almıştır. Buna göre Halil Bey, İstanbul'a geri dönerek yeni bir Kuvve-i Seferiye kurma görevini üstlenmiştir. Teşkilatlanma denildiğinde Halil Bey'in güvenilir bir isim olduğu düşünülmüştür. Bir diğer sebep ise Halil Bey'in tam bir vazife adamı olarak görülmesidir. Bir görevi üzerine aldığında bunu başarıya ulaştırmak için elinden geleni yapmıştır. Halil Bey, İstanbul'a dönerek yeni bir Kuvve-i Seferîyesi hazırlamıştır. Bu Seferîyenin ilk hazırladığı ile çok benzer bir yapısı olmuştur. Bir süvari bölüğü, makine tüfekleri ile bir süvari bölüğü ve üç piyade alayından

³⁵¹ Dinç, a.g.e., s.28.

³⁵² Sorgun, a.g.e., s.135.

³⁵³ Martin, a.g.m., s.73.

oluşturmuştur. Bu Kuvve-i Seferiye Ruslarla mücadele etmek üzere İran'a yönelmiştir. Savuçbulak yöresinden İran'a giren birlik, Rus mevzilerine yaptıkları taarruzlardan başarılı sonuçlar almayı başaramamıştır. Bu başarısızlığın yanı sıra Van da işgale uğradığı için İran topraklarından çıkan birlik geri çekilmeye başlamıştır³⁵⁴.

Bu sırada Basra istikametinde ilerleyen İngiliz kuvvetleri, Bağdat için bir tehlike oluşturmaya başlamıştır. Bunun üzerine III. Ordu'nun emrinde olan 18. Kolordunun ayrılmasına ve İngiliz kuvvetlerini karşılamasına karar verilmiştir. Halil Bey, 9 Ekim 1915 tarihinde emri almış ve İngilizler üzerine gitmek için hareket etmiştir³⁵⁵.

Alınan kararlar doğrultusunda, 18. Kolordunun 51 ve 52. Piyade Tümenleri ile birlikte Bağdat'a gitmesiyle bölgedeki askeri birliklerin artması, burada bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Yeniden düzenleme kapsamında yapılan işlemlerden bir tanesi de Irak ve Havalisi Komutanlığının kaldırılarak yerine VI. Ordu Komutanlığının kurulması olmuştur. Yeni ordu komutanı olarak o yıllarda başta Goltz Paşa bulunmuştur. Kurmay başkanı ise Kaymakam Kazım Karabekir'dir. Bu düzenlemenin amacı, bölgedeki dağınık birlikleri hizaya sokarak daha etkili bir savunma yapmaktır. Bir diğer neden de Rusya ve İngiltere'nin karşısına İran'ı çıkarmak için faaliyetler yürütmektir. İran'ın Rusya ve İngiltere'ye savaş açması ve İran'ın bağımsızlığının sağlanması önemsenen noktalardan olmuştur. İran coğrafyasındaki Rus ve İngiliz nüfuzunun kırılması büyük önem taşımıştır³⁵⁶.

Irak Cephesi'nde İngilizlerle muharebelerin yoğunluk kazandığı Kut Kasabası, Bağdat'a yaklaşık 180 kilometre kadar uzak bir mevkidedir. Dicle Nehri'nin sol kıyısında yer almış ve üç tarafı bu nehrin suyuyla çevrili olduğu için bir çeşit yarım ada özelliği göstermiştir. Bağdat'a uzanan tarafı kuzey tarafıdır³⁵⁷. Kuzeye doğru genişleyen ovalarda Arap kabilesi yer alıyordu. Burada Beni Lam kolu içinden Beni Rebia yaşıyordu³⁵⁸. Goltz Paşa, 10 Ocak 1916 tarihinde, Bağdat'a geldiği zaman İngilizler Kut'ül Amare bölgesine doğru ilerlemekteydi. Goltz Paşa'yı VI. Ordu Komutanı olarak karşılayan isimler Nurettin Bey, Halil Bey ve Basri Bey olmuştur³⁵⁹.

Gelişmeler ışığında İngiliz kuvvetleri Kut'ül Amare şehrinde kısırılmış ve Nurettin Bey ve Halil Bey'in şehri almak için girişimleri kuşatma altındaki

³⁵⁴ Martin, **a.g.m.**, ss.73-74.

³⁵⁵ Sorgun, **a.g.e.**, s.150.

³⁵⁶ Baş, **a.g.e.**, ss.50-51-52.

³⁵⁷ Abdulhalik Bakır, "Kûtü'l-Amâre Adı Ve Tarihsel Alt Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", **Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Y.2017, s.17.

³⁵⁸ Mustafa L. Bilge, "Kûtül-Amâre", **İslam Ansiklopedisi** (TDV), C.26, Y.2002. s.502.

³⁵⁹ Kadir Ekim, **Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi Kut'ül-Amare Muharebesi (29 Nisan 1916 - 16 Şubat 1917)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2015, s.21.

İngilizlere zor zamanlar yaşatmıştır. İngilizleri zorlayan noktalar arasında Türk uçaklarının yapmış oldukları bombardımanlar önemlidir. Düşman uçaklarına yönelik yapılan ilk bombardıman, 13 Şubat 1916 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Uçaksavar olmadığı için alarm sistemi geliştirilmiştir. Hava taarruzu olduğu zaman gözlemci boş mühimmat kutularını vurmak suretiyle uyarı yapmıştır. Bu şekilde İngiliz uçaklarını vurmakta başarı sağlanamasa da uçaklar artık gelirken daha ürkek ve kontrollü olmak zorunda kalmıştır³⁶⁰.

Halil Bey anılarında, kuşatma sürerken Nurettin Bey'in yerine atanmasını hazin bir emir olarak nitelemiştir. Zira savaş sırasında kumandanın değişmesi sebebiyle feci sonuçların doğabileceği endişesini taşımıştır. Bu doğrultuda Halil Bey, Nurettin Bey ile görüşmeye karar vermiştir. Eğer parça parça kuvvetlerle muharebe yerine tüm kuvvetlerle muharebeye katılmayı kabul ederse onun emrine gireceğini, aksi durumda ise kumandayı kendi üzerine alacağını Goltz Paşa'ya yazmıştır. Goltz Paşa da onu istediği gibi hareket etme noktasında serbest bırakmıştır. Sonrasında da komutayı ele almıştır³⁶¹.

Kuşatma altına alınan İngiliz generalin ise bölge ve yerel halk hakkında çok fazla bilgisi yoktur. Kendi tecrübeleri de onu yerel halka karşı büyük bir güvensizlik duymaya itmiştir. Bu nedenle güvenliği ve disiplini sağlayabilmek adına bölgede sert tedbirler almıştır. Kuşatmanın ilk safhasındaki yağmacılık faaliyetlerine karşılık bir daha böyle olayların yaşanmaması için İngiliz levazımını çalan 12 kişiyi astırmıştır. Kentin içinden ateş edildiğini görmesi, sivil liderleri rehin almasına yetmiştir. İhanetten şüphelenirse onları vuracağını söyleyerek göz korkutmaya çalışmıştır. Bu idamlar, yağmacılığı sona erdirse de sivil liderlerin rehin tutulması olumsuz sonuç doğurmuştur. Zira halk bazında saygı duyulan kişilerle halkın irtibatını koparmak, yerel halkla sağlıklı iletişim kurma şansının da yitirilmesi anlamına gelmiştir. Bu liderler İngilizler ve halk arasında arabulucu rol oynayabilirdi. Bu da kasabadaki huzursuzluğu azaltabilirdi. Dil engeli ve halkla ilgili bilgi eksikliği şüpheyi yol açmıştır. Halktan kimselerin Osmanlı kuvvetlerine bilgi sızdığını düşünmüşlerdi³⁶².

Irak Cephesi'nin açılmasında önemli bir etken de olası Hindistan harekâtını engellemektir. Ayrıca bu cephenin askeri çıkarları kadar politik çıkarları da bulunmuştur. Bu çıkarların korunması birincil amaç olarak öne çıkmıştır. Hintli askerleri bölgeye savaşmaları için getirmek de bunun bir tezahürüdür³⁶³. Öte yandan

³⁶⁰ H. Ahmet Kara, Ertan Erol, "100. Yılında Kut'ül Amare Savaşı'nı Hatırlamak: İngiliz Askerlerinin Hatıratlarında Kut'ül Amare'de Savaşın Ötesinde Yaşananlar", **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, Volume.10/13, 2015, s.131.

³⁶¹ Sorgun, **a.g.e.**, ss.161-162.

³⁶² Gardner, **a.g.e.**, ss.124-125.

³⁶³ Hilal Şahin, "Bir İngiliz-Türk Savaşında Hintli Askerler: Kût'ül-Amâre'de Sosyal Bir Dram", **Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi**, C.IV, S.XIII, Y.2017, s.6.

VI. Ordunun İngiliz Ordusu içindeki Müslüman Hintlilere yönelik propagandalarının da etkili olduğu durumlar yaşanmıştır. Müslüman Hintlilere yönelik bildiriler hazırlanmıştır. Bildirilerde din kardeşlerinin karşısında, İngilizlerin safında, savaşmalarından dolayı kınayan ifadeler yer verilmiştir. Bunun etkisiyle Müslüman Hintlilerden firar edenler olmuştur³⁶⁴.

Hintli askerlerin firarları sonra da devam etmiştir. Kuşatmayı en az hasarla atlatmaya çalışan General Townshend'in almış olduğu tedbirler ve yakalanan askerlere verdiği cezalar oldukça sert olmuştur. Türk tarafın propagandaları da devam etmiştir. Bu amaçla Bağdat'ta bir "Genç Hindistan Cemiyeti" kurulmuş olup cemiyetin başlıca görevleri propagandaları yürütmek ve gazete çıkarmak olmuştur³⁶⁵.

İngiliz yazarlardan bazıları, Kut başarısızlığını Hintli askerlere mal etmektedir. Nikolas Gardner'e göre İngiliz komutanlar ve Hintli askerlerin düzensiz komuta sistemi, Kut tesliminde etkili olmuştur. İngiliz komutanlarının Hintli askerlere durum kötüleşmeden önce at eti yedirmenin bir yolunu bulmuş olması gerekmiştir. Hastalıkların Hintli askerler üzerinden yayılması ve açlık, günde pek çok ölüme neden olmuştur. Kut'ül Amare'ye gereken yardımın da bir türlü ulaşamamış olmasıyla birlikte, açlık ciddi boyutlara ulaşmıştır. Askerler açlıkla boğuşurken kurtarma girişimlerinin art arda olumsuz sonuçlanmasıyla umutlarını yitirmeye başlamıştır. Firar olaylarında da artış görülmüştür. Kasabada bulunan Araplar da artık İngilizlerin kaybettiğini düşünmeye başlamıştır³⁶⁶.

Kuşatmanın olumsuz etkilerini yaşayan tek kesim İngiliz ve Hintli askerler değildir. Bölgedeki Arapların etkinlikleri bu noktada çeşitlilik göstermiştir. İngilizlerle işbirliği içinde olanlar kadar, Osmanlı Ordusu için casusluk yapanlar da bulunmuştur. Bu ikilik kuşatma ordusunda farklı fikirlerin oluşmasında etkili olmuştur. General Townshend olası bir taarruzda Arapların Osmanlı saflarına geçebileceğinden hareketle onları dışarı çıkarmayı düşünmüş ancak Sir Percy Cox'un Arapları dışarı çıkarmaması emri dolayısıyla bu düşüncesini gerçekleştirememiştir. Kuşatmanın ilerleyen safhalarında, yiyecek sıkıntısı baş gösterdiğinde, tekrar Arapların dışarı çıkartılması konusu gündeme gelmiş ancak bu kez de Osmanlı Devleti güvenlik endişeleri sebebiyle bunu kabul etmemiştir. Araplar, özellikle Townshend'in emriyle evlerinin basılması ve sakladıkları yiyeceklere el konulması sonrasında ciddi açlık sıkıntılarıyla boğuşmuştur. Arap çocuklar çöplerden yiyecek aramaya başlamış, Mart ayı sonrası halk İngiliz siperlerinde çalışmaya zorlanmıştır³⁶⁷.

³⁶⁴ İsmet Üzen, "Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)", **Akademik Bakış**, C.2, S.3 Y.2008, s.84

³⁶⁵ Akandere, **a.g.m.**, s.61.

³⁶⁶ Ahmet Kara, **a.g.m.**, s.133.

³⁶⁷ Hadiye Yılmaz, "Üç İngiliz Subayının Gözünden Kutü'l Amare Kuşatması", **Kutü'l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Hazırlayanlar: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul, 2017, ss.192-193.

Bir diğerk olumsuzluk ise bölgedeki hastalıklar olmuştur. Askerlerin pek çoğu Irak Cephesinde iskorpit hastalığından çok çekmiştir. Bunun yanı sıra Arap coğrafyasında sıklıkla rastlanan bir hastalık olan sıtma da askerlerin korkulu rüyası olmuştur. Irak Cephesi konumu dolayısıyla sıtmanın yuvası gibiydi. İki nehir arasında, geniş bataklıkların bulunması, hastalığın yayılmasında etkili olmuştur. Osmanlı kuvvetlerinden 412.000 kadar er bu hastalıkla boğuşmuş ve bunlardan 20.000 kadarı da hayatını kaybetmiştir. Irak'tan ve Hicaz'dan sağ olarak Anadolu'ya dönen askerlerden bazıları sıtmayı orada yaymıştır³⁶⁸.

Öte yandan kuşatma altındaki birliklerine yardım ulaştırmak için İngilizler her yolu denemiştir. Bu doğrultuda Ali İhsan Bey de Kut'ül Amare'nin batı yakasından kara çıkarması gerçekleştirmiştir. Bu çıkarma 4 Şubat 1916 tarihinde yapılmıştır. İngilizlere yapılacak taarruz hakkında Halil Bey ve Ali İhsan Bey görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerin sonucunda alınan karar ise Ebter ve Sin tepeleri arasında bir müdafaa hattı oluşturulması olmuştur. Bu hat Kut'a yardım için ilerleyen İngiliz birliklerinin önünde önemli bir engel olacaktı. İngilizlerin durdurulması noktasında Ali İhsan Bey'e çok iş düşmüştür. Kuşatmanın başarıyla sonuçlanması için bu adım önem taşımıştır. Ali İhsan Bey 13. Kolordu Komutanı olarak askerlere bildiri yayınlamıştır. Bunu yapmasındaki amaç ise askerin üzerindeki rehavetten kurtulmasını sağlamaktır. Disiplinden uzak davrananların ceza alacağını bildirmişti. 8 Mart 1916 tarihinde Sabis çevresinde muharebeler başlamıştır. Osmanlı mevzileri İngilizler tarafından top ateşine maruz kalmışsa da Osmanlı birlikleri taarruza geçerek İngiliz mevzilerini ele geçirmeyi başarmıştır. Gelişmeler sonucunda İngiliz Dicle Kolordusu Komutanı General Aylmer geri çekilmek için Vadikela civarını seçmiştir. Daha fazla kayıp vermemek için General Aylmer'in bu adımı atmasıyla General Townshend, kuşatmayı yarmak konusunda bir ümitsizlik içine düşmüştür. Üstün silahlarına rağmen ezici bir mağlubiyetin pençesinde kıvranmışlardır. Sabis Meydan Muharebesinde Osmanlı birliklerinin kaybı toplamda 1261 kişi olurken İngilizler toplamda 3476 askerini kaybetmiş 119 kadarı da esir düşmüştür³⁶⁹.

Halil Bey, 10 Mart 1916 tarihinde kuşatma altında olan General Townshend'e mektup göndererek teslim olma çağrısında bulunmuştur. Mektubun içeriğinde onu kurtarmak için gönderilmiş kuvvetlerin Felahiye'de aldıkları yenilgiden bahsederek kendisinin kuvvetli bir konumda olduğunu yazmıştır. Mektupta artık Townshend için başka çıkar bir yol kalmadığından hareketle teslim olmanın gerekliliği belirtilmiştir. Kahramanca bir savunma yaptığını yazarak kuvvetlerinin açlık ve hastalıklarla olan mücadelesinin farkında olduğuna değinmiştir. Mektubun sonunda da İngiliz Generale iki seçenek sunmuştur. Direnişeye devam etmek ya da teslim olmak. General cevap olarak direnişeye devam etmeyi tercih etmiştir. Türk askerlerinin Alman subaylarla çatışması hakkındaki malumatların doğru olup olmadığını sormak suretiyle de Türk

³⁶⁸ Bilgin, **a.g.m.**, s.214.

³⁶⁹ Dumlupınar, **a.g.e.**, s.250.

birliklerinin zafiyetlerini vurgulamaya çalışmıştır. Townshend mektubu göndermeden önce Londra'ya danışmıştır. Artık dayanacak gücü kalmamış olan birlikleri için yardımın geleceği vaadi alması, direnişi sürdürme kararında etkili olmuştur. Ancak İngiliz – Hint askerleri açlık ve hastalıklardan kırılma noktasını çoktan geçmiş bir durumdadır³⁷⁰.

General Gorringe kuşatılanlara yaklaşma kararı dolayısıyla 6 Nisan 1916 tarihinde saldırıya geçmiştir. II. Felahiye Muharebeleri de böylece başlamıştır. Ancak 44. Alay karşı bir saldırıda bulunmak suretiyle düşman pek çok kayıpla geri püskürtülmüştür. İngilizler 7-8 Nisan tarihlerinde bir saldırı daha gerçekleştirmişti. 9 Nisanda çarpışmalar yaşanmış ve bazı siperler düşman eline geçmiştir. Ancak Osmanlı birliklerine yardım yetişmiş ve böylece II. Felahiye Muharebesi'nde İngilizler geri çekilmeye mecbur edilmiştir. İngilizler burada ciddi kayıp vermiştir³⁷¹.

Kuşatmadan kurtulmak için askeri çabaların yanı sıra başka yöntemlere de başvurulmuştur. Bunlardan biri de 27 Nisan 1916 tarihinde Halil Bey'e para teklif edilmesi olmuştur. Yapılan teklifte çek 1.000.000 İngiliz parası ile 13.000 ve 42 topun Halil Bey'e terki söz konusu olmuştur. Bu rüşvete karşılık sorunsuz bir şekilde Towshend'in ve askerlerinin gitmesine izin verilmesi istenmiştir. Teklif Halil Bey nezdinde büyük bir öfkeyle karşılanmış ve kabul görmemiştir³⁷². Böylesi bir teklife en iyi cevabın Kut'u düşürmek olduğuna kanaat getirmiştir. İngiltere, kuşatma altındaki birliklerini kurtarmak için ikinci bir girişim olarak ünlü casusları Lawrence'yi devreye sokmuştur. Lawrence, bir mektupla Halil Bey'e gelmiş ve değiştirilen teklifin içeriği hakkında görüşülmüştür. Buna göre, ilk teklifteki para iki katına çıkarılmış ve "Türk Hükümeti namına" şeklinde bir değişikliğe gidilmiştir. Halil Bey bu teklifi, sunulan silahların kendi kuvvetlerinin işine yaramayacağını ve hükümetinin de paraya ihtiyaç duymadığını öne sürerek reddetmiştir. Bu tarz müzakerelerin yapılması Halil Bey için vakit kaybından başka bir şey değildir³⁷³. İngilizlerin kendisinden güçsüz ve aşağıda olarak gördükleri milletler hakkındaki genel kanısını buradan görmek de mümkündür. Fakir ve güçsüz milletleri para ile dize getirebilecekleri fikri hâkimdir.

Arabistanlı Lawrence ile Halil Bey'e ulaştırılan ikinci para teklifinin de Halil Bey nezdinde karşılık bulmaması nedeniyle Osmanlı Hükümeti Halil Bey ve Halid Efendi'ye bu onurlu davranışlarından ötürü "muharebe altın liyakat madalyası" vermiştir. Bu onurlandırma Kut zaferi öncesinde gerçekleşmişti. Aynı gün Goltz Paşa'nın vefatı dolayısıyla Halil Bey VI. Ordu komutanı da olmuştur³⁷⁴.

³⁷⁰ Hür, **a.g.e.**, s.416.

³⁷¹ Binbaşı Mehmet Emin Bey, **a.g.e.**, s.376.

³⁷² Ekim, **a.g.e.**, s.24.

³⁷³ Sorgun, **a.g.e.**, s.186.

³⁷⁴ Umut Karabulut, "Sayılar Olaylar Ve Kişilerle Kutü'l Amare Kuşatması 6 Aralık 1915-29 Nisan 1916", **Kutü'l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul 2017, s.43.

İngilizlerin neredeyse üçte biri kadar olan Türk kuvvetlerine teslim olması, kuşatmaya rağmen beklenmedik bir gelişme olmuştur. Yüzbaşı Sarkis Torosyan'ın anılarında bu konu farklı bir şekilde ele alınmıştır Buna göre, General Townshend askerlerinin Irak'ta ya da başka bir cephede Türkleri rahatsız etmeme sözüne ve üç yüz bin İngiliz sterline karşılık serbest bırakılması teklifine Türkler oldukça sıcak bakmıştır. Cazip teklifin geri çevrilmesindeki etkili unsur ise oradaki Alman danışmanlar olmuştur. Rüşveti reddetme övgüsü, Sarkis Torosyan tarafından Almanlara verilmiştir³⁷⁵. Söz konusu hatıratın yazarının gerçekten Osmanlı saflarında savaşa katıldığında ilişkin ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Bu nedenle verilen bilgilerin doğruluğu konusunda şüphelerin olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

Kuşatmanın son safhasına girildiğinde, İngiliz kuvvetlerinin durumu çok kötüdür. Açlık yüzünden 21 Hintli ve 8 İngiliz asker hayatını kaybetmiştir. Açlığın yarattığı bu tabloyu Albay Hehir şu şekilde aktarmaktadır: “Yere yığılıyor ve sabahleyin ölü bulunuyordu. Tükenmiş ve yaşamaya çabalayacak gücü yoktu. 22 Nisanda yayınlanan bir emir, erlerin fiziksel kapasitelerine göre ağırlık taşımalarını emrediyordu. Buna göre, görevli erler 150 mermi yerine 50 mermi taşıyacaktı. Yanında tüfekten başka bir teçhizat veya cephane taşımayacaktı. Açlıktan ve askerlerin yemesinden dolayı kasabada kedi, köpek, eşek dâhil her türlü hayvan tükendi. Başkasının tayını çalma olayları görüldü. Herkes birbirinden şüpheleniyordu. Herkes acaba gizli yiyecek buldu mu diye birbirini izliyordu³⁷⁶.”

Savaş zamanlarında et, gıda maddesi olarak büyük bir önem taşıyordu. Kuşatma altındaki birliklerin eti bitmişti ve yalnızca hububatla beslenmek, askeri güçten düşüreceği için atlar da kesilmeye ve öğünlere dâhil edilmeye başlanmıştır. İngiliz askerleri bu duruma direnç göstermezken Hintli askerler at eti yemeyi reddetmiştir. General Townshend, bu durumun üstesinden gelmek için Hindistan'daki dini liderlerin görüşüne başvurarak onlardan fetva yayımlamalarını talep etmiştir. Savaş şartlarında at etinin yenebileceğine dair verilen bu fetvada, kesim usullerine uyulması kaydı aranmıştır. General Townshend askerlerine at eti yedirmeye çalışırken kuşatmayı yapan Osmanlı komutanları da kendi askerlerine çekirge yedirmeye çalışmıştır. Türk askerleri savaş şartları ve açlık nedeniyle çekirge yemek durumunda kalmıştır. Güçten düşmemek için bulunan her şey yenmek zorundaydı³⁷⁷.

Son olarak İngilizler, IV. Felahiye Muharebesi olarak adlandırılan bir saldırı daha gerçekleştirmiş olsalar da Türk kuvvetlerince geri püskürtülmüşlerdir. General

³⁷⁵ Ayhan Aktar, **Yüzbaşı Sarkis Torosyan Çanakkale'den Filistin Cephesi'ne**, Yayına Hazırlayan: Ayhan Aktar, İletişim Yay., İstanbul 2012, ss.170-171.

³⁷⁶ Üzen, **a.g.m.**, s.98,

³⁷⁷ Taner Bilgin, “Birinci Dünya Harbinde Arap Coğrafyasında Türk Askeri (1914-1918)”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y.4, S.26, Y.2016, ss.212-213.

Percy Lake, 26 Nisan 1916 tarihinde General Townshend'e teslim müzakerelerine başlamasını söylemiştir³⁷⁸. İngilizler Irak Cephesini açıp da Fav'a asker çıkardıklarından itibaren Bağdat hedefleri olmuştur. Kut'ül Amare'de yenilgi almak bir yana burada zorlanacaklarını bile düşünmemişlerdi. Başlangıçta Noel'i Bağdat'ta kutlayacaklarına dair yaygın bir inanç vardı³⁷⁹.

Kut'ül Amare'deki taktik konuşlandırma, Nurettin Bey'in yapmış olduğu stratejiydi, Halil Bey de komuta ona geçtikten sonra bunu değiştirmemiştir. Ocak ayı sonlarından beri İngiliz birliklerin teslim seçeneği düşünülmüştür. İngiliz ve Hint birlikleri her geçen gün açlık nedeniyle daha çok zorlanmış ve Halil Bey de açlıktan teslim olunması noktasın özen göstermiştir. Ayrıca açlığın yanında İngiliz birliklerini sürekli top ateşine tutarak yıpratma harekâtları yapılmıştır. Top atışı ve sahte taarruzlar, İngiliz birliklerini ciddi şekilde yormuştur. Alınan tedbirlerle de Kut'taki durum İngilizler için hep daha kötüye gitmiştir³⁸⁰.

29 Nisan 1916 tarihinde Kut zaferini kazanan Halil Bey'in On Sekizinci Kolorduya tebrik seslenişi yapması önemlidir. Orduma diyerek başladığı hitabı şöyledir: “Arslanlar! 1- Bugün Türklere şân, İngilizlere kara meydân olan şu kızgın toprağın müşemmes semâsında şühedâmızın rûhları şâd ve handân pervâz ederken ben de hepinizin pâk ve temiz alınlarından öperek cümlelerinizi tebrik ederim. 2- Bize iki yüz seneden beri târihimizde okunmayan bir vak'ayı bugün kayd etdiren Cenâb-ı Allah'a hamd ve şükür eyleyelim. Allah'ın azametini bakınız ki bin beş yüz senelik İngiliz Devleti'nin târihine bu vak'ayı ilk def'a yazdıran Türk süngüsü oldu. İki seneden beri devâm eyleyen cihân harbi böyle parlak bir vak'a gösteremedi. 3- Ordum gerek Kût karşısında ve gerekse Kût'u kurtarmağa gelen İngilizler karşısında şehîd ve mecrûh olarak üç yüzü mütecâviz zâbitle on bin neferini gaib eyledi. Fakat buna mukabil bugün Kût'dan beşi jeneral olmak üzere dört yüz seksen bir zâbitle cem'an on üç bin üç yüz neferlik İngiliz ordusunu teslîm alıyoruz. Bu teslîm aldığımız orduyu kurtarmağa gelen İngiliz ordusuna da bugüne kadar otuz bin zâyîât verdirdik. 4- Şu iki yekûna sathî bir nazar atf edilince cihânı hayretlere düşürecek büyük bir fark görülecek ve târih bu vak'ayı yazacak kelime bulmakda müşkilâta uğrayacaktır. 5- İşte Türk sebâtının İngiliz inâdını kırdığını bu harbde birinci def'a da Çanakkale, ikinci def'ada da burada görüyoruz. 6- Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer yeni tekemmül eylemekte bulunan vesâit-i harbiyyemiz karşısında âtîdeki muvaffakiyyâtımıza parlak bir (başlangıç) olacağına ne kat'î bir delîldir. 7- Bugünün ismine Kût Bayramı nâmını veriyorum. Umûm Ordumun kıtaâtı her sene bugünü tes'îd ederken şehîdlerimize Yasinler, Tebârekeler, Fâtihalar okuyacaktır. Şühedâmız cennât-ı ulyânda semâvâtta kızıl kanlar ile pervâz ederken gazîlerimiz de âtîdeki zaferlerimize (nigeh-bân) olsunlar:

³⁷⁸ Bilge, a.g.e., s.503.

³⁷⁹ Hür, a.g.e., s.409.

³⁸⁰ Erickson, a.g.e., s.212.

Altıncı Ordu Kumandan Vekîli

Mîr-livâ

Halîl³⁸¹»

Zaferin basına duyurulmasıyla birlikte İstanbul'da büyük kutlamalar yapılmıştır. Merkez muhafaza askerleri Bayezid Meydanı'nda kutlamalara başlamıştır. Halk da bu kutlamalara katılmış ve sevgi gösterileri yaşanmıştır. Bu zafer yalnızca İstanbul'da değil Konya ve Edirne gibi büyük şehirlerde de coşkuyla kutlanmıştır. Ülke Türk bayraklarıyla donatılmıştır. Bu başarı ayrıca müttefikler tarafından da sevinçle karşılanmıştır. Berlin, Viyana, Sofya ve Peşve'de kutlamalar gerçekleşmiştir. Alman gazeteleri bu zaferi öven yazılar yayımlamıştır. Okullar bu kutlu haber nedeniyle tatil edilmiştir. Alman İmparatorunun bu kutlamalara katılması ve padişaha tebrik telgrafları çekmesi önemlidir. Bu zaferin büyük bir etkisinin olacağı umulmuştur. Kut zaferiyle İngiltere, Hindistan başta olmak üzere İslam dünyasında zor bir duruma düşeceği umulmuştur. Kısıtlı imkân ve birliklere rağmen Halil Bey'in Kut'u kuşatıp gelen yardımları engellemesi dolayısıyla Alman Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi General Falkenheim'i, tebrik ederek ne kadar gururlandığını Enver Paşa bir telgrafla bildirmiştir. Avusturya basını da yaşanan gelişmelerden bahisle İngilizlerin yenilmez kibrine vurduğu ağır darbeden söz etmiştir. Türkiye'yi bir düşman olarak ciddiye almayan İngiltere'nin artık Şarkta istediği düzeni kolay kuramayacağı da ifade edilmiştir³⁸². Halil Bey'in bu başarısını ödüllendirmek isteyen Avusturya - Macaristan imparatoru, 25 Mayıs 1916 tarihinde Halil Bey'i birinci rütbeden "Couron-ne de Fer" nişanına layık görmüştür. Bu nişan ve berat, Avusturya Harbiye Nezareti aracılığıyla gönderilmiştir³⁸³.

Kut'ül Amare'nin teslim alınması sadece Osmanlı Devleti'nin gündemini oluşturmamıştır. O dönemde konuyla ilgili onlarca yazı yazılmıştır. Bu savaşlara katılmış olan İngiliz subaylar daha sonra İngiltere'de Kut Cemiyeti kurmuşlardır³⁸⁴.

Kut kasabası, Albay Nazmi (Solak) komutasındaki 3. Piyade alayı tarafından teslim alınmıştır. Askeri bando, marşlarla şehre girmiş ve İngiliz askerlerinin esir alınması tamamlanmıştır. Aç ve bitap durumdaki askerlere yiyecek, içecek ve sigara ikramı yapılmıştır. Ek olarak Hint askerlerine koyun eti verilmiştir. Halil Bey, komuta sistemindekiler ve subayların teslimiyle özel olarak ilgilenmiştir. Halil

³⁸¹ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, s.226.

³⁸² Mücahit Özçelik, "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, C.10, S.9, Y.2015, s.378.

³⁸³ **Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016, s.215.

³⁸⁴ Kösoğlu, **a.g.e.**, 351.

Bey'in General Townshend'in teslim ettiği kılıcı ve silahı ona iade etmesi, generalin esir değil, bir misafir olarak karşılanacağını göstermektedir³⁸⁵.

Kuşatma 4,5 ay sürmüştür. Kasaba teslim alındığında General Townshend ile birlikte 5 general, 481 subay ve 13.300 er esir alınmıştır³⁸⁶. Kut'ül Amare'nin tesliminden sonra General Townshend'in kuvvetlerinin silahlarını teslim almakla görevlendirilen isim Mehmet Emin Zeki Bey olmuştur³⁸⁷. İngiliz kuvvetleri içindeki yaralı ve hasta askerler "Sikkim" isimli sıhhiye vapuru ile İngiliz ordusuna nakledilmiştir³⁸⁸.

İngiliz esirlerinin sevk noktasında Afyon önemli bir merkez olmuştur. Afyon kara ve demiryollarının kesişim noktası olmasından dolayı stratejik bir öneme sahip olmuştur. Esirler Afyon'a getirilirken çeşitli nakil yöntemleri düşünülmüştür. Halil Bey'in askerleri yürütmeyi istememesi önemlidir. Gemilerle nakil düşünülmüşse de kömür yetersizliği bu yöntemi kullanılamaz kılmıştır. Halil Bey, İngiliz Tahliye Ordusu Kumandanına konuyla ilgi kömür talebinde bulunduyorsa da olumlu bir cevap alamamıştır. İngiliz esirlerin sağlık durumları kötüydü ve yürüyecek halde değillerdi. Halil Bey bu kez kötü durumdaki iki bin askere karşılık İngilizlerin esir aldığı Türk askerlerinin bırakılması ile alakalı müzakerelere başlamıştır. Sonuç olarak kısmi esir değişimi yaşanmıştır. Değişimi yapılmayan esirler ise Bağdat – Musul istikametinde sevk edilmiştir³⁸⁹.

Osmanlı Devleti'nin yenilgilerle dolu son zamanlarında gelen bu önemli başarılarından birini kazanması nedeniyle Albay Halil Bey "Paşa" unvanı almaya hak kazanmıştır. Kut'ül Amare fatihi olarak büyük ilgi ve takdir toplamıştır. Öyle ki soyadı kanunu çıkınca da kendisi için "Kut" soyadını seçmiştir³⁹⁰. Ancak İngilizlerin bu yenilgiyi ele alma tarzları farklı olmuştur. Morning Post Gazetesi'nde çıkan bir makalede bu yenilginin sorumlusunun askerler mi yoksa siyasiler mi olduğu sorgulaması yapılmıştır. Başbakan Asquith savaşlarda böyle olayların örneklerinin bulunduğu vurgusunu yapmıştır. Buna göre Kut'ül Amare'de olanlardan rahatsızlık duymak anlamsızdır. Osmanlı Devleti'nin zaferi geçirilmeye ve önemsiz gösterilmeye çalışılmıştır³⁹¹.

³⁸⁵ Akın Çelik, Mustafa Selçuk, "Tarafların Basınında Kutü'l Amare Zaferi", **Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.15, Y.2016, s.307.

³⁸⁶ Necati Aksanyar, "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti İle İtilaf Devletleri Arasındaki Esir Meselesi", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s.732.

³⁸⁷ Ahmet Özel, "Mehmed Emin Zekî Bey (1880-1948)", **İslâm Ansiklopedisi, (TDV)**, C.2, İstanbul 2016, s.222.

³⁸⁸ Binbaşı Mehmet Emin Bey, **a.g.e.**, s.436.

³⁸⁹ Ufuk Erdem, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki İngiliz Esirler: İki Esir Kampı (Afyon Ve Gediz), Ve İki Esir Gazetesi (Afyonkarahisar Ve Gediz Gazeteleri)", **Journal Of Social And Humanities Sciences Research**, Volume.4, Issue.14, Y.2017 ss.1699-1700.

³⁹⁰ Beden, **a.g.m.**, s.156.

³⁹¹ BOA, HR.MTV., 768, 24, M-27-05-1916.

Kut'ül Amare'de İngiliz birliklerinin teslim olması, yabancı basında da yer almıştır. Daily Mail Gazetesinde, sadece fotoğraflar ve altlarına yazılan kısa notlar olacak şeklinde haber yayımlanmıştır. Yayımlanan fotoğraf General Townshend'in 29 Nisan 1916 tarihindeki esirliğine dairdir. Esir general bir arabadayken yanında Türk bir görevli vardır. Fotoğrafların açıklaması ise şöyleydi: "Kut Kahramanı İstanbul'da: General Townshend Kut'ül Amare'de görkemli-cesur (gallant) bir direniş [mukavemet] gösterdi, İstanbul'da fotoğraflandı. Arabada yanında oturan İstanbul Kumandanı³⁹²." Burada esir generalin mağlubiyetini hafifletmeye çalışan bir tutum olduğu fark edilmektedir.

Tarafsız ülkelerin basını konuya göre daha objektif yaklaşmıştır. Bu yenilginin İngiltere sömürgeleri üzerinde etkisi olacağı ve İngiltere'nin zor bir duruma düşeceği yazılmıştır. İsveç basını, bu mağlubiyeti bir itibar zedelenmesi olarak görerek askeri ve siyasi bir darbenin alındığını savunmuştur. Ayrıca özellikle bu başarısı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin İslam topraklarında itibarının da artacağı öngörülmüştür³⁹³.

Kut zaferinin en önemli mimarlarından biri olarak görülen Halil Bey de basında geniş bir yer tutmuştur. Bu Halil Bey'in popülaritesini artırma notasında Kut zaferi oldukça etkili olmuştur. Özellikle Townshend'in ve İngiltere hükümetinin yaptığı rüşvet teklifini reddettiğini açıklaması, ona duyulan saygının ve popülarlığının artmasını sağlamıştır. Meclis-i Mebusan Başkanı ve daha pek çok üst düzey devlet görevlilerinden gelen tebrik telgrafları yayınlanmıştır³⁹⁴.

Osmanlı Devleti'nin zafer sarhoşluğu sürerken İngilizler, almış oldukları küçük düşürücü yenilgi karşısında bölgede etkili hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Buna karşısında ise Osmanlı kuvvetleri mevcut durumu gereken ölçüde değerlendirememiştir. Zira İngilizlerin hazırlıklarına rağmen Enver Paşa, Bağdat'a gelmiş ve 13. Kolordusunun İran'a gönderilmesi emrini vermiştir. İran'da Ruslarla mücadele etmesi için seçilen 13. Kolordu 8500 kişilikti ve Irak Cephesi'nden ayrılması tartışmalara neden olmuştur. İngilizlerin kesin bir zafer için asker sayısını artırırken Osmanlı birliklerinin bölünmesi, İngiliz ilerleyişini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır. 13. Kolordusunun İran'a sevk edilmesiyle Halil Bey, 14 Mayıs 1916 tarihinde Dicle'nin kuzey hattına çekilmiştir. Kazım Karabekir'in emrinde olan 18. Kolordu ise "İmam Muhammed - Garraf - Süvence ve Horu civarında" mevzilenmiştir. Aralık ayına kadar Dicle civarında bazı çatışmalar gerçekleşmiştir. Bunlar küçük çapta olup birlikleri karşılıklı tanımak ve planlarını anlamaya yönelik olmuştur³⁹⁵.

³⁹² Ü. Gülsüm Polat, "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi Ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.9, S.2, Y.2015, s.134.

³⁹³ Özçelik, *a.g.e.*, s.379.

³⁹⁴ Özçelik, *a.g.e.*, s.383.

³⁹⁵ Dumlupınar, *a.g.e.*, s.264.

13. Kolordunun İran'a sevki hatalı bir karar olarak görülse de bazı olumlu sonuçları da olmuştur. Zaferin ardından Halil Bey'in aklında olan düşünce, birliklerini düzene sokup kuşatmayı kırmak için yardıma gelmiş olan İngiliz birliklerini Basra'dan da sürmektir. 13. Kolordunun gitmesiyle bu düşünce hayata geçmemiş olsa da İran'daki başarılar, Rus kuvvetlerinin Irak Cephesi'ne girmesini engellemiştir. Enver Paşa'nın bu emri, Irak Cephesi'nde bir kan kaybına yol açsa da Irak'ın kuzeydoğusundan başlayabilecek bir Rus işgalinin olmasını engellemiştir. Böylelikle Rusya ve İngiltere'nin Irak üzerinden birleşmesi mümkün olmamış ve savaşın seyri de bundan etkilenmiştir³⁹⁶.

Halil Bey, İran harekâtının karşısında bir tutum sergilemiştir. Gerekçelerini ve itirazlarını sık sık Enver Paşa'ya çektiği telgraflarda açıklamıştır. İran harekâtının Irak'tan daha önemli olup olmadığını sormuştur. İran'a gönderilecek birliğin VI. Orduya bağlı olarak hareket etmesi halinde ordu komutanlığından alınmasını istemiştir. Ancak Enver Paşa, hem Halil Bey'in ordu komutanı olarak kalmasında hem de İran harekâtının gerçekleştirilmesinde ısrarcı olmuştur. Halil Bey, bu harekâtın yanlışlığını ısrarla belirtmiş ama sözünü dinletememiş gibi görünmektedir. Aldığı kesin emirlere karşı da itaatsiz olmayı asker gururuna yedirememiştir. İran harekâtından doğacak feci sonuçlardan artık Başkomutanlığın sorumlu olacağını düşünmüştür. Böylece 13. Kolorduyu piyade ve topçularla takviye edip Kirmanşah'a göndermiştir. Kirmanşah'tan sonra Halil Bey Başkomutanlıktan Hamedan'ın da işgal edilmesi emrini almıştır. Bu emre de başta itiraz edip tepki göstermişse de bu emrin yerine getirilmesi hususunda ısrarla karşılaşmıştır. Bu emirleri, büyük ve korkunç bir hata olarak yorumlamıştır. Böyle bir hatanın tarihte hiçbir kumandan tarafından yapılmadığını da yazmıştır ve tekrar ordu kumandanlığından alınmasını istemiştir. Bu talep tekrar reddedilirken emrin kesin olduğu ve sorumluluğun da başkumandanlık karargâhına ait olacağı cevabı gelmiştir³⁹⁷.

Öte yandan bölgede yaşanan Hille İsyanları da Halil Bey'in ilgilendiği konular arasında yer almıştır. Bölgede sert tedbirler alması ve sıkıyönetim ilan etmesi önemlidir. İkinci Hille İsyanı 11 Kasımdan 15 Kasım 1916 tarihine kadar sürmüştür. Suçluların yargılanması ve durumun yatışmasıyla birlikte 18 Aralık 1916 tarihinde bu sıkıyönetim kaldırılmıştır. 31 Aralık 1916 tarihli bir belgede yine Hille civarında başlamak üzere olan isyanı Halil Bey'in bastırıp bölgede asayişin yeniden kurduğu anlatılmaktadır³⁹⁸.

1917 yılında artık Irak'taki dengeler değişmeye başlamıştır. Ocak ayında Halil Bey'in icraatları savunma hatlarının güçlendirilmesine yönelik olmuştur. Hattın korunması ve İngilizlere zafer yaşatılmaması büyük önem taşımıştır. 18. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, birliklerinin bulunduğu İmam Muhammed bölgesinden

³⁹⁶ Beden, **a.g.m.**, s.156.

³⁹⁷ Sorgun, **a.g.e.**, ss.195-196.

³⁹⁸ Kasalak, **a.g.m.**, s.435; BOA, DH.EUM.4.Şb., 8, 41, H-06-03-1335.

çekilmenin daha yerinde olacağını bildirmiştir. Ancak Halil Bey burada İngilizlerle mücadeleden yana bir tutum sergilemiştir. İngiliz taarruzları 51. Tümenin karşı taarruz yapmasıyla başarı sağlanmıştır. İngilizleri püskürtmek mümkün olsa da Osmanlı birlikleri, İngilizlerin yoğun topçu ateşi nedeniyle zor bir duruma düşmüştür. Kazım Karabekir'in geri çekilme teklifinin kabul edilmemesi zayıf atın ağır olmasının neden olmuştur. 18. Kolordu, zayıf düşerek geri çekilmiştir. Bu geri çekilmeden sonra, İngilizler keşif birliği göndererek Türk savunmasının durumunu anlamaya çalışmıştır. 10 - 12 Ocak 1917 tarihinde gerçekleşen İngiliz taarruzuna II. Muhammed Muharebesi denilmiştir. İngiliz kuvvetlerinin başında General Maude vardı ve Osmanlı birlikleri toparlanmadan tekrar taarruza geçmiştir. 12 Ocak 1917 tarihinde gerçekleşen bu çarpışmada İngilizler, Osmanlı siperlerinin yanına kadar gelmişlerse de geri püskürtülmüşlerdir. Bölgede taktik savaşları hâkim olmuştur. İki muharebede de İngilizler istedikleri başarıyı sağlayamamıştır. İngilizlerin ateş gücü üstünlükleri varsa da Osmanlı birliklerinin etki savunmasıyla İngiliz ilerleyişi durdurulmuştur³⁹⁹.

Kut zaferiyle elde edilen lehteki dengeden yeteri kadar faydalanılamamış olması büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Kuvvetlerin İran Cephesi'ne kaydırılmasında, yaz sıcaklarının başlamasıyla İngilizlerin yeni kuvvetlerini oluştursalar bile hemen harekâta geçemeyecekleri fikri de hâkim olmuştur. Bağdat'ın kolay bir şekilde İngilizlerin eline geçmesi, İngiliz birliklerine moral olmuştur. Bu da Kut'ül Amare'deki yenilginin olumsuz etkilerinin silinmesine ve Irak Cephesi'ndeki dengenin tekrar İngiliz lehine çevrilmesine sebep olmuştur⁴⁰⁰.

Kut'ül Amare'nin intikamını almak isteyen İngilizler, Irak'ta tek kalmış olan 18. Kolorduya karşı 14 Aralık 1916 tarihinden itibaren saldırılarını yoğunlaştırmışlardır. İlk olarak "Felahiye, İmamı muhammet, Garafi Şarki, Garafi Garbi düşman saldırısı karşısında kalmışlar." 18. Kolordu düşmana kıyasla süngü, mermi ve topçu bakımından oldukça eksiktir. İngilizler karşısında alınan yenilgilerle kolordu geri çekilmeye mecbur kalmıştır. Halil Bey, askerlerini kaybetmemek için Bağdat yerine Musul'u tutmaya karar vermiştir. Böylelikle kolordusunu kurtarmak ve Almanların ihtiraslarına son vermek gibi düşüncelerle hareket etmiştir. Durumun bu şekilde bir gelişme göstermesiyle Halil Bey, 13. Kolorduya da İran'ı terk edip geri dönmeleri emrini vermişti⁴⁰¹.

1916 yılının sonlarında Bağdat'ın İngilizlerce işgali gerçekleşmiştir. Bu sıralarda bölgeye yeni komutan olarak atanan General Maude gelmiştir. Stratejik hamleler yaparak önemli başarılar kazanan bu general, savunmada kalmak yerine taarruz etmeyi tercih etmiştir. Birlikleri düzenleyecek kuvvetlerine sistemli olma

³⁹⁹ Dumlupınar, a.g.e., s.268.

⁴⁰⁰ **Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993, ss.55-56.

⁴⁰¹ Sorgun, a.g.e., ss.198-199-200.

özelliği kazandırmıştır. Ayrıca bire karşı dört gibi bir sayı üstünlüğünü elinde tutmuştur. Buna rağmen büyük ve kesin bir başarı yakalamış değildir. İsteddiği gibi Osmanlı kuvvetlerini baskı altına alamamıştır. Bu durumla beklediği emri alan Maude, birlikleriyle Bağdat'a ilerlemiştir. Şehre girmesi 11 Mart 1917 tarihinde olmuştur. Oldukça stratejik bir başarı elde etmişti ve Osmanlı birliklerini geri çekilme hatlarına sürmeyi başarmıştır. İngilizlerin bölgede tutunmasında bu hamleleri etkili olmuştur⁴⁰².

11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ın düşmesiyle birlikte General Maude, bölge halkı için bir beyanname hazırlamıştır. Beyanname, Araplara Türk düşmanlığı aşılayan ve Türk- İslam kültürünü kınayan bir niteliğe sahiptir. Buna rağmen Bağdat halkının iradesi sarsılmamış ve bölgede Osmanlı yönetimi karşıtlığına meydan verilmemiştir. İngilizler genel propagandalarını burada da yürütmüş ama istedikleri gibi Osmanlı aleyhine isyan çıkarılmasını sağlayamamışlardı. Savaşın sonucunu bekleyen Bağdat halkı, Osmanlı zaferine bel bağlamıştır. Bağdat'ın düşmesi, Türk aydınları içinde en az Edirne'nin kaybındaki gibi bir üzüntüye sebep olmuştur. Kutsal yerlerin hepsi İngilizlerin eline geçmişti ve Bağdat'ı kurtarmak için Falkenhayn komutasındaki Yıldırım Orduları da tatmin edici sonuçlar alamamıştır⁴⁰³.

Esir İngiliz General Townshend Bağdat'ın düşüşüyle ilgili gözlemlerinde bu gelişmenin Türkleri çok üzdüğünden bahsetmektedir. Burada Townshend'in değindiği bir nokta ise eski düşmanı olarak nitelediği Halil Bey'in hiç kimse tarafından suçlanmamasıydı. Bu hezimet, Halil Bey'in şöhretinde bir azalmaya neden olmamıştı⁴⁰⁴. Halil Bey'in Bağdat'ın düşüşünde sorumlu tutulmamasının en büyük nedeni, İran harekâtının zararları hakkındaki uyarısı ve Başkumandanlık karargâhının sorumluluğu üzerine almış olmasıdır.

Bazı kaynaklarda Bağdat'ın kaybedilmesinden doğrudan doğruya Halil Bey mesul tutulmuştu. Buna göre kut zaferinin sarhoşluğuna kapılmış olan Halil Bey'de sahte bir güven duygusu ortaya çıkmıştır. Halil Bey'in bu rehavetle zevkine kapıldığı ve hayat kadınlarıyla eğlendiği öne sürülmüştür. Yine bu kaynağa göre, Kut'un düşürülmesinde Halil Bey'in herhangi bir etkisi olmayıp sadece kaçınılmaz olan, onun komutanlığında gerçekleştiği için kahraman rolünü kendine almıştır. Maude ise Kut hezimetinin intikamını almaya karar ve işine odaklanmış bir komutandır. Saldırıları özenle hazırlamış, bünyesindeki üstün güçleri hizaya sokmuştur. Ateş gücü arttırılmış olup keşif için uçak kullanmıştır. Böylelikle üç haftaya yakın süren muharebeler sonucunda Halil Bey, şehrin genel tahliyesinin yapılmasına mecbur kalmıştır. Osmanlı Devleti'ne ait malzemeler nehir gemileriyle taşınmış ve bölgedeki otoritenin kalkmasıyla şehir yağmaya açık hale gelmiştir. 11 Mart 1917 tarihinde

⁴⁰² Hart, **a.g.e.**, ss.274-275.

⁴⁰³ Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 1996, ss.112-113.

⁴⁰⁴ Townshend, **a.g.e.**, s.634.

İngiliz bayrağı “Kışla meydanındaki ünlü saat kulesine” çekilmiştir. Osmanlı birliklerinin yeni hattı Bağdat’ın kuzeyinde olan Samarra ve Ramadi’ye kadar uzanmıştır⁴⁰⁵.

Falkenhayn, 7 Mayıs 1917 tarihinde İstanbul’a gelmiş ve Suriye ve Irak için inceleme gezileri yapmıştır. Alman cephelerinde etkin bir başarı gösteremeyen bu komutan, Osmanlı ordularına yardım için gönderilmiştir. Irak’taki ziyaretlerinin ardından Yıldırım Orduları Grubu komutanlığı yapmıştır. Rütbesi mareşaldir. Bağdat’ı geri alma noktasında bir plan hazırlayarak önlemler almıştır. Ancak gerek Enver ve Cemal Paşa gibi etkili isimlerle anlaşamaması gerekse bazı zorluklar çıkarması nedeniyle başarıya ulaşamamıştır⁴⁰⁶. Bağdat’ın geri alınması için muharebeler yapıldıysa da bir sonuç alınamamıştır. Bunun yanı sıra İngilizlerin yeni hedefi Musul’u ele geçirmek olmuştur. Musul için yaptıkları taarruzlardan ise olumlu bir sonuç alamamışlardır⁴⁰⁷.

Maude taarruzundaki başarıda temel noktayı, stratejik davranmak ve iyi bir lojistik destek almak oluşturmıştır. Maude’nin aksine İmparatorluk Genelkurmay Başkanı William Robertson, bölgede savunmada kalmanın iyi bir strateji olacağını savunmuştur. Bunun en önemli nedeni de yardım çabalarına rağmen General Townshend’in kurtarılamamış olmasıdır. Maude’nin keşifleri ve buna bağlı olarak gönderdiği raporlar sonucunda taarruz kararı kabul edilmiştir⁴⁰⁸.

Irak Cephesi’nde bu gelişmeler yaşanırken Azerbaycan ve Dağıstan’dan yardım istekleri gelmiştir. Bir heyet, oradaki durumu yerinde incelemek üzere gönderilmiş ve onların raporları doğrultusunda Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, Azeraycan işgalini kırmak için kendine yakın olan ve güvendiği iki ismi göndermeye karar vermiştir. Bunlardan biri amcası Halil Bey diğeri ise üvey kardeşi Yarbey Nuri (Killigil) Bey olmuştur. Kafkas İslam ordusu için hazırlanan talimatnameye göre buraya istihdam edilecek subayların oldukları rütbenin bir üstüne sahip olması kararlaştırılmıştır. Azerbaycan içinde, fahri rütbeleri kapsamında yetki kullanabileceklerdi. Buna göre Halil Bey 29 Haziran 1918 tarihinde Şark Orduları Grup Komutanlığına atanmıştır. Bu komutanlık Kafkasya’da konuşlanmıştır⁴⁰⁹. Halil Bey’in Şark Orduları Grup komutanlığına tayini 6 Temmuz 1918 tarihinde Enver Paşa’nın göndermiş olduğu bir belgeyle gerçekleşmiştir. Böylece yeni tayinler de yaşanmıştır. Buna göre Ali İhsan Bey Halil Bey’in yerine gelecek isim olmuştur⁴¹⁰.

⁴⁰⁵ Ali A. Allawi, **Irak Kralı 1. Faysal**, Çev.: Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, ss.417-418.

⁴⁰⁶ Nurettin Gülmez, “Falkenhayn’ın Anılarında Türkiye Notları”, **ÇTTAD**, V/13, (2006/Güz), s.138.

⁴⁰⁷ Akandere, **a.g.e.**, ss.101-102.

⁴⁰⁸ Hart, **a.g.e.**, s. 348.

⁴⁰⁹ Zekeriya Türkmen, “100. Yılında Kafkas İslam Ordusu’nu Yeniden Hatırlamak Birinci Dünya Harbi’nde Osmanlı Ordusu’nun Son Savaşı: Gence’den Bakü’ye Zafer Yürüyüşü”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.235, Y.2018, s.31.

⁴¹⁰ BOA, İ..DUİT., 157, 25, H-27-09-1336.

Buradaki faaliyetlerin Kafkas direnişi için bir hazırlık görevi gördüğünü söylemek mümkündür. Enver Paşa, Almanya'ya gitmeden Kafkas ordularının başına geçmek istemiş ve deniz yoluyla harekete de geçmiştir. Ancak içinde olduğu yelkenli batınca kendini ancak kurtarabilmiş ve badireli bir yolculuk geçirmiştir. Bu olaydan sonra Kafkasya'ya gitmekten vazgeçerek idareyi Avrupa'dan sürdürme kararı almıştır⁴¹¹.

Nuri (Killigil) Paşa, Kafkas İslam Ordusu Komutanı olarak atanmıştır. Harekâtı Nuri Paşa yürütmüştür. Bakü'nün kurtarılması için çok kan dökülmüş, bedeller ödenmiştir. Zengin kaynakları, ticaret ve sanayi merkezi olan bu yer, Doğu Türklüğü için büyük bir öneme sahip olmuştur. 16 Eylül 1918 tarihinde Bakü'nün dışındaki birliklerin resmi geçidinin izlenmesinin ardından şehre girmişlerdi. Uzun zamandır bağımsızlıktan yoksun olan Azerbaycan kurtarılmıştır. 28 Mayıs 1918'de Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti, başkentine 15 Eylül 1918 tarihinde kavuşmuştur. Bakü için mücadeleler üç buçuk ay kadar sürmüştür. Almanya'nın baskıları bile Türklerin Bakü'ye girmesine engel olamamıştır. Anadolu ve Azerbaycan askeri yan yana mücadele ederek şehri almayı başarmıştır. Halil Bey, Bakü'ye Almanlardan habersiz girmiştir. Bunun üzerine Enver Paşa resmi telgrafında bu davranışını eleştirmişse de aynı zamanda özel ve gizli bir telgraf daha göndermiştir. Bu telgrafta ise Bakü'nün kurtarılmasından memnun olduğunu belirtmiştir⁴¹².

4.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrasındaki Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Halil Bey, İstanbul'a gelmiş ve tutuklanmıştır. Hapis hayatını Bekirağa Bölüğü'nde geçirmiştir. Bu hapis hayatından kurtulması ise eski askerlerinden birinin haberi alması üzerine olmuş ve Halil Bey, kimlik değiştirerek kaçmıştır. Hemen ardından da Anadolu'ya geçmiş ve Milli Mücadele'de yer alan önemli isimlerle görüşmelere başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa da görüşülen isimlerden bir tanesi olmuştur. Bu görüşmenin ardından Kafkasya'da ve Rusya'da faaliyet gösterip bu şekilde destek olmaya karar vermiştir. Gerçekten de Milli Mücadele'ye desteği Moskova ve Batum'daki faaliyetlerinde kendini göstermiştir. Ayrıca Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönme fikrinden caymasında da etkili olmuştur. Milli Mücadele için hassas bir dönemde bir ayrışmanın oldukça kötü sonuçlar doğuracağını anlamıştır⁴¹³.

Anadolu'da Milli Mücadelenin başlamasıyla birlikte Halil Bey, Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir ile buluşmuştur. “Şark Menzil ve Askerlik şubelerini teftişe Memur Binbaşı Kemal Bey” adıyla Erzurum'da Kazım Karabekir

⁴¹¹ Sorgun, **a.g.e.**, s.110.

⁴¹² Türkmen, **a.g.m.**, 2018, s.42.

⁴¹³ Martin, **a.g.m.**, s.80.

ile görüşmüştür. Erzurum'dan ayrılması 23 Eylül 1919 tarihinde olmuş ve Nahcivan üzerinden Azerbaycan'da mücadelesine başlamıştır⁴¹⁴.

Halil Bey, Moskova'da da önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de Enver Paşa ile Bolşeviklerin arasını bulma çabaları olmuştur. Halil Bey daha sonra da yeğeni Enver Paşa'nın yanında durarak onun Kafkas faaliyetlerine destek vermiştir⁴¹⁵.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Milli Mücadele'nin başlamasıyla Ankara Hükümeti kurulduğu zaman Halil Bey'e iyi nazarla bakılmamıştır. Bunun en önemli sebebi de Enver Paşa'ya olan yakınlığıdır. Bu nedenle Kafkasya'ya gitmek zorunda kalmıştır. Onun gibi İttihatçıların önde gelen isimleri de benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Küçük Talat Bey, yurt dışına çıkarılmış Nuri Paşa'nın ise Erzurum'da hapsedilmesine karar verilmiştir⁴¹⁶.

Ankara Hükümeti'nin İttihatçı komutanlara karşı böyle bir yol izlemesinde Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönme ihtimali etkili olmuştur. Özellikle 1921 yılı baharında bu söylemler büyük bir rahatsızlığa neden olmuştur. Siyasi ortam da bu gerginliği tetiklemiştir. Zira Londra barış görüşmeleri sırasında verilecek tavizlerin durumu pek çok kişiyi endişelendirmiştir. Böyle bir ortamda Ankara kendine bağlı subaylarla hareket etmek istemiştir. Bu doğrultuda Enver Paşa ile ilişkileri yüzünden şüphe çeken subaylar, Doğu Karadeniz şehirlerinde yoğunluk göstermişlerdi. Halil Bey de bu ortamda Trabzon'a ulaşmış olsa da ona ülkede kalmasının mümkün olmadığı kendisine iletilmiştir. Yine Yunan taarruzunun ciddi boyutlara ulaşması ve düşmanın Eskişehir ve Kütahya'yı alması da Ankara'yı alarma geçirmiştir. Enver Paşa destekçisi olan komutanların darbe yapacaklarına dair söylentiler de bu kişiler üzerindeki baskının artmasında etkin rol oynamıştır. Zira Yunan ilerleyişi devam ederken Enver Paşa'nın geri dönmesi, bazıları tarafından istenmiştir⁴¹⁷.

4.4. Karakteri ve Tarihteki Yeri

Önemli roller üstlenmiş bir kişi olan Halil Bey, pek çok açıdan hırçın bir karakter olarak değerlendirilmektedir. Önemli bir diğer özelliği ise karşılaştığı sorunları çözme biçimidir. Sonuç odaklı bir insan olduğu ve eylemlerinin sonuçlarını hemen görmek istediği için, olaylara daha şiddet odaklı yaklaştığını söylemek mümkündür.

Şiddet içerikli yaklaşımlarından biri de askerlere arkadan saldıran Kürtleri asmasıdır. İbreti âlem için cansız bedenlerin sergilenmesine izin vermiştir. Gece yapılan idamlar sabah köylerine dönen diğer köylüler tarafından görülmüştür. Korku

⁴¹⁴ Yurdakul, a.g.e., s.134.

⁴¹⁵ Arı İnan, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1997, ss.55-56.

⁴¹⁶ Kara, a.g.e., s.158.

⁴¹⁷ Benjamin C. Fortna, *Kuşçubaşı Eşref Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı*, Ed.: Neval Akbıyık, Timaş Yay., İstanbul 2017, s.389.

salmak için ve olayın yayılması için bu eylemi gerçekleştirmiştir. Olayı şu şekilde anlatmaktadır: “Bundan sonra asker arkadan vurulursa bütün köyleri yakarım...” Bunu yapmaktan üzüntü duymuştum. İmparatorluğun asırlarca ihmal ettiği bu insanlara acımamak elde değildi. Ama askeri de kurtarmak zorundaydım⁴¹⁸.”

Enver Paşa'nın bazı müdahaleleri de Halil Bey'in öne çıkmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda Çanakkale Cephesi'ndeki başarılarının ardından Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının koyulmasının engellenmesini göstermek mümkündür. Harp Mecmuasında Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafları ikinci ve dördüncü sayılarda küçük boyutlarda basılmıştır. Bu sıralarda Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın arasının kötü olduğu bilinmektedir. Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın zaferi tek başına sahiplenmesinin yanlış olduğu gerekçesiyle onun fotoğrafının Harp Mecmuanın dördüncü sayısında kapakta tam olarak yer almasına izin vermemiştir. Enver Paşa'nın emriyle bu fotoğrafın kaldırılması ve yerine Halil Bey'in fotoğrafının basılması dikkat çekicidir⁴¹⁹.

Muhelif olduğu II. Abdülhamid idaresiyle ilgili olarak takındığı tavır da Halil Bey'in düşünce biçimini anlamaya yardımcı olmaktadır. Onun için en kısa ve net çözüm bir saray darbesinin gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu düşüncesi doğrultusunda Merkezi Umumi'ye bir de teklif sunmuştur. Teklifte Sultan Abdülhamid'i nasıl vuracağını planını anlatmıştır. Bu plana göre, yanına 9. Fedai Bölüğünden bir kişiyi alacak ve İstanbul'a gitmek için de evleneceği bahanesini kullanacaktı. Uygun fırsat gelene kadar Beşiktaş'taki evinde saklanacaktı. Evi, Yıldız Sarayı'nın selamlık yolu üzerinde bulunuyordu. Selamlık resmi sırasında da sultan geçerken onu beş altı metreden vurarak öldürecekti. Bu suikastın ardından da İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyeti tekrar ilan edecekti. Planı doğrultusunda yanına alacağı kişiyi bile belirlemiştir. Mülazım Hilmi bu görevinde ona eşlik edecektir. Ancak sunduğu bu teklif, Cemiyet tarafından sultanın suikastının ülke içinde tehlike ve karışıklığa neden olacağı gerekçesiyle reddedilmiştir⁴²⁰. Buradan da inandıklarına ne kadar bağlı olduğu görülmektedir.

Ayrıca Halil Bey kendi ideolojisine çok bağlı bir kimseydi. Cemiyetin fikirlerinin hanedan içinde de yayılması için ona hanedana mensup bir hanımla evlenmesi için baskı kurulmuştur. Halil Bey ise düşman olarak gördüğü tarafla bir akrabalık bağı kurmayı doğru bulmamıştır. Bu nedenle de kendisine bu konuda daha fazla ısrar edilmesini engellemek için annesinin bulduğu bir kızla çok kısa süre içerisinde evlenmiştir⁴²¹.

Öte yandan İngiliz esirlerinin gözünde Halil Bey, eğitilmiş, eğitim düzeyine paralel olarak kibar bir Türk imajına sahipti. Mektuplarında nazik bir dil kullanması,

⁴¹⁸ Sorgun, **a.g.e.**, s.141.

⁴¹⁹ Solmaz, **a.g.e.**, s.49.

⁴²⁰ Sorgun, **a.g.e.**, ss.54-55.

⁴²¹ Sorgun, **a.g.e.**, ss.76-77.

General Townshend'in silahlarını ona idae etmesi ve Townshend'in köpeği Spot'un İngiltere'ye gönderilmesi ricasını gerçekleştirmesi, övgüye layık görülmüştür. Halil Bey, Türkler hakkında olumsuz yargı geliştirmiş olan Sandes için de modern bir Türk imajı oluşturmayı başarmıştır. Onu iyi Fransızca konuşan, iyi eğitilmiş ve her şeyiyle mükemmel bir esker olarak nitelemiştir⁴²².

Halil Bey hakkında Almanların kanaatleri de olumlu yönde olmuştur. Von Gleich Kut zaferinin kazanılmasında Halil Bey'in zekâsının ve rolünün büyük olduğunu aktarmaktadır. Buna göre başarılarına rağmen kibre kapılmayan Halil Bey, her zaman alçak gönüllü olmayı sürdürmüştür⁴²³.

Halil Bey hatıratında bir Rus yüzbaşı ile olan görüşmesinde kendisini nasıl tanımladıklarına yer vermektedir. Olayı şu şekilde aktarmaktadır:

“Sizin isminiz nedir?...» diye adımı öğrenmek istedi. Gözlerinin içine baktım, biraz durdum, yavaşça: ‘Halil...’ dedim... Rus Yüzbaşı bu defa daha çok hayretler içinde kaldı ve Rusça şunları söylemeye başladı: ‘Niula vimini... (Ele avuca sığmayan) Halil gelmiş te O’nun haberi yok... Abbasief mahvoldu...’ Yüzbaşının heyecanından karşıımızdaki Rus Kolordusu’nun kumandanının General Abbasief olduğunu öğrendim.... Yüzbaşığı, muhafaza altında bulunan çadırında istirahatata gönderdiğim vakit cephe haritalarının üzerine eğildim, kendi kendime gülüyordum⁴²⁴...”

Halil Bey ile ilgili anılardan biri de Atatürk’e yakın isimlerden biri olan Falih Rıfkı Atay tarafından anlatılmaktadır. Halil Bey’i Atatürk’ün sofrasında eşikle birlikte gördüğünü aktarmaktadır. Onu ittihaççıların fedailerinden biri olarak tanımlamıştır. Kılıç Ali’nin Halil Bey hakkında anlattığı bir hikâyeyi de burada yazmıştır. Bu hikâye Şemseddin Paşa’nın suikastını Halil Bey’in gerçekleştirmiş olması ile ilgilidir. Buna göre Halil Bey, o an Kılıç Ali ile birlikte olan Şemseddin Paşa’nın karşısına çıkıp onu tek kurşunla öldürmüştür. Şahit bırakmamak için Kılıç Ali’yi de öldürmesi gerektiğinden bahsetse de genç bir subay olması dolayısıyla ona kıyamadığı için onu bıraktığını ifade etmiştir⁴²⁵.

Halil Bey’in askeri yönünün siyasi yönüne kıyasla daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Çok çeşitli görevler üstlenmiş ve genellikle de bunlarda başarı göstermiştir. İstanbul Merkez Komutanlığı yapmış, Genelkurmay 3. Şube’de görev almıştır. Bunun yanı sıra çeşitli bölgelerde tümen komutanlıkları yapan Halil Bey’in engin bir tecrübeye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Birinci Dünya

⁴²² Elnura Azizova, “Karşıtların Birliği: Kütü’l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş Esirlerinin Kayıtlarında Türkler ve Almanlar”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C.23, S.3, Y.2019, s.1186.

⁴²³ Necmettin Alkan, “Almanların Gözünde Kutü’l Amare Savaşı ve Zaferi”, **Kütü’l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Hazırlayanlar: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul 2017, s.122.

⁴²⁴ Sorgun, **a.g.e.**, s.144.

⁴²⁵ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya 1**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999, ss.75-76

Savaşı içinde de oldukça etkin roller oynamıştır. Milli Mücadele dönemine gelindiğinde ilk olarak orduyla bağı kesilmiş (1920) sonra da emekli (1923) edilmiştir. Cumhuriyet döneminde daha sakin bir hayat yaşadığı görülen Halil Bey, 20 Ağustos 1957 tarihinde vefat etmiştir. İstanbul Yahya Efendi Mezarlığı'na gömülmüş olan Halil Bey, çok aktif bir yaşam sürmüştür. Kişiliği ile ilgili olarak İngiliz istihbarat belgelerinde şu cümlelere rastlanmaktadır: “Halil Bey: Enver Paşa'nın amcası ama ondan genç. 23 Ocak 1913'teki hükümet darbesinin müdahillerindendir. (...) Bir süreliğine İstanbul'un askeri yöneticiliğini yaptı. Sonrasında Aziz Ali El Mısırî'ye karşı entrikalarda büyük rol oynadı. Kafkasya'daki ordunun kumandanlığına atandı ve ordusu Mayıs 1915'te düşmana yenildi. Bu yenilgiden sonra 51. Tümen ile Mezopotamya'da görüldü. Hırslı, acımasız ve telaşlı biri. Fransızca'yı iyi konuşur ve Almanca'yı biraz bilir. Düz saçlı ve mavi gözlü. Bir Alman'a ya da aristokrat bir İskandinavlıya çok benzer⁴²⁶.”

⁴²⁶ Martin, **a.g.m.**, s.71.

V. BÖLÜM

ALİ İHSAN (SABİS) BEY

5. Ali İhsan Bey'in Hayatı

İstanbul'da 20 Ağustos 1882 tarihinde doğan Ali İhsan Bey'in babası, Cemal Bey bir kolağasıdır. Annesi ise Seher Hanım olup ebeveynleri de İstanbul doğumludur. Beşiktaş Askeri Rüştiyesinde okumuş, 1895 yılında Topçu Mektebi İdadisinde eğitimine devam etmiştir. 1901 yılında bu okulu bitirerek teğmen rütbesiyle diplomasını almıştır. Okulu birincilikle bitirmiştir. Eğitimine Erkân-ı Harbiye mektebinde devam etmiş ve 1904 yılında buradan da mezun olarak Erkân-ı Harp yüzbaşısı olmuştur. Yüzbaşı olduktan sonraki tayini Erzincan'daki 4. Ordu'ya çıkmıştır. Dersim Harekâtında müfreze komutanı olarak verdiği hizmetler sonrasında kolağası rütbesine yükselmiştir. 1907 yılında ise öğretmen olarak Edirne'ye gitmiş ve Mekteb-i Harbiye ve İstihkâm Tâbiyye ve Seferiye öğretmenliği yapmıştır⁴²⁷.

Ali İhsan Bey, Harp Akademisini 1904 senesinde bitirerek Kurmay yüzbaşı diploması almaya hak kazanmıştır. Harp Akademisi birinci sınıfta kırk üç kişi okuyan gruptan sadece 15 kişi kurmay olma hakkına kavuşmuştur. Üç senelik ders notlarına göre Ali İhsan Bey, İhsan Cihangir olarak birinci sırada yer almıştır. Aynı dönemdeki Mustafa Kemal (Atatürk) ise okulu beşincilikle bitirmiştir⁴²⁸.

Ali İhsan Bey 31 Mart Olayında İstanbul'a gelmiş olan Hareket Ordusu'na katılmış ve burada, Beyoğlu Merkez Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Eğitim için Almanya'ya gönderilecek öğrenciler arasında yapılan sınavda birinci olarak seçilmiştir. Böylece 1909 yılında Almanya'ya gitmiş ve yaklaşık iki yıl orada kalmıştır. 1911 yılında yurda dönerek Harp Akademisi'nde öğretmen yardımcılığı görevine getirilmiştir. Kurmay binbaşı olarak burada sonradan müdür olarak da hizmet vermiştir. 1912 yılında ise Ordu karargâhı 1. Şube müdürü olarak Çanakkale'de bulunmuştur. Balkan Savaşları patlak verdiğinde ise Çatalca ve Şarköy muharebelerinde kendisini göstermiştir⁴²⁹.

Balkan Savaşı, sırasında rütbesi kurmay binbaşısıdır. Karargâh subaylığı yapmış ve Edirne kurtarılmamışken Osmanlı birliklerinin Edirne – Kırklareli savunma hattında olmalarını uygun bulmamıştır. Ona göre bu hat, güneye doğru

⁴²⁷ İbrahim Özkan, "Ali İhsan (Sâbis) Paşa'nın Hayatı Etrafında Afyonkarahisar'da Oluşan Efsaneler", **VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu**, Y.2018, s.152.

⁴²⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s.91.

⁴²⁹ Zekeriya Türkmen, "Ali İhsan Bey", **İslâm Ansiklopedisi**, (TDV) C.35, Y.2008, s.346; Özkan, **a.g.m.**, s.152.

arazinin alçaldığı ve derelerin hattı dikey olarak kestiği bir yerdir. Lüleburgaz civarındaki hat ise sağ kanadı tehlikeye açık olduğu için uygun değildir⁴³⁰.

Balkan ittifakının Osmanlı Ordusu karşısında kısa sürede böyle bir zafer alması beklenmedik bir gelişme olmuştur. Büyük devletler de çatışmaların başlamasının hemen ardından Osmanlı'nın bu ittifakı hezimete uğratmasını çok daha mümkün görmüşlerdir⁴³¹. Balkan yenilgisinin sebeplerini açıklamada, Ali İhsan Bey'in görüşleri önemlidir. Ona göre ordu, beyin takımından ayrılmasının zararlarını çekmiştir. Zira 1910 senesindeki Yemen buhranı için ordunun muvazzaf kuvvetinin ciddi bir kısmı oraya gönderilmiştir. Pek çok etkili subay ve beyin gücü konumundaki Genelkurmay Başkanı, Balkan Savaşları çıktığında ordudan ayrı düşmüştür. Genelkurmaydan yoksun bir şekilde savaşa devam etmenin yanı sıra fedakâr subayların çoğunun Trablusgarp, Bingazi ve Yemen'de bulunması da ciddi sonuçlar doğurmuştur. Ali İhsan Bey, ülke içinde kalmış olan subayların siyasete ve iç meselelere daha çok önem verdiğini bu yüzden savaş hazırlıklarının eksik olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu kadar eksik olan bir ordunun başarı göstermesi daha şaşılabilecek bir husus olurdu⁴³².

Cesur kararlar alınabilmesi için, Ali İhsan Bey ve Mustafa Kemal gibi genç komutanlar bir tavsiyede bulunmuştur. Bu da tüm kuvvetin Trakya'da toplanmasıdır. Balkan Savaşı'na Rusya'nın da karışabileceği iddiasıyla doğu vilayetlerindeki kuvvetler orada kalmıştır. Ayrıca Musul, Irak ve Suriye'de bulunan kuvvetlerden yeteri kadar yararlanılmamıştır. Makedonya'ya daha çok kuvvet ayrılmıştır⁴³³.

Ayrıca Ali İhsan Bey Şarköy'deki ihraç hareketinin de eldeki talim görmeyen askerlerle yapılamayacağı fikrini savunanlardan biri olmuştur. Bu düşüncelerini de Enver Paşa'ya anlatmış ama kabul ettirememiştir. Öte yandan kolordu komutanının da bu tür askeri manevralardan anlamayan biri olduğunu ifade etmektedir⁴³⁴.

Balkan Savaşları kapsamında dikkat çeken bir husus da Ali İhsan Bey'in Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarmasında yaşanan hezimetin sorumlusu olarak Ali Fethi Bey'i ve Mustafa Kemal'i göstermesi olmuştur. Balkan Savaşındaki yenilgiyi ele aldığı küçük iki kitap (Balkan Savaşları'nda Neden Bozguna Uğradık? Ve Askeri Mağlubiyetlerimizin Esbabı) yazarak onları isim vermeden eleştirip taktik bilgisizliklerinden ötürü suçlamıştır. Bu iddiasını şu fikirlerle açıklamıştır: “Bolayır

⁴³⁰ Serdar Cem Sediroğlu, “I. Balkan Savaşı'nın Doğu Harekât Alanında Osmanlı Şark Ordusu'nun Harp Tarihi Bağlamında Analizi”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.9, S.17, Y.2019, s.622.

⁴³¹ Levent Yıkıcı, **İngiliz Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları (1912-1913)**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Gaziantep 2018, s.129.

⁴³² Hülya Toker, “Komutanlarının Kaleminden Balkan Savaşları Sürecinde Ordu-Siyaset İlişkisi Ve Bozguna Etkisine Yönelik Eleştiriler”, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, C.1, S.1, Y.2018, s.6.

⁴³³ Suat Zeyrek, **Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç Ve Dış Sebepleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.425.

⁴³⁴ Zeyrek, **a.g.e.**, ss.278-279.

Muharebesi'nde mühim bir taktik hatası muharebenin kaybedilmesine sebep olmuştur. Şarköy civarında karaya ihraç olunacak 10. Kolordu ile Bolayır'daki Kolordu o havalide düşman kuvvetlerine karşı ortak harekete ve taarruza memur olmuştu. 10. Kolordu'nun çıkarma hareketi 26 Kânunusani (8 Şubat 1913) günü sabahı başlayacaktı. İki fırkalı ordunun ihraç hareketinin en mükemmel vesaitle lâakal üç gün süreceği ve ancak dördüncü gün ileri harekete ibtidar edebileceği öteden beri malum ve mecrub bir ka'ide-i harbiyedir. Bolayır'daki kolordunun yalnız ilk günü düşman tespit ve işgal için taarruz etmesi ve badehu 10.Kolordu'nun ileri harekete hazır olmasını müteakip beraberce taarruz-u katiye ibtidar etmeleri lazım idi. İlk ihraç günü karaya çıkan kuvvet önden sonraki ihraç hareketini bizzat temin edebilirdi. Fakat bu yol sapmadı. Bolayır'daki Kolordu yalnız başına netice-i katiye istihsal etmek muzaffer olmak hevesine düştü. 10.Kolordu ile müştereken icra-i tesire intizar etmedi. Daha 26 Kânunusani'de işgal muharebesi tersine taarruz-u kat'i icra etti ve nihayet perişan oldu. Zaten bir taarruzu muvaffakiyetle icra için iktiza eden kıymet-i harbiyeden asker mahrum, erkân, ümera ve zabitan ise muharebe meydanından el birliğiyle iş görmek ve düşman karşısında fena muvafık tedbir ittihaz etmekten aciz olduğundan bu nevakıs adetle telafi etmeyince muvafık olmanın imkânı yok idi. Bu noktalar nazar-ı dikkate alınmadığından o külli vakti henüz 10. Kolordu'dan ancak iki tabur karaya ihraç edilmişken Bolayır Kolordusu yüzde elliye yakın zayıatla tekrar Bolayır hattına ricat etmiş idi⁴³⁵."

Erkân-ı Harbiye Mektebi içindeki Tabiye öğretmenliği görevine Aralık 1913 ile Mart 1914 tarihleri arasında devam etmiştir. Ordunun gençleştirilmesi çalışmaları doğrultusunda Enver Paşa, Ali İhsan Bey'i Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Birinci Şube müdürlüğüne atamıştır. 1914 senesinde ise yarbaylığa terfi etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte gönüllü Kafkas Cephesi içindeki III. Ordu Komutanlığı'na katılmıştır. Tortum Muharebeleri sonucunda Ruslar için oluşturulmuş olan genel ihtiyat kuvvetleri komutanlığını kısa bir süre yapmıştır. 1915 yılında yine 12. Kolordu komutan vekilliği ve 9. Kolordu komutanlığı görevlerini de ifa etmiştir. Doğu cephesinde elde ettiği başarılar onu albay rütbesine taşımış ve 30 Ocak 1916 tarihinde VI. Ordu'ya bağlı 13. Kolordu komutanlığı görevini üstlenmiştir⁴³⁶.

5.1. Irak Cephesi'ne Kadarki Faaliyetleri

Ali İhsan Bey, Osmanlı Devleti'nin bir savaşa girmesine karşı çıkan bir tutum sergilemiştir. İstihbarat Müdürü Kazım Karabekir ve Hafız Hakkı ile birlikte bir savaşa girmenin ne kadar zararlı olabileceğine ilişkin rapor yazmışlardır. Bu rapor, Başkumandan Vekiline takdim edilmiştir. Ali İhsan Bey raporunda orduyla ilgili şu

⁴³⁵ Mithat Atabay, "Balkan Savaşları'nda Bolayır Muharebesi Ve Şarköy Çıkarmasının Askeri Boyuttan Siyasi Boyuta Taşınması", **Uluslararası Balkan Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu**, Çanakkale 2016, s.216.

⁴³⁶ Türkmen, **a.g.m.**, 2008, s.347; Özkan, **a.g.m.**, s.153.

değerlendirmeye yer vermektedir: “Türkiye, Balkan Harbi'nde düçar olduğu zayıfatı telafiye vakit bulamadan bu seferberliği yaptığından pek çok ihtiyaç olan zebûnudur. Bu sebeple ordularımız, bugün bir sevkulceyş taarruzu, bhusus kış seferi icra edecek halde değildirler. Çıplaklık, menzil noksanı derhal vahim tesirlerini gösterecek ve ordularımız harpten ziyade, dizanteri, tifüs, kolera gibi marazlardan bitecektir. Almanya ile demiryolu muvasalasını açılmadıkça uzun bir harbe devam etmek imkansızdır. İlkbahara kadar bu vaziyetlerin ıslahı mümkündür. Hükümetimizin şimdi fiilen harbe müdahale etmesi, gerek umumi; heyet için ve gerek kendi kuvvetini muhafaza için fayda değil, bilakis maraz getirecektir. Raporun bundan sonraki kısmında tarafımızdan yapılması istenilen Odesa'ya ve Kafkasya'ya asker çıkarma hareketlerinin tehlikelerini, Karadeniz'deki Rus filosu imha edilmedikçe bu hareketlere devamın mümkün olamayacağını ve karadan taarruzun da açlık ve sefalet doğuracağını izah ettikten sonra pek fazla ehemmiyet verilen Mısır'a karşı taarruz meselesine geçerek Bu hususta da şu mütalaayı arz eyledim: ‘Süveyş Kanalı'nda bir müddet münakaleyi durdursak bile az zamanda kanal müdafaasının Hint ve Japon askerleriyle takviyesi daima mümkündür. Kanalda bir kaç günlük iz'aç yapmak için harbe girmek ve bu yüzden bütün sahillerimizde uyanık beklemek, her türlü deniz muvasalesini kestirmek, Üçüncü Ordumuzu güç şartlar içinde muharebelere sokmak hiç bir surette münasip değildir. Bizim için harbe girmek kararını vermezden evvel tahakkuk etmesi zaruri iki mühim şart vardır: Biri Almanya ile doğru yolun açılması, diğeri Karadeniz'de üstünlüğün teminidir⁴³⁷.”

Amiral Souchon'un Karadeniz'de talim yapması olayında, 20 Eylül 1914 tarihinde Enver Paşa Bandırma ve Edirne civarını teftiş için gitmiştir. O sıralarda Ali İhsan Bey Harekât-ı Harbiye Şubesi Müdürü olduğundan bu seyahate katılmış, İstanbul'dan Plevne Vapuruyla ayrılmışlardır⁴³⁸.

Ayrıca 1914 yılı için hazırlanan seferberlik planıyla ilgili de Ali İhsan Bey, Umum Karargâhın İstanbul dışında ve gizli bir şekilde çalışması gerektiğini savunmuştur. Hava akınları tehdidinin yanı sıra, kesintisiz ve sükûnet içinde çalışmaların sürdürülmesi için bu noktayı önemli bulmaktadır. Casusların bilgi akışı sağlamalarını engellemek için de gizliliği gerekli görmüştür. Bu fikirlerini kabul ettirememesiyle ilgili hatıratında şöyle söylemektedir: “1914 (1330) senesi seferliğine ait talimatın Başkumandanlık karargâhına ait kısmında Karargâhı Umumi'nin mümkün olduğu müddetçe İstanbul'da kalacağı tasrih edilmişti. Gerek bu sebeple ve gerek Başkumandan Vekilinin bir kaç hafta evvel Naciye Sultan'la yeni evlenmiş bulunması hasebiyle Umumi Karargâhı'n İstanbul'dan başka bir yere nakli lazım geldiğini kimseye kabul ettiremedik⁴³⁹.”

⁴³⁷ Sabis, a.g.e., ss.72-73.

⁴³⁸ Sabis, a.g.e., s.61

⁴³⁹ Sabis, a.g.e., s.125.

1914 yılı sonlarında ikinci Ordu Kurmay Başkanlığına tayin edilmiştir. Ali İhsan Bey bu görevini, Karargâhı Umumideki Şube Müdürlüğündeki görevine nazaran daha şerefli, sorumluluk alabileceği ve zevkli bir iş olarak görmüştür. Oradan önce bu görevi üstlenen kişi Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa olmuştur. Cemal Paşa'nın Kanal Cephesine tayin edilmesiyle bu göreve Ali İhsan Bey getirilmiştir⁴⁴⁰. Bu görevini ifa ederken Ali İhsan Bey'in sıcak savaş yapmadığını söylemek mümkündür. İkinci Ordu düşman karşısına çıkmamıştır. Müdafaa ya da gözetleme gibi sorumluluklar yüklenmemiştir. Bu sıralarda Ali İhsan Bey ve talim terbiye manevralarıyla ilgilenmiştir⁴⁴¹.

III. Orduda şiddetli tifüs salgın haberi, Mahmut Kamil Paşa'ya ulaştığında, bu zat İstanbul'dan hareket etmeden önce, Ali İhsan Bey'e onunla birlikte Kafkas Cephesine gitmek isteyip istemeyeceğini sormuştur. Bu teklifi hemen kabul eden Ali İhsan Bey, daha hareketli bir cephe olarak gördüğü Kafkaslarda Ruslarla çarpışmak istemiştir. Bunu cazibeli bir görev olarak düşünmüştür⁴⁴².

III. Ordu Kumandanı olan Mahmut Kamil Paşa, Ali İhsan Bey'in durumu için Enver Paşa'ya danışmıştır. Enver Paşa Ali İhsan Bey'in de götürülmesine izin vermiş ancak onun III. Orduya kurmay başkanı yapılamayacağını yazmıştır. Zira Almanlarla yapılan ikili anlaşmalar sonucunda ordu kumandanının Türk olması halinde kurmay başkanının Alman olması, ordu komutanı Alman olursa da kurmay başkanının Türk olması kararlaştırılmıştır. Almanlar itiraz edeceğinden bu göreve Ali İhsan Bey getirilmesi mümkün olmasa da Mahmut Kamil Paşa'ya onu uygun bir görevde kullanması için izin vermiştir. Bu duruma hayli içerleyen Ali İhsan Bey: "Mahmut Kamil Paşa, işin bu cihetini İstanbul'dayken bana söylemedi; söylemiş olsaydı, meçhul bir hizmet hulyasıyla, mevcut vazifemi bırakmazdım." demiştir⁴⁴³.

Gönüllü olarak gittiği bu cepheye kendisi için verilen görev, 11. Kolordu Komutan Vekilliği olmuştur. 17 Haziran 1915 tarihinde ise daha sonra 52. Tüme dönüşecek olan Birinci Kuvve-i Seferiye Komutanlığına getirilmiştir. 6 Kasım 1915'te ise 9. Kolordu Komutanlığı görevi yapmıştır. Daha sonra 13. Kolordu Komutanlığını üstlenmesi için Irak'a gönderilmesine karar verilmiştir⁴⁴⁴.

5.2. Irak Cephesine Atanması Ve Faaliyetleri

İngiltere'nin Irak coğrafyasına yönelmesi ve burada yeni bir cephenin açılmasıyla birlikte, orayı savunma ihtiyacı doğmuştur. Başlarda düzenli ve İngilizlere karşı koyacak bir ordu bölgede bulunmamıştır. Yönetim, aşiret kuvvetleri

⁴⁴⁰ Sabis, **a.g.e.**, s.320.

⁴⁴¹ Sabis, **a.g.e.**, ss.323-324.

⁴⁴² Sabis, **a.g.e.**, s.354.

⁴⁴³ Sabis, **a.g.e.**, s.355.

⁴⁴⁴ Hülya Toker, Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay Ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009, s.233.

ve mücahitlerin burayı savunmada yeterli geleceğini düşünmüştür. Bu nedenle de gereken özen gösterilmemiş, hatta buradan başka cephelere kuvvetler kaydırılmıştır. Cephe açıldığında Irak ve Havalisi Kumandanı Cavit Paşa ve Ali İhsan Bey gibi isimler kararın yanlışlığını savunmuştur⁴⁴⁵.

Ali İhsan Bey'in Musul'a yolculuğu oldukça sıkıntılı gerçekleşmiştir. 9 Ocak 1916 tarihinde iki yaveriyle Hıms – Muş – Bitlis yolundan at üzerinde geçmiştir. Karla mücadele ederek 27 Ocak 1916 tarihinde Cizre üzerinden Musul'a ulaşmıştır. Nurettin Bey'den bu cepheyle ilgili bilgi alırken görev yaptığı Kafkas Cephesindeki durumla ilgili de Nurettin Bey'i bilgilendirmiştir. Kelek adı verilen bir salla üç gün süren yolculukla Bağdat'a varmışlardır. Ali İhsan Bey, 30 Ocak 1916 tarihinde Goltz Paşa ile görüşerek 13. Kolordu komutanlığı görevini resmen üzerine almıştır⁴⁴⁶.

Ali İhsan Bey, burada Halil Bey'in emrine girmiştir. Halil Bey ile aralarının bozuk olduğunu söylemek mümkündür. Kafkas Cephesi'nde de onun emrinde çalışmış olması ve onun burada emrinde olan birlikleri başka yerlere çekmek suretiyle kuvvetini kasten azalttığını düşünmesi bunu tetiklemiştir. Ona göre Halil Bey, ince meselelerin adamı değildir. Bunun yanı sıra Ali İhsan Bey'in komutanlığının sert olduğunu söylemek mümkündür. 7 Şubat 1916 tarihinde kolordusuna yayınladığı ilk günlük emri, itaatsizlik, korkaklık ve tembellik gibi durumların affı olmayacağına ve şiddetli cezalarla karşı karşıya gelebileceklerine ilişkin olmuştur. Kafkas Cephesi'nde verdiği cezalar Irak'ta duyulmuştur. Kafkas Cephesi'nde, emri altındaki tabur komutanı olan bir binbaşının korkaklık etmesini gerekçe olarak göstererek diğer subaylara da ibret olması için onların önünde kurşunlatmıştır. Aynı gerekçeyle bir tabur komutanı daha kurşunlanınca cezalandırırken acımasız davranabileceğini de kanıtlamıştır⁴⁴⁷.

Ali İhsan Bey, Irak Cephesi'nde 13. Kolordu Kumandanlığı görevi icra ettiği dönemde, ocak ayının ilk zamanları, İngiliz destek kuvvetlerinin başarısızlık haberleri yayılmıştır. Ayrıca kuşatma koşullarının daha da ağırlaşmış olması nedeniyle General Townshend ve askerleri, büyük bir ümitsizlik içine düşmüştür. Yakıtın tükenmesi sorunu karşısında bulunan çözüm, dükkân kapıları ve kanepelerin yakacak olarak kullanılması olmuştur. İngiliz general 26 Ocakta askerlerinin moralini yükseltmek ve kuşatmanın son bulacağına dair umutları canlı tutmak için seksen dört güne yetecek yiyeceklerinin ve hayvanlarının olduğunu açıklamıştır.

⁴⁴⁵ Osman Akandere, "Kutü'l Amare'de Esir Alınan İngiliz Ordusundaki Hintli Müslüman Askerlerin Durumu", **Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, s.55.

⁴⁴⁶ Sezen Karabulut, "Kutü'l Amare Kuşatmasında Ali İhsan (Sabis)", **Kutü'l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Hazırlayanlar: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul 2017, s.146.

⁴⁴⁷ Mehmet Fatih Baş, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Generalleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, ss.89-90.

Ayrıca Rusların Erzurum'a girdiklerini müjdeleyerek bu kuşatmanın çok yakında biteceğini düşündüğünü söylemiştir⁴⁴⁸.

Ali İhsan Bey'in Irak Cephesi'ndeki en ilgi çekici başarısı, Sabis mevziisinde, İngiliz General Aylmer'in komutasındaki taarruzu durdurması olmuştur. 8 Mart 1916 tarihinde kuşatma altındaki Townshend ve askerlerinin kurtarılması için başlatılan bu taarruza, karşı bir taarruzla karşılık verilmiş ve İngilizler 9 Mart 1916 tarihinde geri çekilmiştir. Bu yenilginin kuşatma altında olan Kut'ül Amare'de de duyulması, sıkışıp kalmış olan İngiliz General Townshend'in dayanacak güçlerinin kalmadığını, İngiliz Irak Kuvvetleri Komutanlığına bildirmesine neden olmuştur. Daha fazla tutunamayacağını açıklayan Townshend, en geç 7 Nisan 1916 tarihine kadar kurtarılmaları gerektiğini yazmıştır. İngiltere'nin Sabis'te yaşadığı başarısızlık, General Aylmer'in 13 Nisan 1916 tarihinde Dicle Kolordusu Komutanlığı görevinden alınmasına da sebep olmuştur. Onun yerine General George Gorringe atanmıştır⁴⁴⁹.

Sabis Muharebesinde Osmanlı kuvvetlerinin zayiatı 268 şehit 962 yaralı olarak kayıtlara geçmiştir. Mart 1916'da ise Zemzir Muharebesi gerçekleşmiştir. Sabis zaferinin etkisiyle İngilizler coşkuyla püskürtülmüştür. Bu yenilgiyle İngilizler, kuşatma altındaki Genel Townshend ve askerlerine gerekli erzakı gönderememiştir. Erzak gönderilebilmesi için farklı yöntemler denenmiştir. Uçak ve gemi ile erzak yollamaya çalışılmışsa da bu erzaklar Türklerin eline geçmiştir. Gıda temininin gerçekleştirilememesi, Townshend'in teslim müzakerelerine başlamasında birinci dereceden önem taşımıştır⁴⁵⁰. İngilizlerin Zemzir Tepelerinden püskürtüldüğü Zemzir Muharebeleri, önemli bir başarı olmuştur. Bu başarıyı tebrik için Goltz Paşa, bizzat kendisi kolordunun karargâhına gelmiştir. Düşmanın topçu ateşi açmasıyla Ali İhsan Bey, Goltz Paşa'ya başka bir yöne gitmelerini tavsiye etmiştir. Ancak bu tavsiyesi Goltz Paşa tarafından ciddiye alınmamıştır. Bu tarihte hasta ve yaşlı olan komutana savaşta ölmek fikri cazip gelmiş olmalıdır⁴⁵¹.

Bu noktada Ali İhsan Bey'in kırılganlığına da yer vermemiz gerekmektedir. Kırıldığı hususların başında, başarılarının yeterince takdir görmemesi yer almıştır. Kendisi bir yükselme yaşamamıştır. Sabis Muharebelerindeki başarılar, tamamen Halil Bey'e mal edilmiştir. Bunun sebebini, Halil Bey'in Enver Paşa'nın amcası olması olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle Goltz Paşa'nın ölümünden sonra komutayı Halil Bey'in devralması için Kut'un tesliminden sonrasının uygun olacağını belirtmiştir. Ali İhsan Bey, VI. Ordu Erkân-ı Harp Başkanı olan Kazım

⁴⁴⁸ Hadiye Yılmaz, "İngiliz Askerlerin Hatıralarında Kut'ül Ammare Kuşatması", **Unutulan Zafer Kutü'l Ammare, 100. Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu**, 2016, ss.11-12.

⁴⁴⁹ Yılmaz, **a.g.m.**, s.18.

⁴⁵⁰ **Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993, s.55.

⁴⁵¹ S. Karabulut, **a.g.e.**, s.154.

Karabekir'in çabalarının da bir sonucu olarak Goltz Paşa'dan gümüş liyakat ve imtiyaz madalyası almıştır⁴⁵².

Sabis Muharebesindeki başarısı, gümüş liyakat ve imtiyaz madalyası ve altın liyakat madalyası ile ödüllendirilerek Ali İhsan Bey'in kırgınlığı geçirilmeye çalışılmıştır. Kut'ül Amare'nin düşmesinde ve İngiliz askerlerinin esir alınmasında 13. Kolordu ve Ali İhsan Bey'in rolü büyüktür. Bu zafer gerek Türk gerekse dünya tarihi için son derece önemli olmuştur. Yenilmez gözüyle bakılan İngiltere'ye ikinci darbe böylelikle vurulmuştur. Sonrasında yönünü İran harekâtına çevirmiş olan Ali İhsan Bey, Rusları püskürtmesi ve Hamedan'ın güvenliğini sağlamasıyla mirliwa rütbesine yükselmiştir⁴⁵³.

İngiliz uçakları, kuşatmadaki birliklerine yardım göndermek için çaba göstermişlerdir. 16 Nisan 1916 tarihinde un dolu çuvallarını kuşatma birliklerine yollamaya çalışsa da Türk makineli tüfekleri ateş açarak uçakların daha yüksekte uçmasına neden olmuştur. Un çuvallarının hedefine ulaştığını söylemek zordu. Biri 103. Alay 3. Tabur siperlerine düşünce Türk ordusu unlardan ekmek yapıp yemiştir. Un çuvalları gelişigüzel atıldığı için pek çoğu Türk siperlerine düşmüştür. Bu da moral ve iase olarak Osmanlı kuvvetlerine olumlu etki yapmıştır⁴⁵⁴.

Kuşatma altındaki birliklerin biraz daha direnmelerini sağlayacak son proje olarak Julnar ortaya çıkmıştır. General Sir Percy Lake, bu teşebbüsüne "Son Ümit" demeyi tercih etmiştir. Julnar vapuruyla erzak gönderilmesini sağlamak General Townshend'in bir talebidir. Zira uçaklardan gıda maddesi almak mümkün olmamıştır. Çektiği telgrafta vapurla kendisine erzak yetiştirilmesini istemiştir. General Townshend'in bu isteğinin yerine getirebilmesi için en hızlı vapurlardan olan Julnar seçilmiştir. Erzakla donatılan bu vapurun kaptanı Yüzbaşı Freman olmuştur. Kendisi kraliyet donanmasındandır. Onun yanına bölgeyi bilen ve yerel lisana hâkim olan Yüzbaşı Cowley görevlendirilmiştir. Cowley'i Dicle güzergâhındaki Arap kabileleri tanıyor ve seviyorlardı⁴⁵⁵.

Julnar Vapuru hızlı olmasının yanı sıra aşırı sessiz olmasıyla da öne çıkmıştır. 13 Nisan 1916 tarihinde bu vapura, kuşatma altındaki birliklere iki ay kadar yetecek kadar erzak yüklenmiştir. Vapurun mevzilere ulaşması aşamasında hassas davranılmış olsa da Osmanlı birliklerinin vapuru fark etmesi uzun sürmemiştir. Halil Bey, 13. ve 18. Kolordunun sahra toplarıyla Julnar'a ateş açmasını emretmiştir. Bu vapurun hedefine ulaşması demek, kuşatmanın da uzaması anlamına gelmektedir. Osmanlı kuvvetlerinin açmış olduğu yoğun ateş sonucunda geminin kaptanı ölmüştür. Bu kargaşa halinin yarattığı etkiyle vapur karaya oturmuştur. Osmanlı

⁴⁵² S. Karabulut, **a.g.e.**, s.153.

⁴⁵³ Türkmen, **a.g.m.**, 2008, s.347; M. Ertuğ Yavuz, "Kut'ül Amare ve Yozgat'taki İngiliz Esirler", **III. Uluslararası Bozok Sempozyumu**, Yozgat 2018, s.890.

⁴⁵⁴ S. Karabulut, **a.g.e.**, s.155.

⁴⁵⁵ Binbaşı Mehmet Emin Bey, **a.g.e.**, s.399.

birlikleri vapura, sağlam olarak el koymuştur. İngilizler vapurun düşman eline geçmesi ihtimaline karşı önlem almışlardı. Ancak önlem olan halat ve fitillerin vapurun pervanesine dolanması nedeniyle havaya uçurma işlemi gerçekleşmemiştir⁴⁵⁶.

Julnar Vapurunun Osmanlı'nın eline geçmesinden sonra Townshend bir mektupla bazı teklifler yapmıştır. Teklifi kabul edilirse Julnar'ın içindeki erzakla ona gönderilmesini istemiştir. Ancak o erzaka Osmanlı kuvvetlerinin de ihtiyacı olduğunu bilmeyerek bu teklifi gerçekleştirmiştir. Bu durumu Mehmet Emin Bey şöyle anlatmaktadır: “Mektubun bu paragrafı, hepimiz elimizde olmadan güldürmüştü. Kuşatılan kuvvetlerin kumandanı, kendisini aç bırakan kuvvetin de tok karınlı olmadığını elbette bilmiyordu. Halil Bey'in ilk mektubuna yazdığı cevabnamade yer alarak böyle bir talepte bulunuyordu. Hâlbuki hakikat böyle değildi. Kuşatma ordusu da onun kadar olmasa bile herhalde Julnar'ın az bulunur sofrasına biraz fazlaca muhtaçtı. Üç günden beri, bu kıymetli düşman hediyesiyle gıda ihtiyacını gidermeye dalmış ve ihtimal ki onu bitirmişti bile⁴⁵⁷.”

Kuşatma hattının yarmak suretiyle geçmesi planlanan Julnar Vapuru 24-25 gecesı harekete başlamıştır. General Townshend bu harekâtı ve Julnar Vapurunun akıbetini, karargâh binasının çatısından gözlemlemeye çalışmıştır. Ancak vapur Makasis geçidine kadar geldiğinde burada gerçekleşen top ve tüfek seslerini duymuştur. Townshend son ümidini de böylece yitirmiştir⁴⁵⁸.

Julnar Gemisi'nin harekete geçmesi ise Dicle Nehri üzerinden olmuştur. Batı'ya doğru ilerleyerek Türk mevzilerini geçerek yardım yetiştirme görevini üstlenmiştir. Bu geminin varlığını, Ali İhsan Bey'e haber veren Beyt-i İsa'daki Türk karargâhı olmuştur. Ali İhsan Bey gemiyi karşılamak için yedekte olan makineli tüfek bölüğünden bir takımı da Dicle kenarına sevk etmiştir. Nehrin iki tarafı da böylece geminin geçişini engellemek üzere hazır hale getirilmiştir. Şartlar oldukça çetindir. Ali İhsan Bey'in ayakları ayakkabı giyemeyecek kadar şişmiştir. Julnar harekâtını ayağında terlikleriyle yönetmiştir. Nehrin kavis çizerek ilerliyor olması nedeniyle, Julnar ağır ve dikkatli ilerlemek durumundaydı. Osmanlı birliklerinin top atışları, vapurun bordasından sekmesine neden olduğu için Türk birliklerine de zarar vermiştir. Ali İhsan Bey, sahra topunun başındayken saldırıyı etkin bir şekilde yönetmiştir⁴⁵⁹.

Ali İhsan Bey, düşman gemisini ele geçirmek için 13. Kolordu kumandanı olarak gerçekleştirdiği harekâtı, 24 Nisan 1916 tarihinde Makasis'ten yazmış olduğu telgrafta şu cümlelerle anlatmaktadır: “Medhi'de Altıncı Ordu Kumandanlığı Vekâletine Bir düşman ganbotunun Felahiye mevziini garba doğru geçerek tekmîl

⁴⁵⁶ Karabulut, **a.g.e.**, ss.50-51.

⁴⁵⁷ Binbaşı Mehmet Emin Bey, **a.g.e.**, s.408.

⁴⁵⁸ Townshend, **a.g.e.**, s.566.

⁴⁵⁹ S. Karabulut, **a.g.e.**, ss.155-156.

sür'atle yürümekde olduğuna dâir sâ. 9'da telefonla vâki' olan teblîg-i sâmilere üzerine hemen Karâr-gâh Muhâfız Takımını Makasis Kalesi yanına sevk etdim. Bir serî' âteşli sahrâ topu getirdim. İkinci Fırkanın ihtiyâtda bulunan taburlarından bir mikdâr askerle bir topu Remile civarına koydurdum. Kût'dan çıkan mültecîlere âteş için geceleyin Makasis garbına koydurduğum makineli tüfenk takımını keyfiyyetden haber-dâr etdim ve kendim de der-akab Makasis Geçidi'ne gitdim ve oradan henüz geçmekte olan Yedinci Âlâyın geçidini tevkif etdim ve her iki sâhilde bulunan askere gelecek olan düşman ganbotuna âteş etmeleri için emir verdim. Kendim de makineli tüfenk takımının yanına giderek orada kazdığım bir çukura girdim. Sâ. 9.55 sonrada düşman ganbotunun İkinci Fırka sol cenahından geçtiğini haber aldım. Sâ. 10.15 sonrada İkinci Fırkadan koydurduğum askerle topçu düşman ganbotuna âteş etdilerse de bu ganbot topçu âteşiyle mukabele ederek kurtulub geçti. Nihâyet sâ. 11 sonrada Makasis'e yaklaştı. Tekmîl askere şiddetli bir âteş açdırarak yarım sâati mütecâviz devâm eden âteşte kurşunlar ekseriyyetle gemiye isâbet etmekle berâber bir sahildeki askerin atdığı kurşunlar dîger sâhildekileri de müteessir ediyordu. Düşmanganbotu bu şiddetli âteş arasında yoluna devâm etdi. Nihâyet yangın zuhur ederek ve geminin idâresi şiddetli âteş altında kapudanın telef olması muhtemel olduğundan gemi sığa oturarak teslîme mecbûr oldu. Âteş o kadar kızgın idi ki ganbotun durduğu ve fener çektiği görülmesine rağmen âteş kesdirmek bidâyeten mümkün olmadı. Birçok bağrışma ve düdük çalma netîcesinde âteşi kesdirdim. Geç gelmiş olan serî' âteşli top biraz uzakda kalmış olduğundan hemen bu topu geminin durduğu sâhil kenârına getirdim ve kendim de oraya giderek ganbot mürettebâtına İngilizce teslîm olmalarını bağırtırdım. Bütün şahturlar karşı sâhilde kalmış ve şahturcular kaçmış olduğundan bir türlü gemiye gitmek kabil olmuyordu. Motor dahi meydânda yok idi. Düşman gemisine seslendik ise de ânlarda da sandal olmadığı anlaşıldı. Nihâyet küreksiz ve idâre edecek adamı olmayan bir şahturu ele geçirerek bir zâbit ile birkaç nefer bindirib suyun akıntısından bil-istifâde gemiye gönderdim. İkinci kapudanla 12 nefer tâifeyi teslîm alıp sâhile getirtirdim. Geminin ismi Culna'dır. Ölen Birinci Kapudanın ismi Kos(?). Tâifeden dördü yaralanmıştır. Mürettebâtına tatyîb-i hâtır için ba'zı sözler söyledim ve nâmûslarına mürâcaat ederek gemide âteşin söndürülmesi için muâvenet istedim. Bir dânesini me'mûr etdiler. Karâr-gâh Muhâfız Takımını mezkûr İngilizlerle gemiye gönderdim ve yangının itfâsına ve mevcûd eşyânın muhâfazasına me'mûr etdim. Dîger üserâyı alarak karâr-gâha avdet etdim. Mürettebâtın eşyâ-yı husûsiyyelerini kendilerine vermeği va'd etdim. Geminin hamûlesi undur. Maa-hazâ yarın muhârebe olmaz ise bi-z-zât girib tedkikat icrâ' edeceğim. Geminin şimdiki hâlde Kolordu Muhâfız Takımının muhâfaza-i müsellahası altında olduğu ma'rûzdur⁴⁶⁰."

⁴⁶⁰ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, ss.138-139.

Julnar Vapurunun fenerlerini söndürerek Felahiye'den Kut'a doğru ilerlediği haberleri alındığında ilk akla gelenler, erzak getirilmesi ya da İngiliz General Townshend'in kaçırılmaya çalışılacağı olmuştur. Ali İhsan Bey topçuları Makasis civarına yönlendirerek vapurun batırılması emrini vermiştir. Ayrıca Makasis'e makineli tüfek ve piyade takımı gönderilmiştir. Düşman gemisinin teslim alındığı haberini Halil Bey'e bildiren Ali İhsan Bey ona "İsmini ne koyacaksınız?" diye sormuştur⁴⁶¹.

Vapur, amacını yerine getiremeyerek durmak zorunda kalınca, 13. Kolordu kumandanı Ali İhsan Bey sahile yaklaşp vapurun teslim edilmesini istemiştir. Bu talep cevapsız kalırken kuma oturmuş olan vapura bir şahtura birkaç nefer bindirilmiş ve oraya gönderilmiştir. Vapura giren nefer süvarinin vurulup ölmüş olduğunu görmüştür. 14 kişilik mürettebat (dördü yaralı) baş makinist ve Yüzbaşı Cowley esir alınmıştır. "Kendi Gelen" adını alan vapur, Makasis önüne çekilmiştir. Bu yöntemin de başarısızlıkla sonuçlandığını gören Townshend, erzakı kaybetmenin öfkesiyle vapuru ve Osmanlı kuvvetlerini toplarının hedefi haline getirmiştir. Bu girişim Osmanlı'ya bir şehit ve iki yaralıya mal olup vapura bir zarar gelmemiştir⁴⁶².

Kut'ül Amare zaferinin kazanılmasına yakın yoğunluk gösteren Türk – İran sınırındaki hareketlilik, Ali İhsan Bey'in görevlendirilmesinde etkili olmuştur. Zira Ruslar, Hanikin önlerine kadar gelmiş ve Bağdat'ı tehdit eder olmuştur. İran'a gönderilmesi kararlaştırılan 13. Kolordunun ilk aşamadaki görevi de Rusları Kirmanşah'a püskürtmektir⁴⁶³. Albay Ali İhsan Bey'in 13. Kolordu Komutanı olarak emrinde "2. Ve 6. Tümenler ile Müstakil Süvari Tugayı, Süleymaniye Grubu ve Musul Grubu bulunmuştur⁴⁶⁴."

Kirmanşah, Bağdat'ın güvenliği ve Afganistan'a ulaşma noktasında önemli bir yerdedir. 1916 yılı başlarında, İngilizlerin Kut'ül Amare'deki durumları parlak görünmemiştir. Bu nedenle İngiltere'ye yardım ulaştırılması için Rusya General Baratof komutasındaki birliklerini 22 Şubat 1916 tarihinde Kirmanşah yakınlarına göndermiştir. Kirmanşah'ın kaybı Rus tehlikelerine karşı önlem almayı gerektirmiştir. İran'da kapsamlı bir harekâtın düzenlenmesine karar verilmiştir. Almanların da katılımıyla bir kuvvet oluşturulması kararlaştırılmıştır. Burada Ali İhsan Bey önemli başarılar kazanmıştır. Ancak İran harekâtında gerekli Alman desteğinin alınamaması, bölgedeki hükümetin ve aşiretlerin istenen desteği sağlamaması, bazı yerlerde İngilizlerin parasal yardımından dolayı Osmanlı aleyhinde faaliyetlerin görülmesi, olumsuz durumlara sahne olmuştur. Bolşevik ihtilali ile Rusların savaştan çekilmesi,

⁴⁶¹ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, s.136.

⁴⁶² Binbaşı Mehmet Emin Bey, **a.g.e.**, ss.403-404.

⁴⁶³ Levent Ünal, "Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi Ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C.1, S.45, Y.2020, s.52.

⁴⁶⁴ Avcı, **a.g.e.**, s.9.

Osmanlı Devleti'nin İran üzerinde kontrol sağlamasında etkili olmuştur. Ancak bu kazanımlardan Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla vazgeçilmiştir⁴⁶⁵.

İran harekâtı kapsamında Kirmanşah'ta kalmayı ve orayı tahkim etmeyi isteyen Ali İhsan Bey'i buna yönelten sebep, kendi askerlerinin yorgun oluşu ve Rusların İran'a yeni birlikler gönderdiği yolundaki haberlerdir. Almanlar ise buna katılmayarak ileri harekâta devam edilmesi için baskı yapmıştır. Bu nedenle Enver Paşa, Ali İhsan Bey'e taarruz emri vermiştir. Hamedan'a doğru ilerlemesi için baskı görünce 5 Ağustos 1916 tarihinde ilerlemeye başlamıştır. Askerlerinin yorgunluğu ve sayısal olarak az olması nedeniyle yapacağı Hamedan taarruzu için, İran aşiretlerinin desteğini almayı isteyerek onları cihada katılmaları için çağırmıştır. Kolordusu ve bağlı birlikleri, 10 Ağustos 1916 tarihinde Hamedan'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Bu sırada Musul Grubu, 17 Temmuz 1916 tarihinde Revandiz'e taarruza geçmiştir. Hamedan zaferinden sonra ilerleyişe ara verilerek buraya kolordu yerleşmiştir. Bölgedeki Rus kuvvetlerin kuzeye doğru sürülmesi için de Bicar ve Devletabad çevrelerinde Ruslarla çarpışmalar yaşanmıştır⁴⁶⁶. Ali İhsan Bey Hamedan'dayken İran'ın kurtuluşuna ilişkin bir beyanname yayımlamıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nin İran ile siyasette ortak hareket edilmesinin temini için müzakerelerin başlatılması gerektiği açıklanmıştır⁴⁶⁷.

Ali İhsan Bey'in komutasında olan 13. Kolordunun İran seferi için tahsis edilmiş olan kamyonlar, sevkiyat ihtiyaçlarının karşılanmasında yeterli değildir. Bu nedenle Ali İhsan Bey, "Halil Bey'den 15 yük otomobili veya kamyon istemek zorunda kalmıştır." Bu talep haklı ve gerekli olsa da yeteri kadar araç bulunmadığı için, talebin yerine getirilmesi de mümkün olmamıştır. Ali İhsan Bey'in bir makam otomobili bile olmadığından, Hanikin'e kadar at üstünde yolculuk etmiştir. Daha sonrasında emrine bir araba ve şoför ayarlanabilmiştir. Ali İhsan Bey, İran harekâtı boyunca, iase sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır⁴⁶⁸. Öyle ki Hanikin'de Rusları geri çekilmeye mecbur etseler de iase sıkıntıları nedeniyle düşmanın gerektiği gibi takip edilmesi gerçekleşmemiştir. Ruslar, geri çekilirken Osmanlı birliklerini zor durumda bırakabilmek adına, geçtikleri yerlerdeki tarlaları yakmak suretiyle etrafa zarar vermiştir. 10 Haziran 1916 tarihinde Halil Bey, Kasrışirin'e gelmiş ve kendisine verilen Kirmanşah'ın ele geçirilmesi emrini, 13. Kolorduya iletmiştir. Erzak konusu Kirmanşah ileri harekâtı noktasında çok sıkıntılı olmuştur. Rusların yakmadığı az sayıdaki tarladan yararlanmak yoluna gidilmiştir. Bu da ilerlemeyi etkilemiştir⁴⁶⁹.

⁴⁶⁵ Bolat, **a.g.m.**, ss.1073-1074.

⁴⁶⁶ Ünal, **a.g.m.**, s.54.

⁴⁶⁷ BOA, HR.SYS., 2339, 112, M-21-10-1916.

⁴⁶⁸ Halit Baş, "Birinci Dünya Savaşı'nda XIII. Kolordunun İran Harekâtı ve Menzil Hizmetleri", **İRTAD**, S.3, Y.2019, s.38.

⁴⁶⁹ Baş, **a.g.m.**, 2019, s.40.

Savaşın başından beri düşünülen İran harekâtında, önemli ölçüde Alman etkisi hâkimdir. İngilizler, savaşta petrol ihtiyacını İran'dan karşılarken insan için Hindistan sömürgelerini kullanmıştır. Halil Bey, İran planında Alman etkisinden söz ederken bazı Avrupalı yazarlara göre durum tersidir. Buna göre İran hamlesi, Enver Paşa'ya aittir ve Almanlar bu harekâttan vazgeçilmesi için çaba göstermiştir. 3 Haziran 1916 tarihinde Hanikin'de Ruslar durdurulmuş, 1 Temmuz 1916 tarihinde Kirmanşah'ın batısındaki çarpışmalar Osmanlı zaferiyle sonuçlanmıştır. 17 Temmuz 1916 tarihinde Musul Grubu'nun gerçekleştirdiği taarruzla Rus birlikleri Revandiz'den atılmıştır. Ali İhsan Bey, kuvvetleriyle 5 Ağustos 1916 tarihinde Ruslarla çetin muharebelere girmiştir. Ruslar Hamedan'dan uzaklaştırmayı başaran Ali İhsan Bey ve birliği 16 Ağustos 1916 tarihinde halkın da coşkulu gösterileri arasında Hamedan'a girmiştir. Kazvin ve Tahran üzerine yürürken gerçekleşen çarpışmalar sırasında Kut'ül Amare'nin düşmüş olduğu haberi gelmiştir. Bu durum, İran'daki birlikleri tehlikeye attığı için buradaki birlikler, aldıkları emirle geri çekilip tekrar Irak cephesi içinde yer almıştır⁴⁷⁰.

İran'daki aşiretler, Irak Cephesi'nde olduğu gibi, İngilizler tarafından kışkırtılmaya, çeşitli yöntemlerle elde edilmeye çalışılmıştır. Serdar Muktedir bunlardan bir tanesi olmuştur. Kirmanşah ve Süleymaniye hududu arasında yaşayan bu kişi, Sincabi Aşiret reislerindendi. İngiliz baskısını yoğun olarak üstünde hissetmiş ve Osmanlı'ya ilticaya karar vermiştir. Ayrıca İran'daki düşmanlarını etkisiz hale getirmek için VI. Ordudan yardım istemiştir. Bu yardım isteğinin reddedilmesi halinde Osmanlı Devleti'nin bir misafiri olmaktan mutlu olacağını yazmıştır. Ayrıca düşmanı olan aşiretlerle savaşma noktasında da istekli görünmüştür. Ancak Ali İhsan Paşa onun yararlı olacağına inanmamış olacak ki, Muktedir'i İstanbul'a gönderme kararı almıştır⁴⁷¹.

Ali İhsan Bey, 13. Kolordu Komutanı olarak iki yıla yakın çalışmıştır. En büyük başarısı Sabis Muharebeleri olmuştur. 9 – 10 Mart 1916 tarihindeki muharebenin önemi çok büyüktür. Zira Kut'ül Amare'nin düşmesinde Julnar olayıyla birlikte etkin bir rol oynamıştır. Bu başarıya istinaden Ali İhsan Bey, kendi soyadını Sabis olarak seçmiştir. Zaferden sonra, 1916 Haziranında, Ali İhsan Paşa, İran harekâtını gerçekleştirmiştir. Rusları yenmiş ve Hamedan'a kadar olan toprakların güvenliğini sağlamıştır. İngiltere ve Rusya'nın ikili saldırısına uğramış ve İstanbul dahi 13. Kolordu'nun artık bittiğini düşünmüşken o kolordusunu kurtarmayı bilmiştir. Bu savaşlardaki başarıları, ona haklı bir şöhretin kapılarını aralamıştır⁴⁷².

Ahmet İzzet Paşa, İran hareketine dair değerlendirmesinde, Ali İhsan Bey'in iyi bir yönetici olduğunu ve askeri meziyetlerini gösterdiğini belirtmekle birlikte, ortaya çıkan pürüzler için genel karargahın kararlarını göstermiştir. Bu harekate Ali

⁴⁷⁰ Kösoğlu, **a.g.e.**, s.359.

⁴⁷¹ Avcı, **a.g.e.**, ss.18-19.

⁴⁷² Özkan, **a.g.m.**, s.153.

İhsan Bey de karşı çıkmıştır. Yapılan stratejik hatalar genel karargahın suçudur ve VI. Ordunun maddi ve fikri kuvvetten yoksun bırakılmış olmasının Irak'ta çok zor durumlar yarattığını yazmıştır. Bunun nedenlerini ise kendi cümleleriyle şöyle açıklamaktadır: “Enver Paşa'nın dimağında bu karar için, hak etmeden sahip olduğu Edirne Fatihî unvanına bir cihangirlik lakabını, Doğu Fatihliği şerefini eklemek düşünce ve hırsından başka bir düşünce tasavvur etmek abestir. Fakat ittifak manzumemizin düzenleyicisi olanlar, yani Almanlarca böyle bir tedbiri desteklemek neye yorulabilir⁴⁷³” Görülüyor ki o dönem isimleri alınan yanlış kararları Enver Paşa'ya, onun hırsına ve Alman çıkarlarına bağlamaktadır.

11 Mart 1917 tarihinde Bağdat düşmüştür. Bu durum, Osmanlı yöneticilerini ve yöre halkını çok etkilemiştir. O dönemde çok zor şartlara rağmen cephe savunulmaya çalışılmıştır. Ancak durum o kadar kötüydü ki, başarısızlığa kaçınılmaz gözle bakılmıştır. Açlık, Irak'ta yaşanan en büyük sorunlardan biri olmuştur ve ordunun gücünü sömürmüştür. Ayrıca ordunun ciddi bir lojistik takviye yetersizliği yaşadığı da belirtilmiştir. Ekonomik zorlukların bir eksisi olarak iâşe temininde ciddi sıkıntılar görülmüştür. İâşe temininin zorlaşmasında, kötü yıllar, zor iklim şartları ve uzak mesafeler etkili olmuştur. Orduya gerekli olan erzak da Torosların aşıl原因aması nedeniyle ulaştırılamamıştır. Almanya'nın desteği de kısıtlı subay ve teçhizat takviyesiyle sınırlı kalmıştır⁴⁷⁴.

Ali İhsan Bey, VI. Ordu komutanı olmadan önce 10 Ekim 1917 tarihinde Kafkas Cephesi'ne gönderilmiştir. Burada 4. Kolordu Komutanı olarak çalışmıştır. Irak Cephesine geri gelmesi 30 Haziran 1918 tarihinde olmuş ve savaşın sonuna kadar da burada görev yapmıştır. 1 Eylül 1918'de Musul'a gitmiş ve görevine başlamıştır. Osmanlı Devleti, bu dönemde oldukça güç durumlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi de imzalanmış ve Ali İhsan Bey, Musul'u İngiltere'ye karşı müdafaa etmeye devam etmiştir. Onun çabalarıyla Mondros imzalandığında Musul'un elimizde kalması sağlanmıştır. Mütarekenin imzalanmasından bir süre sonra VI. Ordunun lağvedilmesiyle Ali İhsan Paşa da İstanbul'a çağırılmıştır⁴⁷⁵. Mütareke imzalanmadan önce, Ali İhsan Bey'in faaliyetleri ve başarıları, hükümet tarafından 9 Ekim 1918 tarihinde imtiyaz madalyasına layık görülmüştür⁴⁷⁶.

Savaşın sonlarına doğru, milis adı verilen bölge kuvvetleri oluşturulmuş ve teşkilatlandırılmıştır. Süleymaniye Milis Teşkilatı 19 Eylül 1918 tarihinde Şeyh Mahmud'a verilen görevle kurulmuştur. Burada amaç Şeyh Mahmud idaresinde ahalinin ve aşiretlerinin silahlı bir savunma kuvveti hazırlamalarıdır. Bu şekilde

⁴⁷³ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, 2017, ss.233-234.

⁴⁷⁴ Türkmen, **a.g.e.**, 2016, s.17.

⁴⁷⁵ Özkan, **a.g.m.**, s.153.

⁴⁷⁶ BOA, İ..DUİT., 158, 105, H-03-01-1337.

Süleymaniye ve çevresinde İngilizlere karşı bir savunma gücü oluşturulmaya çalışılmıştır⁴⁷⁷.

Osmanlı birlikleri, 7 Mayıs 1918 tarihinde Kerkük'ü terk etmiştir. İngilizler, Kerkük'ü önce işgal ettiyse de Süleymaniye bölgesindeki Kürtlerin düşmanlık göstermesi nedeniyle güvenlik endişesi taşıyarak burayı boşaltmıştır. Böylece 25 Mayıs 1918 tarihinde VI. Ordu, Kerkük'ü geri almıştır. Iraktaki güç dengeleri bu kadar hassas ve değişken durumdayken Halil Bey, yeni kurulmuş olan Şark Orduları Grubu Komutanlığına atanmıştır. Onun yerine ise VI. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa olmuştur. Ordu komutanı olarak Ali İhsan Bey, İngiliz birliklerinin Musul önlerinde durdurmayı başarmıştır⁴⁷⁸.

5.3. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması ve Irak Cephesi'nin Kapanması

Savaş, Osmanlı Devleti için bir çıkmaza girdiğinde, Kut'ül Amare'de esir alınan ve İstanbul Heybeliada'da tutuklu olan General Townshend ile görüşen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, ondan arabuluculuk rolü oynamasını istemiştir. Townshend, 18 Ekim 1918 tarihinde İngiliz Filo Komutanı Amiral Calthorpe ile görüşerek Osmanlı Devleti'nin mütareke isteğini iletmıştır. 23 Ekim 1918 tarihinde mütareke şartlarının görüşülmesi için Osmanlı Devleti'nden temsilci göndermesi istenmiştir. Osmanlı heyeti, 27 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'nda görüşmeler başlatılmıştır. 31 Ekim 1918 tarihinde de mütareke imzalanarak yürürlüğe girmiştir⁴⁷⁹.

Mütareke şartları gereği, 31 Ekim 1918 tarihiyle birlikte VI. Ordu olduğu yerde kalmıştır. Durdukları hat, Rakka, Miyadin, Telafer, Dibeke, Çemçema ve Süleymaniye üzerindedir. İngiliz kuvvetlerinin durdukları hat ise El- Hazar, Gayyare, Altıncöprü, Kerkük, Hanikin üzerindedir. Musul vilayetlerinin büyük kısmının hâlâ Osmanlı Devleti'nin elinde olduğu görülmektedir. Ateşkese rağmen İngiltere'nin durmaya niyeti olmamıştır. İngilizlerin Musul'u işgalde ne kadar kararlı oldukları sonraki faaliyetlerinde de açıkça görülmektedir⁴⁸⁰.

Mondros'un imzalandığı tarihte, kötü bir tesadüf olarak İngilizler Musul civarında önemli bir başarı kazanmıştır. Bu zafer, VI. Orduyu kötü bir şekilde etkilemiştir. İngiliz komutan bu zaferden de faydalanmak isteyerek Musul'u ele geçirme arzusu taşımıştır. Ateşkes imzalandığı için ilerlemeleri uygun değildi ve Ali İhsan Bey bu konuda diretmiştir. Bu doğrultuda yapılan tartışmalar hayli uzamış ve

⁴⁷⁷ Avcı, a.g.e., s.19.

⁴⁷⁸ Baş, a.g.e., s.16.

⁴⁷⁹ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı Ve Sonrasında Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Y.2007, ss.655-656.

⁴⁸⁰ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.24, Y.1999, ss.491-492.

Ali İhsan Bey, General Marshall ve Amiral Calthorpe ile uğraşmak durumunda kalmıştır⁴⁸¹.

Mondros Ateşkes Antlaşması, ilerleyen süreçte onlarca kez ihlal edilmiştir. Bu ihlallerin ilk adımı ise Musul'da atılmıştır. Ateşkes yapıldığında İngiliz birlikleri, Musul - Kerkük'ün 60 kilometre kadar güneyinde kalmıştır. Ali İhsan Bey, İngilizlerin Musul'a girmesine engel olmak için Irak'ta bulunan İngiliz General Marshall'a iki ordu arasında tarafsız bölge oluşturulması teklifini sunmuştur. Bölgede düzenin sağlanması noktasında Osmanlı Devleti'nin yeteri kadar asker bıraktığını da bildirmiştir. Ancak bu bilgilendirmeler işe yaramamıştır⁴⁸².

Musul'u teslim etmeyen Osmanlı komutanı Ali İhsan Bey, İngiliz yetkililerini oldukça rahatsız etmiştir. Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması için Allenby, Osmanlı Harbiye ve Hariciye Nazırlarını çağırılmıştır. İngiliz komutana sorun çıkaran Ali İhsan Bey hakkında gerekenlerin yapılması, VI. Ordunun terhis edilmesi ve silahların toplanıp İngilizlere teslim edilmesi gibi taleplerde bulunmuştur. Bu talepler Mondros hükümlerini aşmıştır. Ayrıca Ermenilerin evlerine dönmesinin sağlanması ve Konya'nın doğusunda yer alan Osmanlı demiryolları ve telefon-telgraf hatlarının idaresinin Mısır Sefer Gücü'ne devredilmesi de istekleri arasında yer almıştır. Faaliyetlerinden memnun olmadığı memurların görevlerine son verilmesini ve yeni memur atamalarında onayının alınmasını da istemiştir. Kamu düzenini bozma suçu işleyenleri, hapse attırabilme yetkisini de kendinde toplamak isteyen Allenby'nin şartları, oldukça ağırdır. Ancak sadrazam yenik bir devlet olarak direniş göstermenin yararsız olacağını düşünmüştür. Bu isteklere olumsuz cevap talebinde bulunan subayların görevlerine bir şekilde son verilmiştir. Sadrazamın bu pasif tavrına karşılık "Harbiye Nezareti, vilayetlerdeki kolordulara, Müttefiklerin istemlerine öz olarak değil de, biçim olarak uyulması doğrultusunda emirler gönderdi. Bu kolordular, işgale direniş gösteren yerel milis güçlerine silah ile mühimmat sağlayacak; ancak, bunu Müttefiklerden saklayacaktı. Müttefikleri hoşnut kılmak üzere mevcut kolordular ya da ordular ismen terhis edilecek; ancak bunlar, kendilerine yeni isimler verilmek suretiyle varlıklarını sürdürecekti"⁴⁸³.

Ali İhsan Bey, İngilizlere mütarekeye uyulması uyarılarını yaparken görüşme için zemin de aramıştır. Ancak General Marshall, mütarekenin 7. ve 16. maddelerini öne sürerek Musul'u işgal edebileceğini ve Ali İhsan Paşa'nın birliklerini teslim etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ali İhsan Bey ise yedinci maddenin uygulanması için

⁴⁸¹ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, 2017, s.38.

⁴⁸² Hüner Tuncer, **Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Sonu**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2016, s.147.

⁴⁸³ Tuncer, **a.g.e.**, s.148.

bir durum olmadığını ve Irak sınırının diplomatik olarak belirlenmesi gerektiğini mektubunda yazmıştır. Ayrıca birliklerini teslim etmeyeceğini de belirtmiştir⁴⁸⁴.

Ali İhsan Bey'in Musul'da direnmeye karar vermiş olması dolayısıyla İngilizler, Arap aşiretlerini kışkırtmış ve Musul'un batısında kalan Telafer erzak depolarının yağmalanmasına neden olmuştur. Konuyla alakalı gereken tedbirler alınmaya çalışırken İngilizler 7. maddeyi uygulamaya sokmak için ahaliye zulüm yapıldığı iddiasını gündeme getirmiştir. Bu gerekçelerle Ali İhsan Bey'den şehri teslim etmesi istenmiştir. Ali İhsan Bey'in bu teklifi geri çevirmesiyle de General Cassel işgal emrini 1 Kasım 1918 tarihinde vermiştir. Bu sırada Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Ahmet İzzet Paşa, İngiliz işgal orduları başkumandanı Amiral Galthorpe'tan bir ultimatoma almıştır. Ultimatoma üzerine Ali İhsan Bey, Musul'un boşaltılması ve ordunun İngilizlerin belirleyeceği hatta kadar çekilmesi gerektiği, emrini almıştır. Bu doğrultuda Ali İhsan Bey ordusunu Nusaybin'e çekmiştir. Böylece Musul İngiliz işgaline uğramıştır. Öte yandan Ali İhsan Bey, emir üzerine ordunun terhis edilmesiyle ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bağdatlı ve Musullu 2142 kadar erin terhis edildiğini de bu doğrultuda Harbiye Nezaretine bildirmiştir⁴⁸⁵. Musul'un İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra, 7 Kasım 1918 tarihinde Ali İhsan Bey VI. Ordu Kumandanı olarak görevine devam etmesine ilişkin emir almıştır⁴⁸⁶. İngilizlerin onu görevinden aldırması birkaç ay sonra gerçekleşmiştir.

Musul – Kerkük bölgesi, İngilizler için büyük bir öneme sahiptir. Petrol unsurunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Orta Asya ile irtibatının kesilmesi için de bölge önem taşımıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıf kalması İngiltere'nin işine gelmiştir. Bunun için de politikalarını uygulamalarının önünde engel olarak görülen Osmanlı idarecileri görevden uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Ali İhsan Bey de uzaklaştırılması gereken ve tehdit olarak algılanan komutanlardandır⁴⁸⁷. Ali İhsan Bey'den kurtulmak için İstanbul'a ciddi baskı yapmaya başlamışlardı. 7 Şubat 1919 tarihinde hükümet, bir İngiliz ultimatoma daha aldı. Bu Ali İhsan Bey'in görevden alınması ve VI. Ordunun lağvedilerek silah ve cephanelerin teslimiyle ilgili olmuştur. Baskılar sonucunda Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, Ali İhsan Bey'e yerine vekil atadıktan sonra İstanbul'a gelmesini bildirmiştir. Ali İhsan Bey, nezarete bir telgraf çekerek tutuklanma ihtimalinden duyduğu çekinceleri yazmıştır. Düşündüğü gibi de olmuş, 2 Mart 1919 tarihinde Haydarpaşa'da trenden inmesiyle tutuklanması bir olmuştur. Malta'ya sürülen Ali İhsan Bey Irak Cephesi'ndeki çeşitli

⁴⁸⁴ **Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993, s.57.

⁴⁸⁵ Türkmen, **a.g.e.**, 2008, s.347; Kemal, **a.g.m.**, s.657.

⁴⁸⁶ BOA, BEO., 4541, 340547, H-02-02-1337.

⁴⁸⁷ Haluk Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti Ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)", **Belleten**, C.74, S.271, Y.2010, s.827.

başarılarına karşın Musul ve Kerkük'ün işgaline karşı koymadan oraları İngilizlere terk ettiği için eleştirilmiştir⁴⁸⁸.

İskenderun'un ve Musul'un işgal edilmesiyle ilgili Yarbey Halit Bey'in Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği rapor, Mustafa Kemal'in Ali İhsan Bey'i eleştirilerinin hedefi yapmıştır. Ali İhsan Bey'in ihmalinin Musul'un kaybına neden olduğu değerlendirmesi bu noktada önemli olmuştur⁴⁸⁹. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konuya ilişkin değerlendirmeleri, Nutuk'ta şu şekilde geçmektedir: “*Ali İhsan Paşa'nın tabiat ve ahlakı hakkında Erkanıharbiyesi Reisi olup istifaya mecburiyet hisseden Kaymakam Halit Bey'in (daha sonra Kastamonu Mebusu olmuştur) Batı Cephesi Kumandanlığı'na verdiği 20 Kanunusani [Ocak] 1922 tarihli resmi bir raporunun bazı fıkralarını aynen arz edeceğim. Halit Bey, Harbi Umumi'de, Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile beraber bulunmuştu. Bahsettiğim raporda şu cümleler vardır: ' Kumandanım Ali İhsan Paşa Hazretleri'nin geldiği günden beri ast kumandanların izzetinefsini ve vazife şevkini kırarak muameleler yapması ve cereyan eden haberleşmelerden anlaşılmış olacağı üzere, Cephe'ye karşı astlara hissettirecek derecede makul olmayan bir haberleşme kapısı açması, benlik kokusu hissedilen görüş yarışına girişmesi, kainatın takdir ve hürmet ettiği cephe karargahının nüfuzunu azaltmak istediğini ima eder bir hareket hattı takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve üzdü. Muamelelerini imkân nispetinde düzeltmeye çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim. Ahlakında yerleşmiş eşsiz olma arzusu, şöhret hırsı, aşırı kıskançlık, son derece bir bencillik saikiyle baş olmak istediği, muamelelerinden ve ast kumandanlar yanındaki nifakçı sözlerinden anlaşılıyordu. 11. Fırka Kumandanı... istifamı işittikten sonra bana gizlice şifahen 'Ali İhsan Paşa'nın Malta'da iken kurtuluşu için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve alenen İngiliz mandasını kabul için saatlerce kendi önünde beyanatta ve münakaşalarda bulunduğunu' söyledi. Bu ifadeyi, Paşa'nın hareket hattı bakımından dikkat çekici buldum... Astlardan gelen bazı evrakı Cephe'ye, Cephe'den geleni astlara aynen tebliğ ederek karşılıklı itimat hislerini zedeleyen hareket tarzı da ayrıca dikkat çekicidir. Mesela, Şeyhelvan dağının kaybı hakkındaki haberleşmelerin aynen 5. Kolordu'ya ve 5. Kolordu'dan yazılan bazı raporların aynen Cephe'ye yazılması gibi. Buna rağmen söz konusu hadisenin mesuliyetini 5. Kolordu Kumandanı'na yüklemesi ve ondan Cephe'ye şikâyetinde bulunması, amirlik hasletiyle bağdaşmaz⁴⁹⁰. ”*

5.4. Malta Sürgünü ve Sonraki Faaliyetleri

Ali İhsan Bey 2 Mart 1919 tarihinde Haydarpaş'ya vardığı zaman İngiliz gizli servisi tarafından tutuklanmıştır. Tutuklanma şekli ve sonradan görmüş olduğu

⁴⁸⁸ Türkmen, a.g.e., 2008, s.347.

⁴⁸⁹ Kemal, a.g.m., ss.660-661.

⁴⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kaynak Yay., Ankara 2015, ss.508-509.

muamele de nezaketten yoksundur⁴⁹¹. Ali İhsan Bey'in tutukluluğu bir ay kadar sürmüştür. Bu süreçte Arapyan Han'da kalmış ve Malta'ya gönderilecek ilk kafileden iki ay kadar önce gönderilmiştir. 29 Mart 1919 tarihinde adaya ulaşmıştır. Ali İhsan Bey, tutuklanan ilk ordu komutanı olmuştur. Ondan sonra daha pek çok komutan Malta'ya sürgüne gönderilmiştir⁴⁹².

Malta'daki iki yıla yakın süren sürgün hayatından kurtuluşu, Kara Kemal Bey'in organize etmiş olduğu kaçış planıyla gerçekleşmiştir. 6 Eylül 1921 tarihinde Tricotti vapuruna on altı kişilik üç grup şeklinde binmişlerdir. Ali İhsan Bey ilk grup arasında yer almıştır. Kaçış rotası, Mesina karşısındaki küçük bir kasaba, Napoli, Roma ve Kuşadası şeklinde olmuştur. Yurda 25 Eylül 1921 tarihinde ulaşan Ali İhsan Bey⁴⁹³ Milli Mücadele'de yer almak için Mustafa Kemal Paşa ile iletişime geçmiştir. Söke'den telgraf çekmesiyle birlikte Ankara'ya davet edilmiştir. Ankara'da da Batı Cephesi 1. Ordu Kumandanlığına 7 Ekim 1921 tarihinde atanmıştır. Kendisinden kıdemsiz olan İsmet Paşa'nın emrinde olmak hoşuna gitmemiştir. Sivrihisar'daki komutanlığa gitmiş ve 1.Ordu karargâhının teşkili ve Bolvadin'e sevk işleriyle ilgilenmiştir. Bu sırada İsmet Paşa ile 1. Ordunun alacağı subaylar konusunda anlaşmazlık yaşamıştır. Bunun üzerine Bolvadin'e geçmiş ve yeni bir ordu kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa 1. Orduyu teftişinde oluşturulan birlikten ve diğer faaliyetlerden memnun olduğunu belirtse de İsmet Paşa ve Ali İhsan Bey arasındaki anlaşmazlıklar bitmemiştir. Bu anlaşmazlıkların yaşanmasındaki en önemli etken de İsmet Paşa'nın emrinde çalışmanın Ali İhsan Bey'in zoruna gitmesi olmuştur. Başına buyruk hareketleri ve askerlikle bağdaşmayan davranışlarının temelinde bu vardır. Rahatsızlığa sebep olması yüzünden Büyük Taarruz öncesi İsmet Paşa'nın talebiyle görevinden alınmıştır. 28 Haziran 1922 tarihinde genç sayılabilecek bir yaşta (41) da emekli edilmiştir⁴⁹⁴.

Ali İhsan Bey, Fransızca, Almanca ve İngilizce dillerine hâkim bir subaydı. Kültürlü olduğu bilinen Sabis, ayrıca harp tarihine de özel bir ilgi göstermiştir. Askerlik üzerine çeşitli yazılar yazmıştır. Buna karşın Birinci Dünya Savaşı başlarında, Birinci Kuvve-i Seferiye Komutanlığını üstlenenene kadar, pasif görevler yerine getirmiştir⁴⁹⁵.

Ali İhsan Bey, Ayşe Hanım ile evlenmişti ve iki erkek evladı olmuştur. Büyük savaflara katılmış tecrübeli bir komutandır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve sonunda da Milli Mücadele etkin katılım sağlamış sayılı isimlerden biridir. Çok zor şartlarda savaşmanın ne demek olduğunu yakından bilmiş bir isimdir. Önüne çıkan fırsatları en iyi şekilde değerlendirmeye çalışarak her durumda yeteneklerini

⁴⁹¹ Ahmet Tetik, "Malta'dan Esir Mektupları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.20, S.58, Y.2004, s.86.

⁴⁹² Tetik, **a.g.m.**, 2004, s.88.

⁴⁹³ Tetik, **a.g.m.**, 2004, ss.89-90.

⁴⁹⁴ Türkmen, **a.g.m.**, 2008, s.348.

⁴⁹⁵ Mehmet Fatih Baş, **a.g.e.**, s.89.

geliştirmek için çaba harcamıştır. Ali İhsan Bey kendini farklı alanlarda geliştirmekten hoşnut olan bir kimsedir. Bu dolu hayatı 9 Aralık 1957 tarihinde son bulmuş ve yetmiş beş yaşındayken vefat etmiştir. İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'nda yatmaktadır⁴⁹⁶.

Ali İhsan Bey erken emekli edilmişse de askerlik hayatı içinde pek çok nişan ve madalya almaya hak kazanmıştır. Bu nişanların dereceleri farklılık göstermektedir. Başarıları bunlardan da anlaşılmaktadır⁴⁹⁷. Öte yandan Ali İhsan Bey'in çevresi tarafından çok sevilen bir kişi olmadığı anlaşılmaktadır. Burada onun geçimsiz tavırlarının olduğundan bahsetmek mümkündür. Ali Fuat Cebesoy da bu konuda, kendisinin ve Mustafa Kemal'in okulda Ali İhsan Bey'le yakın bir dostluk kuramadığını yazmaktadır⁴⁹⁸.

⁴⁹⁶ Özkan, **a.g.m.**, s.153.

⁴⁹⁷ Toker, Aslan, **a.g.e.**, s.234.

⁴⁹⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s.54.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı içinde dikkat çeken ve önemli gelişmelerin yaşandığı cephelerden biri de Irak Cephesi olmuştur. Irak çevresi gerek stratejik bir noktada yer alması gerekse petrol kaynakları bakımından zengin olması dolayısıyla çatışmanın kaçınılmaz olduğu yerlerden biri olmuştur. İngiltere'nin bu bölgeyi kendi kaderine bırakması hayal bile edilmezdi. Bu nedenle Osmanlı Devleti henüz tarafsızırken bile bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için çalışmalarına başlamıştır. Savaş ilanı ile birlikte 6 Kasım 1914 tarihinde Basra Körfezi Fav civarına çıkarma yapmıştır. Irak Cephesi'ndeki ilk aşama belirgin bir İngiliz üstünlüğüyle geçmiştir. İngiliz kuvvetleri hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bölgede etkili bir askeri birliğin olmaması İngilizlerin ciddi bir dirençle karşılaşmadan ilerlemesine olanak tanımıştır.

Irak'ta İngiliz birliklerini ilk karşılayan Cavit Paşa olmuştur. Ancak yeterli kuvvetin bulunmaması ve aşiretlerden istenilen desteğin alınamaması gibi nedenlerden ötürü yenilgiye uğramıştır. Cavit Paşa hakkında doyurucu bilgilere ulaşılamamış olması araştırmanın önemli bir sınırlılığı olmuştur. İleride yapılacak çalışmalar için bu isim önemli olacaktır. Büyük umutlarla onun yerine gönderilen isim Süleyman Askeri ise çetecilik faaliyetlerinde önemli bir isimdir. Batı Trakya'da olduğu gibi burada da başarılı olacağına inanmıştır. Buradaki yenilgisinin en temel sebebi de düzenli orduya gerek olmadığını düşünmesi olmuştur. Hayalci bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Süleyman Askeri Bey, gururlu ve cesur bir asker olsa da özellikle de Irak'ta mevcut durumu yerinde değerlendirememiştir. Başarı gösterdiği I. Rota Muharebesinin bir keşif taarruzu olduğunu kabul etmemiş ve zayıf gördüğü İngilizlerin işini bitirmek için Şuayyibe taarruzunu başlatarak ağır bir yenilgi almıştır.

Onun ardından bölgeye gönderilmiş olan Albay Nurettin Bey de yerel kuvvetlerden yararlanma yoluna gitmiştir. Ancak Süleyman Askeri Bey ile ayrıldıkları nokta, Albay Nurettin Bey'in bu kuvvetleri eğitmeye gördeği önem olmuştur. Albay Nurettin Bey yalnızca birlik toplamakla yetinmemiş onlara çeki düzen vermek için de çok uğraşmıştır. Öte yandan Irak'ta savaştığı süre boyunca daha stratejik davrandığını söylemek mümkündür. Taktiksel olarak geri çekilmek ve İngilizleri istediği yere çekip orada bir muharebe gerçekleştirmek önemli başarılarından birini oluşturmuştur. İngilizlerle çarpışmak için seçtiği yerin Selman-î Pak olması da psikolojiyi de iyi kullandığını göstermiştir. Mizaç olarak sonuç odaklı bir insan olan Albay Nurettin Bey'in bu tez canlılığı kuşatmanın çabuk bitmesi için taarruzlar düzenlemesine ve asker kaybetmesine neden olmuştur. İngilizleri kuşatmaya alan komutan olarak Albay Nurettin Bey'in Kut'ül Amare zaferindeki etkisi büyüktür. Goltz Paşa'nın altında çalışmış olsa da fiili idarenin onda olması nedeniyle başarı da başarısızlık da onun eseri olmuştur.

Goltz Paşa Irak Cephe'sindeki dengeleri bakımından önemli bir konumda yer almıştır. Albay Nurettin ve Halil Bey'in amiri olmuştur. Ancak faaliyetlerine bakıldığında daha çok İran Cephesi'yle ilgilendiği, orada Alman nüfuzunu tatbik

etmeye çalıştığı görülmektedir. Üst düzey ve tecrübeli asker olmasına rağmen Irak Cephesi'ne zarar veren bazı tutumlar içinde olmuştur. Nurettin ve Halil Bey'in arasını bozma çalışmaları bu noktada önem kazanmıştır. Irak Cephesi'ne en büyük katkısı ağır top ve obüsleri getirtip burada kullandırması olmuştur.

Nurettin Bey'in görevine getirilen Halil Bey ise tez canlı ve savaşırken kendine has yöntemler kullanan bir isimdir. Onun da çete savaşlarında tecrübeleri olmuş ve Süleyman Askeri gibi teşkilatçı yapıda bir asker olmasıyla öne çıkmıştır. Hırçın yapısı ve gözü pekliği İngilizler karşısında sağlam durmasına olanak sağlamıştır. İngilizlerin kuşatma birliklerine destek göndermesine engel olmuştur. Savaş sırasında radikal kararlar alabilecek yapıda olması, Irak Cephesi'ndeki aşiret isyanlarını bastırmasında etkili olmuştur.

Savaşın sonlarına doğru Irak Cephesi'nde komuta bir kez daha el değiştirmiştir. Halil Bey'in başka bir göreve atanmasıyla VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Bey olmuştur. Cephede 13. Kolordu komutanı olarak başarı göstermiş olan Ali İhsan Bey, Musul – Kerkük bölgesinin İngilizlerin eline geçmemesi için çaba göstermiştir. Bu çabasında da başarılı olmuş ve Mondros Mütarekesi imzalanana kadar Musul'u elde tutmayı başarmıştır. Mütarekenin imzalanması ve İngiltere'nin Musul'a girme konusundaki ısrar ve kararlılığı karşısında Ali İhsan Bey'in girişimleri sonuç vermemiştir. Ali İhsan Bey Musul'un işgalini protesto etmiştir. Ali İhsan Bey karakter olarak ön planda olmayı seven ve kahraman olmak isteyen bir kimsedir. Ancak kendisine verilen emirleri de yerine getirmekte tereddüt etmeyen bir yapısı vardır. Bu emirlere katılmadığı durumlarda ise pasif direnişe geçtiğini söylemek mümkündür. Gerekçelerini resmi makamlara kabul ettirmeye çalışarak emrin uygulanmasını zorlaştırmaya çalışması önemlidir. Musul'u terk etme konusunda da bu tarz uğraşları olmuşsa da engelleyemeyeceğini anlayınca kendisine verilen emir doğrultusunda bölgeyi İngilizlere terk etmiştir. İngilizlerin Musul'a girmesi ve Ali İhsan Bey'in İstanbul'a dönmesiyle de Irak Cephesi resmen kapanmıştır.

Çalışmamda Irak Cephesi'nin seyrinde etki etmiş komutanları ele aldım. Bu noktada çıkış noktam, Türk tarafını komuta eden isimler olmuştur. Çalışmadaki bir sınırlılık İngiliz komutanların etkisine yeteri kadar değinilememiş olmasıdır. Sonraki çalışmalarda Irak Cephesi İngiliz komutanlar çerçevesinden yeniden ele alınabilir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİVLER

BOA

BOA, DH.ŞFR., 432, 80, 0, R-20-04-1330.
 BOA, BEO., 4326, 324391, 0, H-25-01-1333.
 BOA, İ..MMS., 192, 17, 0, H-24-01-1333.
 BOA, İ..HB., 163, 69, 0, H-05-02-1333.
 BOA, DH.ŞFR., 48, 173, 0, H-09-02-1333.
 BOA, DH.ŞFR., 458, 112, 0, R-09-11-1330.
 BOA, DH.ŞFR., 459, 30, 0, R-12-11-1330.
 BOA, DH.ŞFR., 459, 20, 0, R-12-11-1330.
 BOA, DH.ŞFR., 467, 117, 0, R-04-02-1331.
 BOA, İ..DUİT., 157, 25, H-27-09-1336.
 BOA, HR.SYS., 2338, 91, M-18-11-1915.
 BOA, İ..DUİT., 158, 105, H-03-01-1337.
 BOA, HR.SYS., 2339, 24, M-04-01-1916.
 BOA, HR.SYS., 2420, 9, M-02-05-1916.
 BOA, İ..AS., 83, 26, H-23-04-1327.
 BOA, MV., 238, 74, H-19-04-1333.
 BOA, HR.TH., 375, 97, M-20-05-1909.
 BOA, Y..PRK.BŞK., 8, 23, H-19-02-1301.
 BOA, Y..PRK.ZB., 9, 63, H-02-06-1309.
 BOA, Y..PRK.SGE., 3, 8, H-17-09-1305.
 BOA, BEO., 4541, :340547, H-02-02-1337.
 BOA, HR.SYS., 2339, 112, M-21-10-1916.
 BOA, DH.EUM.4.Şb., 8, 41, H-06-03-1335.
 BOA, HR.MTV., 768, 24, M-27-05-1916.

BCA

BCA, 30-18-1-1/KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1920-1928)., 2, 38, 20, 13.03.1921.

2. YAYINLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Y.65, S.137, Ankara 2016, s.15.

Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1993,

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 2013.

3. SÜRELİ YAYINLAR

Harb Mecmuası, S.8, Y.1332 (1916).

4. HATIRATLAR

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Nehir Yay., İstanbul 1992.

AKTAR, Ayhan, **Yüzbaşı Sarkis Torosyan Çanakkale'den Filistin Cephesi'ne**, Yayına Hazırlayan: Ayhan Aktar, İletişim Yay., İstanbul 2012.

Binbaşı Mehmet Emin Bey, **Kut'ül Amare Hücum ve Muhasarası Bir Osmanlı Subayının Hatıratı**, Yayına Haz.: Sezai Dumlupınar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2016.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997.

Cemal Paşa, **Anılarım (1913-1922)**, Haz.: Fahri Parin, Paraf Yay., İstanbul 2010.

Cemal Paşa, **Hatıralar İttihat Ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006.

HART, Basıl Liddell, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Çev.: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.

KRAUS Th., DÖNITZ, Karl, **Kader Gemileri Yavuz ve Midilli**, Çev.: Göke Bozkurt, Parola Yay., 2016 İstanbul.

LAWRENCE, Thomas Edward, **Bilgeliğin Yedi Direği Bir Casusun Anıları**, Rey Yay., İstanbul 1991.

LUDENDORFF, Erich, **Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım**, Yayına Haz.: Asiye Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul 2014.

SABİS Ali İhsan, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, Nehir Yay., İstanbul 1990.

Sadrizam Ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yay., İstanbul 1988.

SANDERS, Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev.: Örgün Uğurlu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık, 1999.

SORGUN, Taylan, **Halil Paşa Bitmeyen Savaş**, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1972.

TOWNSHEND, Charles V. F., **Irak Seferi Ve Esaret**, Çev.: Tarih-i Asker-i Osmani Encümeni, Sadeleştirme: Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

5. ANSİKLOPEDİLER

ALKAN, Necmettin, “Goltz, Wilhelm Colmar Von Der (1843-1916)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Y.2016, ss.478-480.

BİLGE, Mustafa L., “Kûtül‘Amâre”, **İslam Ansiklopedisi (TDV)**, C.26, Y.2002. ss.502-503.

Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, Yener Yay., İstanbul 1976.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yay., İstanbul, ss.278-292.

ÖZEL, Ahmet, “Mehmed Emin Zekî Bey (1880-1948)”, **İslâm Ansiklopedisi, (TDV)**, C.2, İstanbul 2016, ss.222-225.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Ali İhsan Bey”, **İslâm Ansiklopedisi, (TDV)**, C.35, Y.2008, ss.346-348.

6. TETKİK ESERLER

AKALIN, Durmuş, “İngiltere’nin Basra Körfezi Politikaları ve General Townshend’in Kutü’l Amare’de Esir Düşmesi”, **Kutü’l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul, 2017.

AKANDERE, Osman, “Kutü’l Amare’de Esir Alınan İngiliz Ordusundaki Hintli Müslüman Askerlerin Durumu”, **Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Y.2019, ss.53-68.

AKANDERE, Osman, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Eğitim Kitabevi Yay., Konya 2006.

AKCAN, Erol, “Colmar Von Der Goltz Paşa’nın Osmanlı Ordusu Ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi”, **Atatürk Dergisi**, C.4, S.1, Y.2015, ss.13-35.

AKSANYAR, Necati, “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti İle İtilaf Devletleri Arasındaki Esir Meselesi”, **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss.729-747.

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yay., Ankara 2004.

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997.

ALKAN, Necmettin, “Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, ss.157-178.

ALKAN, Necmettin, “Almanların Gözünde Kutü’l Amare Savaşı ve Zaferi”, **Kutü’l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertas, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul 2017.

ALLAWİ, Ali A., **Irak Kralı 1. Faysal**, Çev.: Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.

ARIBOĞAN, Deniz Ülke, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler ve Günümüze Etkileri”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, ss.23-30.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.

ARSLAN, Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm**, Çev.: Aziz Akpınarlı Yayına Haz.: Ömer Hakan Özalp, Truva Yay., İstanbul 2004.

ATABAY, Mithat, “Balkan Savaşları’nda Bolayır Muharebesi Ve Şarköy Çıkarmasının Askeri Boyuttan Siyasi Boyuta Taşınması”, **Uluslararası Balkan Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu**, Çanakkale 2016, ss.175-188.

ATABAY, Mithat, “Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Y.13, S.18, 2015, ss.117-129.

ATABEY, Figen, “Öncesi Ve Sonrası İle Osmanlı’nın Kutü’l-Amâre Zaferi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.10, S.53, ss.205-215.

ATABEY, Figen, “Süleymaniyeli Binbaşı Mehmet Emin Bey’in Kaleminden Goltz Paşa’nın Altıncı Ordu Komutanlığı Ve İran Operasyonları”, **Belgi Dergisi**, C.2, S.19, Y.2020, ss.1948-1961.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak Yay., Ankara 2015.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya 1**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık, 1999.

ATAY, Falih Rıfkı, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri Ve 19 Mayıs**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık A.Ş., 1999.

AVCI, Orhan, **Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi (1914-1918)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1997.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938**, Remzi Kitabevi.

AZİZOVA, Elnura, “Karşıtların Birliği: Kûtü’l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş Esirlerinin Kayıtlarında Türkler ve Almanlar”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C.23, S.3, Y.2019, ss.1167-1188.

BAKIR, Abdulhalik, “Kûtü’l-Amâre Adı Ve Tarihsel Alt Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Y.2017, ss.13-28.

BALCIOĞLU, Mustafa, **İki İsyan Koçgiri Pontus Bir Paşa Nurettin Bey**, Nobel Yay., Ankara 2000.

BALCIOĞLU, Mustafa, **Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkiye Dairesi**, Dinamik Akademi Yay., Ankara 2011.

BALCIOĞLU, Mustafa, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete**, Nobel Yay., Ankara 2001.

BAŞ, Halit, “Birinci Dünya Savaşı’nda XIII. Kolordunun İran Harekâtı ve Menzil Hizmetleri”, **İRTAD**, S.3, Y.2019, ss.17-65.

BAŞ, Halit, **I. Dünya Savaşı’nda Irak-İran Cephesi: İaşe ve Sağlık Hizmetleri**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Muğla 2019.

BAŞ, Mehmet Fatih, **Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Generalleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

BAYCAN, Nusret, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.7, S.19, Y.1990, ss.119-130.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1953.

BEDEN, Aydın, “Kutü’l-Amare Zaferi, Türk Şehitliği Ve Şehitlik Arazisinin Hediye Edilmesine İlişkin Değerlendirmeler”, **Mediterranean Journal Of Humanities**, C.2, Y.2015, ss.151-164.

BEYDİLLİ, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında”, **Tarih Dergisi**, S.32, Y.2011, ss.481-494.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya’da Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992.

BİLGİN, Taner, “Birinci Dünya Harbinde Arap Coğrafyasında Türk Askeri (1914-1918)”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y.4, S.26, Y.2016, ss.102-128.

BOLAT, Gökhan, “İngiltere Savunma Bakanlığı Kayıtlarına Göre I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Ve İran Arasındaki Ulaşım Yolları”, **The Journal Of Academic Social Science Studies** International Journal Of Social Science, Volume.6, Issue.3, ss.1067-1107.

BOZKURT, İbrahim, “Tanin Gazetesi’ne Göre I. Dünya Savaşı’nın Başlama Ve Osmanlı Devleti’nin Savaşa Giriş Süreci”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.22, Y.2018, ss.239-365.

CEMİL, Arif, **Birinci Dünya Savaşı’nda Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yay., İstanbul 1997.

CENGİZ, Halil Erdoğan, **Enver Paşa’nın Anıları**, İletişim Yay., İstanbul 1991.

CESUR, Hafize, **Hatıratlar Işığında Türk Kamuoyunda Balkan Savaşları (1912-1913)**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008.

ÇALIK, Ramazan, “Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) Ve Bazı Görüşleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S.36, Y.1996, ss.715-815.

ÇANLI, Mehmet, **Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2019.

ÇELİK, Akın, “Osmanlı Devleti’nin Fiilen I. Dünya Savaşı’na Girişinin Kamuoyuna Yansıması Ve Toplumsal Tepkiler”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, S.XXV, Y.2016, ss.231-267.

ÇELİK, Akın, SELÇUK, Mustafa, “Tarafların Basınında Kutü’l Amare Zaferi”, **Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.15, Y.2016, ss.301-327.

ÇINAR, Burak, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”, **Akademik Bakış Dergisi**, C.8, S.15, Y.2014, ss.39-56.

ÇULCU, Murat, **İttihat Ve Terakki I. Meşrutiyet’ten II. Meşrutiyet’e**, E Yay., İstanbul 2011.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

DAŞ, Abdurrahman, “Türk-İslam Tarihinde Kutül Amare Savaşının Düşündürdükleri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi** 22:2, Y.2017, ss.57-75.

DEMİRAY, Gökçe, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri Ve Alman İmparatorunun Ziyafetleri”, **Milli Saraylar Kültür - Sanat - Tarih Dergisi**, S.6, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2010, ss.125-134.

DİNÇ, Mehmet Emin, **Halil (Kut) Paşa’nın Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı Doktora Tezi, İzmir 1998.

DOĞANAY, Pınar, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda Görev Yapan Alman Subayları**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2016.

DUMLUPINAR, Sezai, **I. Dünya Savaşı Sürecinde Basra Körfezi’nde Osmanlı-İngiliz Nüfûz Mücadelesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2015.

EKİM, Kadir, **Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi Kut’ül-Amare Muharebesi (29 Nisan 1916 - 16 Şubat 1917)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2015.

ERDEM, Ufuk, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki İngiliz Esirler: İki Esir Kampı (Afyon Ve Gediz), Ve İki Esir Gazetesi (Afyonkarahisar Ve Gediz Gazeteleri)”, **Journal Of Social And Humanities Sciences Research**, Vol.4. Issue.14, 2017 ss.1696-1709.

ERICKSON, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Çev.: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

FORTNA, Benjamin C., **Kuşçubaşı Eşref Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı**, Ed.: Neval Akbıyık, Timaş Yay., İstanbul 2017.

GARDNER, Nikolas, **Kut'ül Amare Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)**, Etkileşim Yay., İstanbul 2016.

GÖZCÜ, Alev, "I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/32, Y.2016, ss.133-169.

GÖZELLER, Ali, **Osmanlı-Alman Yakınlaşmasının Basına Yansıması: Sabah Gazetesi Örneği (1889-1895)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

GÜLER, Zeynep, **Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2007.

GÜLMEZ, Nurettin, "Falkenhayn'ın Anılarında Türkiye Notları", **ÇTTAD**, V/13, (2006/Güz), ss.137-153.

GÜNEŞ, Gönül, "Teşkilat-ı Mahsusa Ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXIX, S.85, Y.2013, ss.101-130.

GÜRSAN, Turgut, **Dünyanın Gizli Tarihi – 2**, Pegasus Yay., İstanbul 2012.

GÜZEL, Hasan Tevfik, "Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.1, Y.2017, ss.78-118.

HİÇYILMAZ, Ergün, **Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri**, Kamer Yay., İstanbul 1996.

HOWARD, Michael, **Yüzüncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı**, Çev.: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2014.

HÜR, Ayşe, **Tanzimat'tan Cihan Harbine Osmanlı'nın Öteki Tarihi**, Literatür Yay., İstanbul 2017.

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 2009.

İNAN, Arı, **Enver Paşa'nın Özel Mektupları**, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1997.

KAMİL, İbrahim, "Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftişi İle İlgili Bilinmeyen İki Belge", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.18, S.2, Y.2016, ss.83-107.

KARA, Ahmet, EROL Ertan, "100. Yılında Kut'ül Amare Savaşı'nı Hatırlamak: İngiliz Askerlerinin Hatıratlarında Kut'ül Amare'de Savaşın Ötesinde Yaşananlar", **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, C.10, S.13, Y.2015, ss.23-140.

KARA, Hidayet, “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Balkanları Üzerine Bir Değerlendirme: Goltz Paşa’nın Balkan Meselesine Dair Görüşleri”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8, S.2, Y.2020, ss.545-558.

KARA, İlyas, **Enver Paşa Basmacılar İsyanı**, Yediveren Yay., İstanbul 2001.

KARABEKİR, Kâzım, **İttihat Ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011.

KARABULUT, Sezen, “Kutü’l Amare Kuşatmasında Ali İhsan (Sabis)”, **Kutü’l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul 2017.

KARABULUT, Umut, “Sayılar Olaylar Ve Kişilerle Kutü’l Amare Kuşatması 6 Aralık 1915-29 Nisan 1916”, **Kutü’l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.lar: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul 2017.

KARACAGİL, Ö. Kürşad, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devletinin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, **OTAM**, 36, Y.2014, ss.95-116.

KASALAK, Kadir, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Irak’ta Çıkan Hille İsyanlarında İngilizlerin Rolü”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.7, Y.2016, ss.429-438.

KAŞTAN, Yüksel, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Osmanlı Devleti İle Almanya Arasında Askeri Alandaki İşbirliği Sürecinin I. Dünya Savaşı’nda Müttefikliğe Gidişi Ve Bu Müttefikliğin Çanakkale Cephesindeki Rolü”, **Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.16, Y.2016, ss.287-311.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, **Teşkilat-ı Mahsusa’nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

KEMAL, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı Ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Y.2007, ss.643-691.

KILIÇ, Selami, “Birinci Dünya Savaşı’na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, İstanbul 2014, ss.91-155.

KISIKLI, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.24, Y.1999, ss.487-526.

KIŞ, Salih, “Birinci Dünya Savaşı’nda Müşir Von Der Goltz Paşa’nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü”, **History Studies International Journal Of History**, C.9. S.3, Y.2017, ss.121-139

KOCABAŞ, Süleyman, **Geçmişten Günümüze Çarpıtılan Tarihimiz**, Vatan Yay., İstanbul 2000.

KOCABAŞ, Süleyman, **Sarıkamış Faciası**, Vatan Yay., İstanbul 2007.

KOÇ, Nurgün, “Milli Mücadelenin Başlarındaki Gelişmelerin Hatıralar Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, **The Journal Of Academic Social Science Studies International Journal Of Social Science**, C.6 S.3, Y.2013, ss.1231-1254.

- KODAMAN, Bayram, “Osmanlı Devleti: Yükseliş Ve Çöküş”, **Kuruluş Ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5–6 Kasım 2007)**, Sakarya Üniversitesi Yayın No.52, Y.2008, ss.249-271.
- KOL, Meltem, **Birinci Dünya Savaşı’nda Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- KON, Kadir, “Kut’ül Amare Zaferinde Alman Faktörü: Birinci Dünya Savaşı’ndaki Türk-Alman İttifakının Irak Cephesi’ndeki Yansımaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.29, Y.2019, ss.87-122.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Batı Anadolu’da Yunan İşgal Metodu Üzerine Analitik Bir Yaklaşım”, **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss.141-148.
- KURTCEPHE, İsrail, “Trablusgarb’ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal Ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.6, Y.1990, ss.361-375.
- KUTAY, Cemal, **Üç Paşalar Kavgası**, Ercan Matbaası, İstanbul 1964.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993.
- Lord Kinnross, **Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi Ve Çöküşü**, Çev.: Meral Gaspıralı, Altın Kitaplar Yayınevi.
- LUTSKIY, Borisoviç, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla**, Çev.: Turan Keskin, Yordam Kitap Yay., İstanbul 2011.
- MANTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev.: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- MARTEL, James Joll Gordon, **Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı**, Çev., Orhan Dinç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.
- MARTIN, Volkan, “Halil Paşa’nın Hatıralarının Tarihî Kıymeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXIII / 1, Y.2018, ss.69-89.
- MÜHLMAN, Carl, **Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi**, Timaş Yay., İstanbul 2009.
- NAZİF, Süleyman, “Süleyman Askerî Bey”, **Harb Mecmuası**, S.9, Y.1332(1916).
- NİZAMOĞLU, Yüksel, **Vehip Paşa (Kaçı)’nın Hayatı Ve Askeri Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- ORAN, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., Ankara 1986.
- ORTAYLI, İlber, “Kutü’l Amare Zaferi”, **Kutü’l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul, 2017.

ÖLÇEN, Yavuz, **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülammare Muharebeleri (29 Nisan 1916 – 16 Şubat 1917)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1992.

ÖNCÜ, Edip, **The Beginnings Of Ottoman-German Partnership: Diplomatic And Military Relations Between Germany And The Ottoman Empire Before The First World War**, Bilkent University Department Of History A Master's Thesis, Ankara, 2003.

ÖZÇELİK, Mücahit, "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, C.10, S.9, Y.2015, ss.367-388.

ÖZDEMİR, Atasay, "Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki Yeri Ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, ss.61-84.

ÖZDEMİR, Yavuz, **Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Doktora Tezi, Erzurum 1994.

ÖZKAN, İbrahim, "Ali İhsan (Sâbis) Paşa'nın Hayatı Etrafında Afyonkarahisar'da Oluşan Efsaneler", **VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu**, Y.2018, ss.149-157.

ÖZKAN, Tuncay, **MİT'in Gizli Tarihi**, Alfa Yay., İstanbul 2005.

POLAT, Ü. Gülsüm, "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi Ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", **Akademik Orta Doğu Dergisi**, C.9, S.2, Y.2015, ss.131-145.

RAMSOUR, Ernest Edmondson, **Genç Türkler Ve İttihat- Terakki "1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi**, Çev.: Hacasan Yüncü, Kayıhan Yay., İstanbul 2001.

SAATÇİ, Suphi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 1996.

SABANCI, Zeynep, "Kışladan Araziye: 1910 Osmanlı Sonbahar Manevrası", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.21, S.2, Y.2020, ss.271-291.

SAKİN, Serdar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti İle İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Akademik Bakış Dergisi**, C.4, S.7, Y.2010, ss.133-152.

SANDER, Oral, **Anka'nın Yükselişi Ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1987.

SAYGI, Tarık, **İngiliz Generali Townshend Ve Türkler**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2011.

SAYGILI, Hasip, "Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.18, Y.2013, ss.231-255.

SEĞİROĞLU, Serdar Cem, “I. Balkan Savaşı’nın Doğu Harekât Alanında Osmanlı Şark Ordusu’nun Harp Tarihi Bağlamında Analizi”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.9, S.17, Y.2019, ss.605-633.

SELVİ, Haluk, “İngiltere’nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti Ve Bölge Aşiretleri (1918-1920)”, **Belleten**, C.74, S.271, Y.2010, ss.789-831.

SERTEL, Savaş, Şehmus Kurtuluş, M. Bora Sanyürek, “Irak Halkının İngiliz İşgaline Karşı 1919-1920 Yıllarındaki Direnişinin İrade-i Milliye Ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetelerine Yansıması”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.68, Y.2018, ss.29-38.

SOLMAZ, Çağlar, **Harp Mecmuası’na Göre I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2018.

STODDARD, Philip H., **Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yay., İstanbul 1993.

SÜRMELİ, Serpil, “Nuri (Killigil) Paşa’nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, C.1 S.1, Y.2012, ss.137-170.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz, “Mağdur Ve Sembol: I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Kadına Yönelik Propaganda”, **SUTAD**, S.44, Y.2018, ss.217-243.

ŞAHİN, Hilal, “Bir İngiliz-Türk Savaşında Hintli Askerler: Kût’ül-Amâre’de Sosyal Bir Dram”, **Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi**, C.IV, S.XIII, Y.2017, ss.1-23.

ŞIVGIN, Hale, **Trablusgarp Savaşı ve 1911 – 1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.

TANSU, Samih Nafiz, **İki Devrin Perde Arkası**, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969.

TANSU, Samih Nafiz, **İttihad Ve Terakki İçinde Dönenler**, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul 2003.

TAŞ, Necati Fahri, “Nurettin Bey Ve İzmir’in Kurtuluşundaki Katkıları”, **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss.277-187.

TAŞ, Necati Fahri, “Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.11, S.2, Y.2018, ss.101-125

TEKEŞİN, Hüsnü, “Süleyman Askerî Bey’in İntiharı Olayı”, **Kûtü’l-Amâre Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2016, ss.265-293.

TETİK, Ahmet, “Malta’dan Esir Mektupları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.20, S.58, Y.2004, ss.83-103.

TETİK, Ahmet, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkkiye Dairesi) Tarihi: 1914-1916**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.

TOKER, Hülya, “Komutanlarının Kaleminden Balkan Savaşları Sürecinde Ordu-Siyaset İlişkisi Ve Bozguna Etkisine Yönelik Eleştiriler”, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, C.1, S.1, Y.2018, ss.1-15.

TOKER, Hülya, ASLAN, Nurcan, **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay Ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009.

TOPAL, Ali E., **The Effects Of German Military Commission And Balkan Wars On The Reorganization And Modernization Of The Ottoman Army**, Naval Postgraduate School Tesis, Monterey California, 2013.

TOYNBEE, Arnold J., **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev.: Kasım Yargıcı, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık A.Ş. Baskı: Çağdaş Matbaacılık Ve Yayıncılık Ltd. Şti., 1999.

TUNCER, Hüner, **Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Sonu**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2016.

TURAN, Mustafa, “I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri Ve Osmanlı Devleti”, **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss.57-89.

TUTSAK, Sadiye, “Türk İstiklâl Harbi’nde Alman Silahları ve Askerî Mühimmâtı”, **OTAM**, S.36, Y.2014, ss.229-260.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Selmanpak’tan Kutü’l - Amare’ye: Irak Cephesinin Kocaeli Şehitleri" **Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi – Kültürü Sempozyumu - V**, Kocaeli 2019, ss.851-868.

TÜRKMEN, Zekeriya, “100. Yılında Kafkas İslam Ordusu’nu Yeniden Hatırlamak Birinci Dünya Harbi’nde Osmanlı Ordusu’nun Son Savaşı: Gence’den Bakü’ye Zafer Yürüyüşü”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.235, Y.2018, ss.23-48.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014, ss.381-434.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Ve 101. Yılında Kutü’l-Amare Zaferi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C.116, S.228, Y.2017, ss.63-98.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere’nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesine) Yönelik Askerî Harekâtı Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak Ve Kutü’l-Amare Zaferine Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914 - 29 Nisan 1916)” **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, ss.129-161.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Osmanlı Askerî Teşkilatında Yenileşme Hareketleri Konusunda Yapılacak Çalışmalarda Türk Arşivlerinin Yeri Ve Önemi”, **Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyum**, İstanbul 2006, ss.289-315.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Kut'lu Bir Zafer 1916'dan 2016'ya 100. Yılında Kutü'l Amare Zaferi**, Harbiye Askeri Müze Ve Kültür Sitesi Yay., İstanbul 2016.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu Ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.

ULUSAN, Şayan, "Kazım Karabekir'in Eserlerinde Almanlar Ve Almanya", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.14, S.1, Y.2016, ss.299-330.

UZUN, Zübeyir, **Milli Mücadele'de Çerkez Ethem Ve Kuva-yı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919-1920)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusu'ndaki Alman Subaylarına Bakışı", **OTAM**, 39 /Y. 2016, ss.241-267.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "İngiliz Ve Amerikan Basımına Göre Mareşal Goltz'ün Ölümü", **Tarih Okulu Dergisi**, S.XXX, Y.2017, ss.169-185.

ÜNAL, Levent, "Kûtü'l Amâre Zaferi Öncesi Ve Sonrasında Irak - İran Cephesi Gelişmeleri", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C.1, S.45, Y.2020, ss.36-63.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyası Tarihi**, Berikan Yay., Ankara 2001.

ÜZEN, İsmet, "Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)", **Akademik Bakış**, C.2, S.3 Y.2008, ss.81-102.

WINTER, Jay, PARKER Geoffrey ve HABECK Mary R., **1. Dünya Savaşı Ve 20. Yüzyıl**, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012.

YALÇIN, Soner, **Teşkilat'ın İki Silahşoru**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004.

YAVUZ, M. Ertuğ, "Kut'ül Amare ve Yozgat'taki İngiliz Esirler", **III. Uluslararası Bozok Sempozyumu**, Yozgat 2018, ss.889-896.

YIKICI, Levent, **İngiliz Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları (1912-1913)**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Gaziantep 2018.

YILDIZ, Gültekin, "Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askerî İttifakı", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum**, İstanbul 2014, ss.191-202.

YILMAZ, Hadiye, "İngiliz Askerlerin Hatıralarında Kut'ül Ammare Kuşatması", **Unutulan Zafer Kutü'l Ammare, 100. Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu**, 2016.

YILMAZ, Hadiye, "Üç İngiliz Subayının Gözünden Kutü'l Amare Kuşatması", **Kutü'l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul, 2017.

YİĞİT, Yücel, "II. Balkan Savaşı'nda Süleyman Askeri Bey", **Balkan Tarihi Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, Osmanlı Mirası Ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yay., 2016, ss.355-380.

YİĞİT, Yücel, “II. Balkan Savaşı'na Yeni Yaklaşımlar: Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kökenleri”, **International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, Volume.10/1, Ankara 2015, ss.825-837.

YURDAKUL, İlhami, “Kut’ül Amare’nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa”, **Kutü’l Amare Olaylar Hatıralar Raporlar 1916**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yay., İstanbul 2017.

YÜKSEL, Çağdaş, “Teşkilat-ı Mahsusa Ve Çete Savaşı”, **Ulakbilge**, C.6, S.31, Y.2018, ss.1742-1747.

ZENGİN, İlhan, “Garip Bir Mektup Hikayesi: Enver Paşa'nın Darfur Sultanı Ali Dinar'a Yazdığı Mektup”, **İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, S.1, No.9, Y.2018, ss.79-95.

ZEYREK, Suat, **Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç Ve Dış Sebepleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2012.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay., İstanbul 1995.

EKLER LİSTESİ

- Ek-1. Osmanlı kuvvetlerinin Irak Cephesi'nde dua etmelerinin fotoğrafı
- Ek-2. Cephedeki durumun 1916 yılındaki şeması
- Ek-3. Kut'ül Amare kuşatmasını gösteren görsel
- Ek-4. İngiliz esirlerin tesliminin tasviri
- Ek-5. Halil Bey ve kurmay heyetinin fotoğrafı
- Ek-6. General Townshend ve Halil Bey'in fotoğrafı
- Ek-7. Goltz Paşa'nın fotoğrafı
- Ek-8. Halil Bey'in fotoğrafı
- Ek-9. Nurettin Bey'in fotoğrafı
- Ek-10. İngiliz esirlerle yol olan Osmanlı askerlerinin fotoğrafı
- Ek-11. Kut'ül Amare zaferi sonrası yapılan bir karikatür
- Ek-12. İngilizlerin teslim alınmasından sonra Kut'ül Amare Kasabası
- Ek-13. Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanı olarak başa geçmesine dair arşiv belgesi
- Ek-14. Goltz Paşa hakkındaki suikast iddiaları
- Ek-15. Halil Bey'in Hille civarındaki isyanı bastırmasına dair belge
- Ek-16. Halil Bey'in Şark Orduları Grubu Kumandanı ve Ali İhsan Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanı olmasına dair
- Ek-17. Goltz Paşa ve Enver Paşa'nın harp imtiyaz madalyası almasına dair
- Ek-18. Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Bey'in Ümraniye havalisinde meydana gelen asayişsizliği bertaraf etmesi için yetkilerinin artırılmasına dair
- Ek-19. Süleyman Askeri Bey'in 38. Tümen Komutanlığına atanmasına dair

EKLER

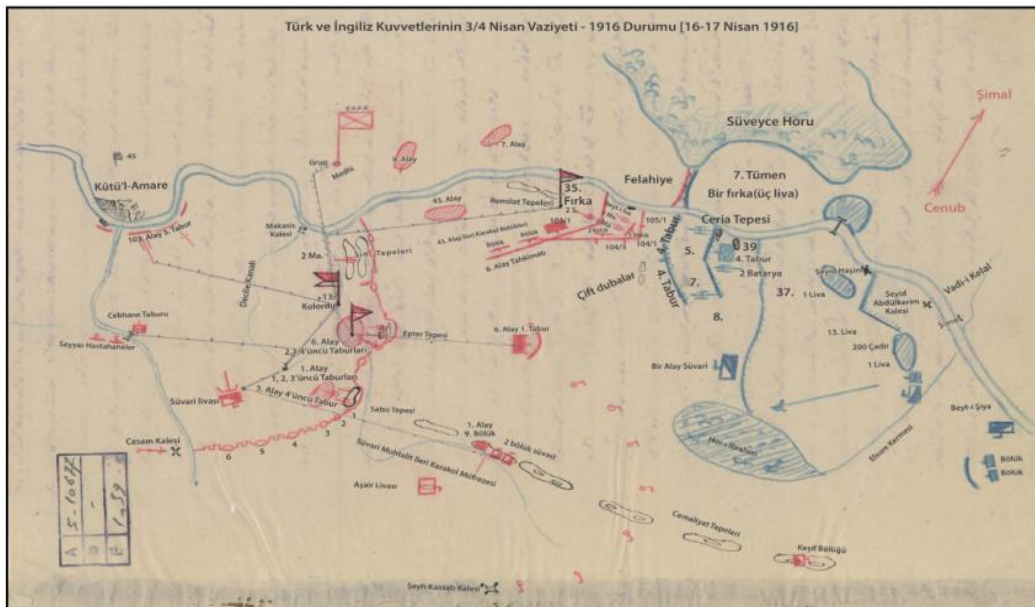
Ek-1

Osmanlı kuvvetleri Irak Cephesi'nde dua ediyor.

Charles V. F. Townshend, **Irak Seferi Ve Esaret**, Çev.: Tarih-İ Asker-İ Osmani Encümeni, Sadeleştirme: Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınevi, 2007 İstanbul.

Ek-2

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl.65, Sayı.137, Ankara 2016.

Ek-4

Kut'ül Amare esirlerinin teslim alınmasının tasviri

Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016.

Ek-5

Halil Bey ve kurmay heyeti

Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016.

Ek-6

General Townshend ve Halil Bey

Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016.

Ek-7

Goltz Paşa'nın son fotoğrafı

Harp Mecmuası, S.8.

Ek-8

Halil Bey
Harp Mecmuası, S.8.

Ek-9

Nurettin Bey
Harp Mecmuası, S.8.

Ek-10

Atlarına bindirdikleri İngiliz esirlerle yol alan Osmanlı askerleri

Harp Mecmuası, S.19.

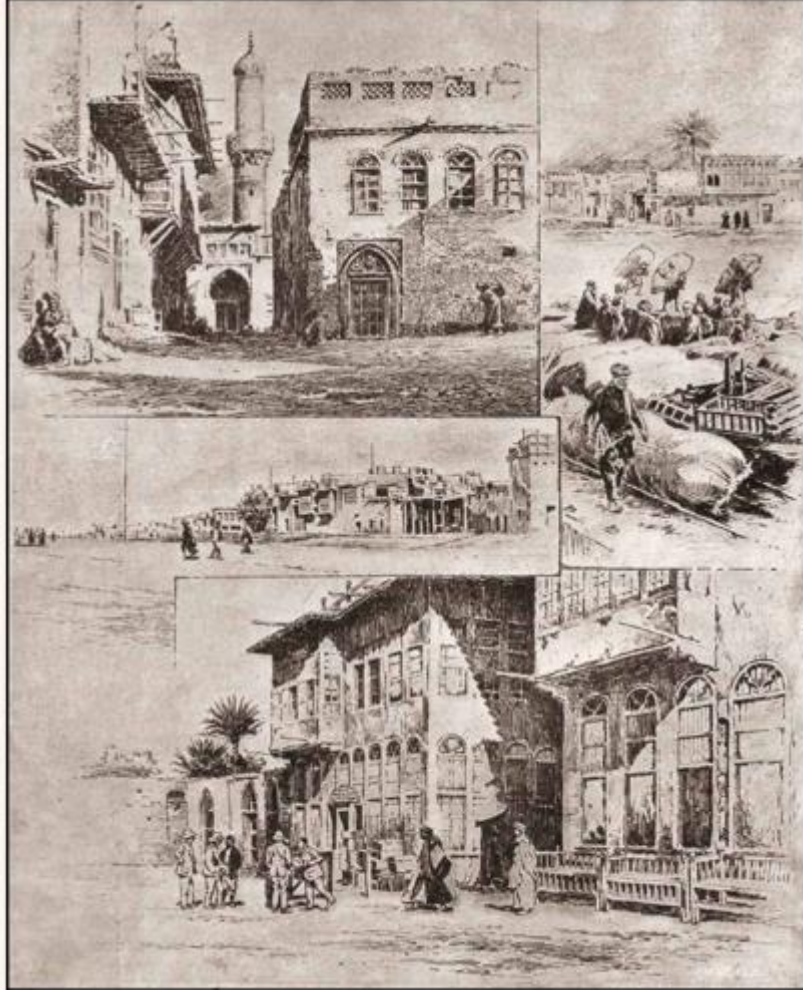
Ek-11

Kut'ül Amare zaferi sonrası bir karikatür

Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2016

Ek-12

İngilizlerin teslim alınmasından sonra Kut'ül Amare Kasabası

Harp Mecmuası, S.8.

Ek-14

LÉGATION IMPÉRIALE
 OTTOMANE

BUCAREST, 12 Mars 1876.

No. 31287
 No. 212

ANNEXE 1

Objet
 Adresse de Son Excellence

Monsieur le Ministre.

J'ai l'honneur d'informer Votre
 Excellence que quelques journaux de
 Bucarest, entre autres Le Journal des
 Balkans du 17/30 Avril, ont reproduit
 des bruits malveillants et tendancieux,
 suivant lesquels le Général Vor du Soltz
 ne serait pas mort de mort naturelle
 mais aurait été assassiné par un officier
 turc, qu'un grand mécontentement régnait
 parmi la population musulmane contre
 les chrétiens et que le parti jeune turc
 serait lui-même divisé en deux fractions.

Votre Excellence
 Halil Bey
 Ministre des Affaires Etrangères
 de S. M. I. le Sultan
 etc. etc. etc.

42, 242 2420/0 2424 (1014 102) 1

HR.SYS.02420.00009.001

abandonnant l'un à l'autre.

Votre Excellence trouvera sous le pli
la copie de l'écrit du Journal des
Bathons où sont relatés les faits nouveaux
auxquels je me suis efforcé de donner
le plus grand intérêt.

Veuillez agréer, Monsieur le
Ministre, l'assurance de la très haute
considération avec laquelle j'ai l'honneur
d'être, de Votre Excellence, le très obéissant
et très dévoué serviteur.

S. J. F.

(ing. tel. ang.)
 Von der Goltz pacha a été assassiné — Une personne digne de foi, qui vient de rentrer de Constantinople, nous apprend que von der Goltz pacha n'est pas mort du typhus, comme l'avaient publié les agences allemandes. Le général a été tué de trois coups de revolver, dans son propre cabinet de travail. L'assassin est un officier d'ordonnance jeune-turc, appartenant au 17-ème

régiment d'infanterie d'Anatolie, et se nomme *Ali-Abdular*.

Le général est mort deux heures après. L'assassinat a été perpétré le 14 avril, à 6 h. de l'après-midi.

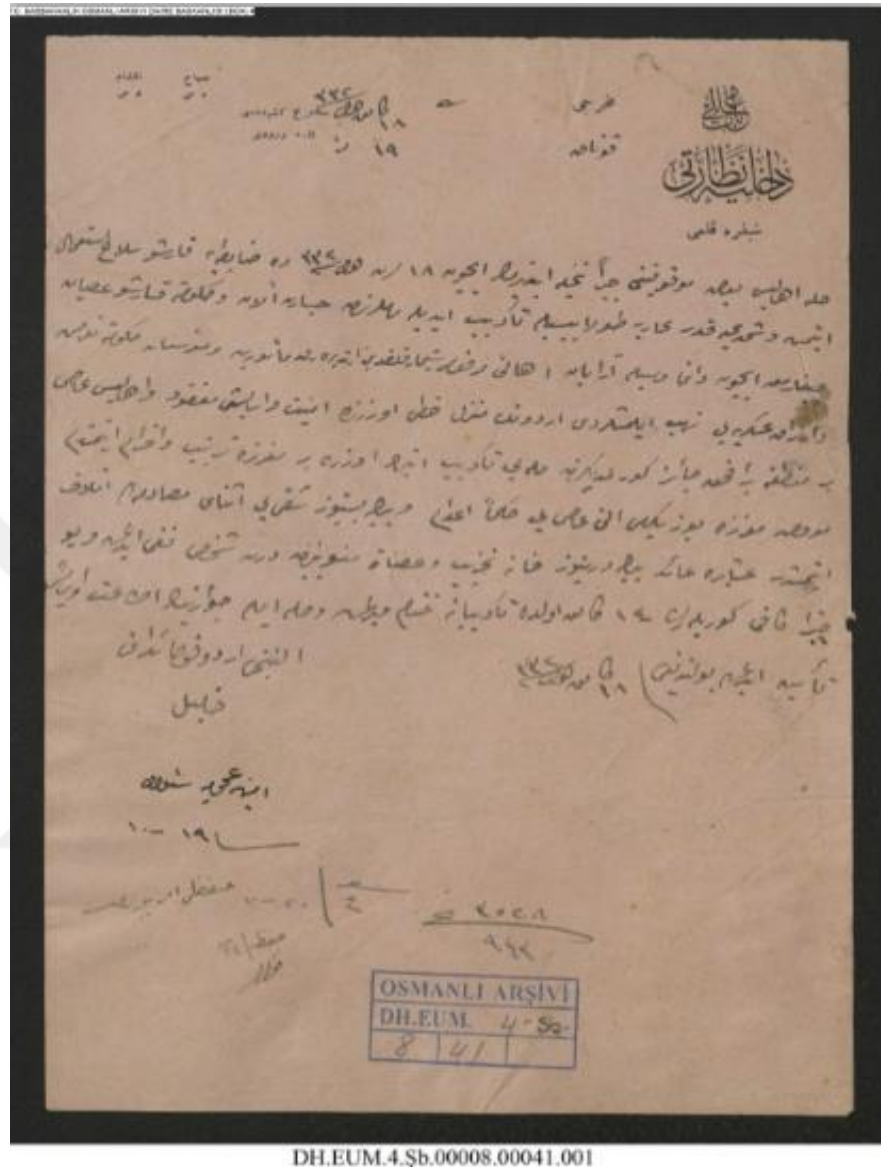
Un grand mécontentement se fait jour, parmi la population musulmane, contre les Allemands. Le parti jeune-turc est lui-même divisé en deux fractions absolument hostiles. *HR.SYS 2420/9 2*

HR.SYS.02420.00009.002

[illegible]

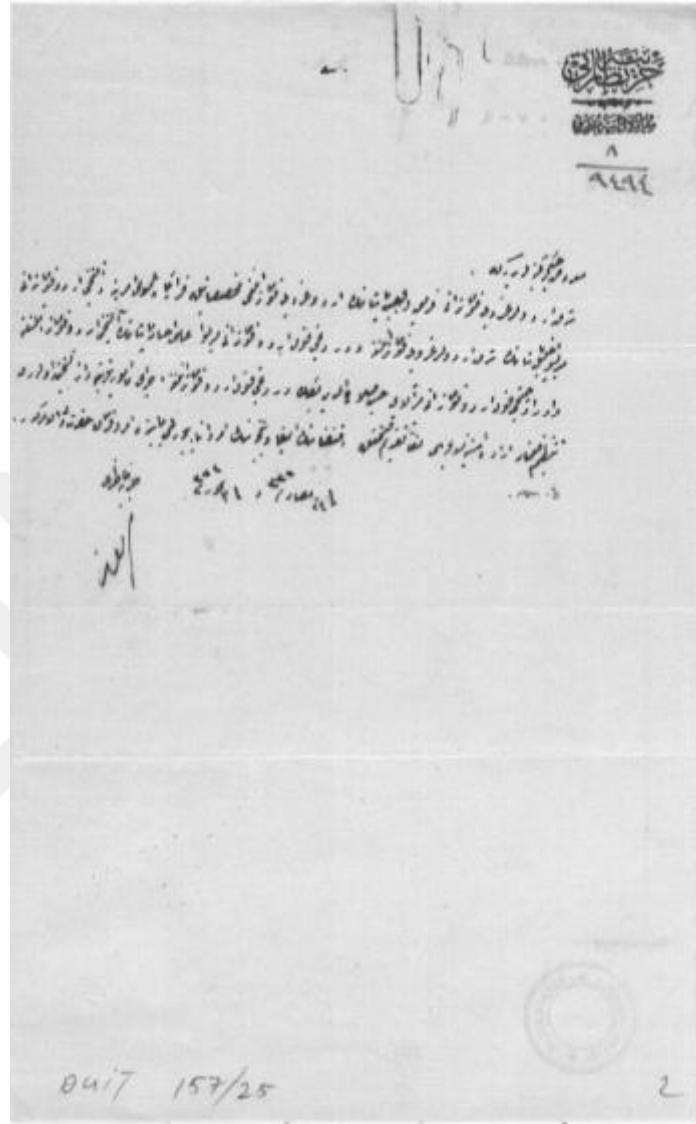
Goltz Paşa hakkındaki suikast iddiaları

Ek-15

Halil Bey'in Hille civarındaki isyanı bastırmasına dair belge

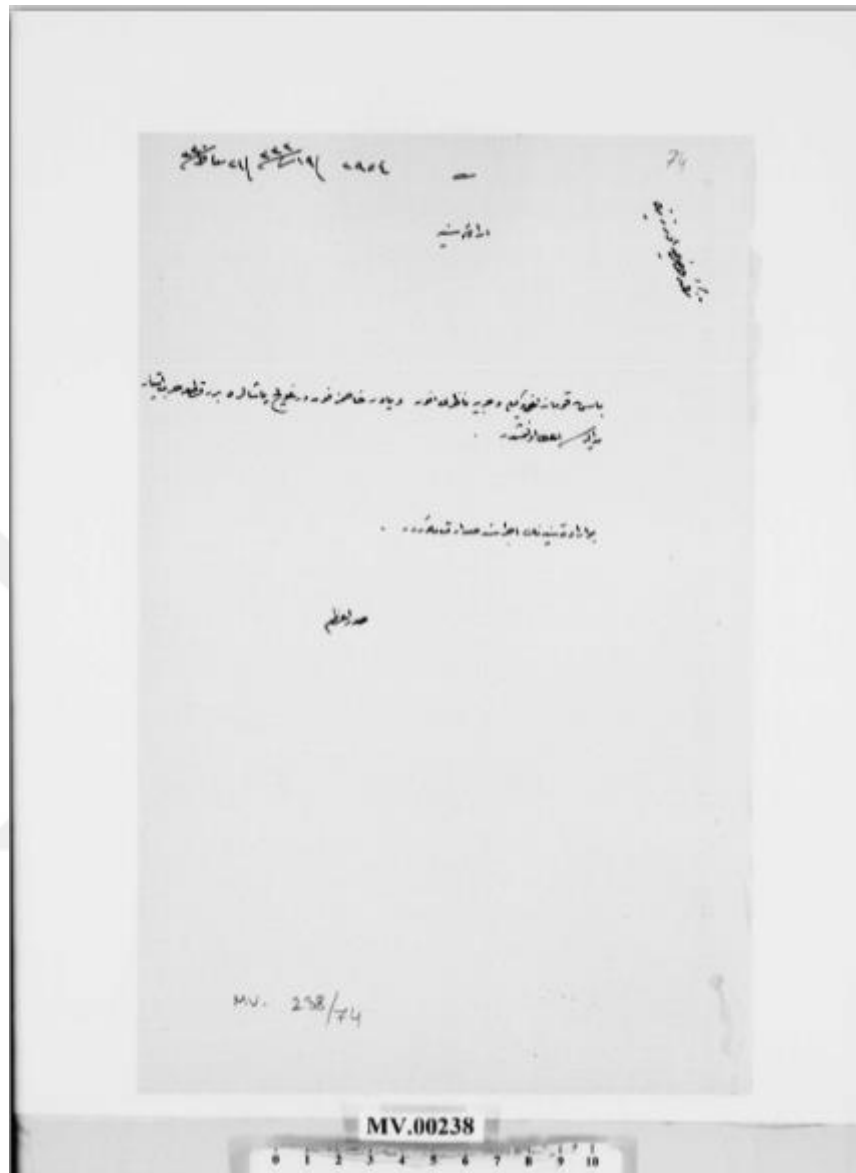
Ek-16

İ.D.UİT.00157

Halil Bey'in Şark Orduları Grubu Kumandanı ve Ali İhsan Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanı olmasına dair

Ek-17

Goltz Paşa ve Enver Paşa'nın harp imtiyaz madalyası almasına dair

